

ISSN2078-144X (print)
ISSN 2664-1844 (on-line)

VISNYK | **ВІСНИК**
OF THE LVIV | ЛЬВІВСЬКОГО
UNIVERSITY | УНІВЕРСИТЕТУ

Series Sociology | **Серія соціологічна**

Issue 15 | **Випуск 15**

Published 1–2 issues per year | Виходить 1–2 рази на рік

Published since 2008 | *Видається з 2008 року*

Ivan Franko National | Львівський національний
University of Lviv | університет імені Івана Франка

2021

Друкується за ухвалою Вченої ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Зареєстровано Міністерством Юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 14617-3588 Р від 30.10.2008 р.
Включено до Переліку наукових фахових видань України.
Категорія «Б». Наказ Міністерства освіти і науки України № 886
від 02.07.2020

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та баз даних: Index Copernicus, Ulrichsweb Global Serials Directory; CrossRef; Google Scholar. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vso>.

Abstracting and Indexing: Index Copernicus, Ulrichsweb Global Serials Directory; CrossRef; Google Scholar. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vso>.

Зібрано статті з актуальних питань історії та теорії соціології, соціологічних досліджень посткомуністичних трансформацій у політичному та соціокультурному вимірах. Для науковців, викладачів, студентів.

The fifteenth issue consists of articles dealing with the problems of history and theory of sociology as well as with empirical studies on postcommunist transformations in political and socio-cultural dimensions. It is for scholars, teachers and students.

Редакція: *О. Б. Демків* головний редактор; *Калиняк О. Т.* заступник головного редактора; *Марусяк Т. С.* відповідальний редактор; *Сенюра О. В.* відповідальний секретар редколегії.

Редакційна колегія: д-р соціол. наук, проф. Пачковський Ю. Ф. (Україна); д-р соціол. наук, проф. Н. Й. Черниш (Україна); д-р соціол. наук, проф. Н. В. Коваліско (Україна); д-р філос. наук, проф. Є. І. Головаха (Україна); д-р соціол. наук О. Б. Іванкова-Стецюк (Україна); д-р соціол. наук, проф. С. О. Макеєв (Україна); д-р соціол. наук, проф. В. В. Чепак (Україна); канд. соціол. наук, доц. А. М. Рябчук (Україна); д-р економічних наук Білан Ю. В. (Польща); д-р педагогіки Д. Аліфанов'єне (Литва); д-р іст. наук П. Грата (Польща); д-р соціології Г. Котарські (Польща); д-р економічних наук М. Мороз (Польща); д-р психології О. Маланчук (США); д-р соціології, проф. М. Кеннеді (США); д-р соціальних наук К. Рейман (Польща); д-р соціологічних наук М. Срочинська (Польща); д-р соціологічних наук М. Дембішкі (Польща).

Зареєстровано Міністерством Юстиції України.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 14617-3588 Р від 30.10.2008 р.

Перереєстровано як фахове видання України (Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 р.).

Реєстрацію поновлено (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 528 від 12 травня 2015). Включено до Переліку наукових фахових видань України. Категорія «Б».

Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та баз даних: Index Copernicus, Ulrichsweb Global Serials, Directory; CrossRef; Google Scholar.

Редактор М. Михалюк

Комп'ютерне верстання О. Демків

Адреса редакції, видавця і виготовлювача:
Львівський національний університет імені
Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів,
Україна, 79000. Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції. Серія ДК №3059 від
13.12.2007 р.

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. Тираж 100
прим. Зам.

© Львівський національний університет імені
Івана Франка, 2021

Соціологія освіти та молоді

УДК 316.74:[37.018.43:004]

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2021.15.01>

ОНЛАЙН-ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Сокурянська Л. Г.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022,

sokuryanska@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

Розглядаються проблеми та наслідки впровадження онлайн-навчання у світову та вітчизняну освітню систему. Акцентується роль дистанційної освіти як каталізатора процесів інтелектуальної деградації сучасних суспільств, визначаються її негативні наслідки на макро-, мезо- та мікросоціальному рівнях. Особлива увага приділяється практикам впровадження онлайн-навчання в середній та вищій школі. Підкреслюється, що головними чинниками проблематизації онлайн-навчання в умовах вітчизняної середньої школи є психологічна та методична неготовність значної частини вчителів до проведення онлайн-занять, а також низький рівень матеріально-технічного забезпечення таких занять, особливо в сільських школах. Зазначається, що університети, в тому числі українські, мають більше можливостей щодо переходу до онлайн-навчання, оскільки в багатьох із них протягом останніх років активно впроваджувалися елементи дистанційної освіти. Наводиться думка учасників освітнього процесу (студентів та викладачів) щодо позитивних та негативних наслідків навчання у форматі онлайн. Надаються дані вітчизняних та закордонних соціологічних досліджень з питань дистанційної освіти. Головною проблемою, спричиненою онлайн-навчанням опитані називали брак безпосереднього спілкування між студентами, а також між студентами та викладачами, що призводить до руйнування університетських спільнот, які формують не тільки фахівців, але й громадян; до погіршення якості освіти, яку студенти отримують не в університетській аудиторії, а перед екраном комп'ютеру; до зниження інтелектуального потенціалу суспільства. Наводяться приклади позитивних наслідків впровадження онлайн-освіти, насамперед можливість долучати до навчального процесу відомих фахівців; визначаються напрямки досліджень освітньої сфери в умовах експоненційності постковідного світу.

© Сокурянська Л. Г., 2021

Ключові слова: онлайн-освіта, онлайн-навчання, онлайн-викладання, соціологічні дослідження, проблеми онлайн-освіти, негативні та позитивні наслідки дистанційної освіти.

Пандемія, яку сьогодні переживає світ, породжує чимало проблем у всіх сферах суспільного життя, зокрема в освітній сфері. Однією із проблем у цій сфері є онлайн-освіта, точніше, онлайн-навчання та онлайн-викладання. Ця проблема є багаторівневою: вона виявляється на мегарівні (як глобальна проблема), макрорівні (як проблема конкретного суспільства), мезорівні (як проблема інституту освіти) та мікрорівні (як індивідуальна проблема). Звичайно, на всіх цих рівнях проблеми онлайн-освіти виявляються по-різному. Проте, на нашу думку, є й багато спільного у тому, до чого вже призвела, може призвести та що може каталізувати онлайн-освіта на всіх перелічених нами рівнях. Про це, зокрема про негативні наслідки онлайн-навчання, сьогодні багато пишуть у наукових статтях, говорять на наукових конференціях, обмінюються думками в соціальних мережах тощо. Тематиці онлайн-навчання і більш широко – дистанційної освіти, яка знаходить сьогодні все більше поширення як у світі в цілому, так і в Україні, присвячено чимало соціологічних досліджень вітчизняних та закордонних науковців (до результатів деяких із них ми будемо звертатись у цій публікації) (див., напр.: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7] та ін.).

Актуальність наукових розвідок з досліджуваного питання, як і нашої статті, зумовлюється проблемною ситуацією, яка, з одного (онтологічного) боку, полягає у протиріччі між потребою сучасного цифрового суспільства у підготовці високоосвічених фахівців та реальним рівнем загальних та професійних компетентностей випускників вишів, а з іншого (гносеологічного) боку – у протиріччі між нашим знанням про необхідність суттєвих змін у змісті, формах і методах підготовки спеціаліста, який би відповідав сучасним вимогам ринку праці, та незнанням того, як в умовах експоненційних соціальних змін, у тому числі пов'язаних з пандемією COVID – 19, готувати такого спеціаліста.

З огляду на зазначене вище, метою цієї статті є визначення переваг та загроз онлайн-освіти на загальносоціальному та індивідуальному рівнях.

Реалізуючи цю мету, перш за все звернемося до аналізу ролі онлайн-освіти як каталізатора тих негативних змін, які протягом останніх років чи може навіть десятиліть відбуваються не лише в локальному, але в глобальному контексті. Сьогодні в академічному та медійному дискурсі обговорюється питання про те, що чи не найактуальнішою та найбільш загрозливою проблемою розвитку сучасного суспільства (на наш погляд, це стосується не тільки українського кейсу) є не економічна, політична, екологічна тощо проблеми, а проблема його деградації, перш за все інтелектуальної.

На нашу думку, це зумовлено багатьма чинниками, серед яких не останнє місце посідає якість освіти, яку отримує сучасна молода людина. Завдяки інтернету їй не треба докладати особливих інтелектуальних зусиль, щоб отримати знання, точніше, не знання, а інформацію з тих чи інших навчальних дисциплін. Отримана таким чином освіта не гарантує високу якість професійної підготовки фахівців з вищою освітою. На жаль, більшість студентів (до 60%), як свідчать результати соціологічних досліджень, зокрема здійснених кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, (див., наприклад: [8, 9]), приходять до ЗВО не за знаннями, а за дипломом (байдуже, з якої спеціальності). Звичайно, такі випускники вишів навряд стануть інтелектуальною елітою суспільства, будуть примножувати його інтелектуальний потенціал.

З іншого боку, маємо зазначити, що частина молоді (у даному випадку ми говоримо тільки про українську молодь) одержує вищу освіту, щоб стати дійсно висококваліфікованими фахівцями (і стає такими фахівцями), в тому числі використовуючи різноманітні інтернет-ресурси. Ми в жодному разі не хотіли б, щоб у читача склалося враження про наше виключно негативне ставлення до цих ресурсів. Справа в тому, які саме та як використовуються інтернет-ресурси. На превеликий жаль, певна (подекуди значна) частина випускників вишів з високим рівнем фахової підготовки, враховуючи стан ринку праці в нашій країні, щоб професійно самореалізуватися, вимушена виїжджати за кордон. Відбувається так званий «відтік мізків», що, безперечно, сприяє інтелектуальній деградації суспільства. Це прикраманно не лише Україні, але й багатьом іншим постсоціалістичним країнам (і не тільки). Гадаємо, що після закінчення карантину (будемо сподіватися, що це колись станеться) цей процес («відтік мізків») знов активізується. Отже, інтелектуальна деградація відбувається як через «відтік мізків», так і через якість вітчизняної освіти, яку отримує пересічний випускник українських вишів.

На нашу думку, перехід до онлайн-навчання (у всякому разі його сучасний стан) не поліпшує, а погіршує якість освіти, про що свідчать численні соціологічні опитування, в тому числі здійснені нами. І це є сьогодні головною макросоціальною проблемою впровадження онлайн-навчання. Адже уявити собі розвиток суспільства поза розвитком освіти неможливо.

Якщо говорити про мезорівень дистанційної освіти, а саме про такі ланки освіти, як середня та вища, то їхні проблеми з онлайн-навчанням є дещо різні.

Почнемо зі шкільної освіти, з того, що вона дає «на виході», а вищі отримують «на вході». Згадаємо, що в перші дні переходу до онлайн-навчання українська середня школа зіткнулася з серйозною критикою на свою адресу. Дійсно, значна кількість, якщо не більшість, шкільних учителів не була психологічно готова та методично підготовлена до такого навчання, а деякі з них не мали бажання підвищувати свою

кваліфікацію у цьому напрямку. Середня школа не була готова до онлайн-навчання також з матеріально-технічної точки зору.

Так, за результатами дослідження, проведеного менеджеркою громадської організації «Освіторія» Ксенією Калініченко ще в 2019 році серед шкільних учителів (всього було опитано 3360 осіб), школам (особливо сільським) найбільш бракує саме матеріально-технічного забезпечення навчального процесу (це зазначили 43% опитаних). У цьому контексті підкреслимо, що на низький рівень заробітної плати шкільних учителів жалілися лише 16% респондентів [10]

Чимало нарікань щодо онлайн-навчання висловлюють батьки школярів. Як засвідчили результати онлайн-опитування Служби освітнього омбудсмена України, здійсненого серед батьків школярів, лише 25% із них повністю задоволені навчанням своєї дитини в умовах карантину, близько 46% задоволені частково, абсолютно не задоволені 27,4% опитаних. Близько 70% батьків зазначили, що мають постійно допомагати своїм дітям з онлайн-навчанням, що є для них серйозною індивідуальною проблемою (з огляду на зайнятість на роботі) [11].

За даними дослідження «Харківська сім'я в соціологічному вимірі», здійсненого методом фокусованих групових інтерв'ю фахівцями соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в травні-червні 2020 року, найважливішою проблемою сімей, в яких є школярі, є саме їхнє онлайн-навчання. Найбільші нарікання батьків викликала відсутність реакції деяких вчителів на виконання тих завдань, які вони надсилали своїм учням. Як зазначали учасники фокус-групових дискусій, байдуже ставлення вчителів до того, що і як роблять їхні діти, виконуючи домашні завдання, суттєво знижує мотивацію останніх до навчання [12].

Такої ж думки додержуються респонденти, опитані під час дослідження, здійсненого соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва в липні 2020 року (за репрезентативною вибіркою опитано 2022 респондента віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей). Лише близько третини опитаних у межах цього дослідження підтримали запровадження дистанційного навчання під час карантину. При цьому найістотнішими проблемами такого навчання 26% респондентів зазначили зниження рівня успішності дітей, 22% опитаних – брак уваги вчителів до навчання своїх учнів, 21% – погану якість інтернету [5].

Результати одного із численних досліджень, здійснених у РФ з проблем, що нас цікавлять, засвідчили, що для 84% учителів, 73% учнів та 68% батьків онлайн-навчання під час карантину було справжнім стресом. Оскільки школи не були готові до дистанційної форми навчання, його якість у більшості випадків

була дуже низькою [6].

Сьогодні ситуація з онлайн-навчанням у школах України дещо покращилась: проводяться вебінари, методичні семінари, з'явилися центри дистанційної освіти, портал «Всеосвіта» тощо.

Проте, на наш погляд, онлайн-навчання виявило більш глибинні, не пов'язані саме з його впровадженням причини погіршення якості середньої освіти, яке спостерігається протягом декількох останніх десятиліть. Почнемо з її викладацького складу. Безперечно, серед учителів українських шкіл є багато висококваліфікованих фахівців, які довели це і в процесі онлайн-навчання. Проте суттєве зниження престижності професії вчителя призводить до того, що працювати в школі є небагато охочих. Так, серед студентів випускних курсів педагогічних вишів, як засвідчують наші дослідження [13], лише незначна частина (менше 20%) планує після закінчення навчання працювати в школі. При цьому, що надзвичайно важливо зазначити, більшість з них були трісчниками. Які знання може передати такий учитель? Чи зможе він здійснювати онлайн-навчання на високому рівні?

Далі. Безкінечні освітні реформи, зокрема введення зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), спричинило ситуацію, коли школярі акцентують увагу лише на тих предметах, за якими вони будуть складати ЗНО. Це призводить до того, що рівень освіченості випускників шкіл погіршується. Ми пересвідчуємося у цьому кожного року, зустрічаючись з новим першим курсом. Безперечно, серед нових студентів є, так би мовити, «зірочки», і їх не набагато менше, ніж раніше, але рівень освіченості основної маси абітурієнтів знижується. Навряд його підвищить шкільне онлайн-навчання в його сучасному стані.

Численні соціологічні дослідження, зокрема здійснені нами, наш власний викладацький досвід засвідчує, що сьогодні зі школи до університету у переважній більшості приходить молода людина, яка не має навичок академічної автономії (не навчена вчитися), самостійності, відповідальності, не має того обсягу культурного, в тому числі освітнього, капіталу, який потрібен для того, щоб продовжити навчання у виші.

Перейдемо до кейсу онлайн-навчання у вищій школі. Тут ситуація дещо інша, ніж у середній школі, хоча вона багато в чому залежить від того, яких студентів ми отримуємо, як вже зазначалось, «на вході». У цьому контексті підкреслимо, що численні законодавчі ініціативи (див., напри.: [14, 15, 16]) перш за все реалізуються в системі вищої освіти України. Так, у вишах нашої країни, зокрема в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, вже давно діють Центри дистанційної освіти, багато викладачів підготували та готують дистанційні курси, застосовується змішане (онлайн-офлайн) навчання. Вже під час карантину в нашому університеті при Центрі дистанційної освіти, створеному ще в 2012 році,

почали свою роботу спеціальні курси, які допомагають викладачам використовувати ті чи інші платформи для онлайн-навчання, розробляти дистанційні курси тощо.

Тим не менш багато наших колег говорять про проблеми, які виникають у них у ході онлайн-викладання. І справа не тільки, так би мовити, в технічних проблемах, хоча і вони є (відключення світла, проблеми з інтернетом тощо).

Головна проблема як викладачів, так і студентів (та школярів) – відсутність безпосереднього, «живого» спілкування між ними. Та атмосфера, яка виникає в університетській аудиторії чи шкільному класі в умовах офлайн, не може зрівнятися з онлайн-навчанням. Проводячи онлайн-заняття, викладач не бачить очі, не відчуває реакцію студентів, не може повною мірою реалізувати інтерактивне спілкування з ними.

Самим же студентам, як засвідчують дослідження, категорично не вистачає як спілкування з викладачами, так і спілкування, що особливо часто підкреслюється, зі своїми однокурсниками.

Як зазначають деякі дослідники, «сучасні технології безкінечно далекі від того, щоб створити справжнє «відчуття присутності»». Харизма викладача, невербальне спілкування, атмосфера класу (аудиторії) надихають та залучають до процесу навчання. Під час очних занять краще працює нетворкінг ....» [6].

Про переважно негативне ставлення студентів та викладачів вишів до онлайн-навчання свідчать результати досліджень, здійснених в Україні та інших пострадянських країнах. Так, у листопаді-грудні 2020 року Центром соціально-гуманітарних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна було здійснено онлайн-опитування 2316 студентів II – IV курсів цього вишу, яке торкалося різноманітних питань їхнього університетського життя. Серед інших в межах зазначеного дослідження були питання щодо навчання та образу життя студентів-каразінців в умовах пандемії, стану їхнього здоров'я, карантинних заходів тощо. Визначаючи проблеми, що виникають під час дистанційного навчання, студенти Каразінського університету говорили про поганий інтернет-зв'язок (56% опитаних), про велике початкове навантаження (42%), погіршення самопочуття (40%), про те, що їм складно мотивувати себе відвідувати онлайн-заняття (31%), про обмеженість комунікації з викладачами під час онлайн-занять (16%) та про багато інших проблем організації та технічного забезпечення онлайн-навчання. Половина опитаних повністю або скоріше задоволені проведенням онлайн-занять в університеті, 40% – у чомусь задоволені, у чомусь ні, ще 7% – скоріше не задоволені, лише 3% – абсолютно не задоволені. Варто зазначити, що оцінки студентів якості освіти до і під час карантину практично не відрізняються і є досить високими. Що стосується змін у структурі їхнього вільного часу в умовах карантину, то, як виявилось, найбільшою мірою вони торкнулися прогулянок містом, перебування

на природі (це зазначили 52% опитаних) та спілкування з друзями офлайн (46%). Майже кожний п'ятий респондент зазначив, що приділяє навчанню в університеті менше часу, ніж до карантину.

За даними дослідження, проведеного в Російській академії народного господарства та державної служби, абсолютна більшість студентів та викладачів вважають, що якість дистанційної освіти гірша, ніж традиційної очної. Більше 55% студентів та 87% викладачів цього вишу зазначили, що в умовах онлайн-навчання вони мають значно менше вільного часу. Така форма навчання є незручною для майже 48% студентів та 54% викладачів. Віддають перевагу офлайн-освіті близько 70% студентів та 86% викладачів [4].

«Несправжня освіта» – так говорить про дистанційне навчання кореспондентка Бі-бі-сі О. Смірнова, спираючись на думку викладачів та студентів Оксфордського та Кембриджського університетів. Ось деякі цитати з їхніх висловлювань, що вона наводить:

«Мета освіти – навчитися критично мислити, осмислювати інформацію, дискутувати, ставити під сумнів факти, думки, в тому числі свої власні. Навчання по Інтернету – невідповідне середовище для досягнення цієї мети» (професор Оксфордського університету) [7].

«Наш викладач анатомії звичайно дає нам потримати кістку і потім просить нас назвати різні її частини... Або як перевірити пульс на різних частинах тіла? Таке складно пояснити по Інтернету» (студентка Кембриджського університету) [7].

Як зазначає у своїй публікації О. Смірнова, «для багатьох студентів цінність університетської освіти не тільки в отриманні кваліфікації. Майже 60% нещодавно опитаних студентів та випускників відповіли, що університетське життя допомогло їм у соціальному плані, вони стали більш незалежними та впевненими в собі, навчилися працювати в команді та розподіляти свій час» [7].

А ось що говорить про головну проблему дистанційного навчання сучасний італійський філософ Джорджо Агамбен: «У тому, що відбувається нині, значно важливіше те, про що взагалі ніхто нічого не говорить, а саме: кінець общинності як форми життя. Європейські університети народились студентськими асоціаціями – *universitates*, вони зобов'язані саме їм своїм іменем. Бути студентом означало перш за все вести образ життя, коли навчання та лекції, безумовно, мали важливе значення. Проте не менш важливими були зустрічі та всебічний обмін думками з іншими *scholarii* (школярами), які ... згуртувались за місцем народження в *nationes* (земляцтва). Протягом століть, від *clerici vagantes* середньовіччя до студентства ХХ сторіччя, такий образ життя змінювався по-різному, але незмінним залишався соціальний феномен общини, ... все те, що існувало майже десять століть, тепер закінчується назавжди. Студенти більше не будуть жити в містах,

відомих своїми університетами. Замість цього вони слухатимуть лекції, закриті у невеликих кімнатах, іноді розділені сотнями кілометрів із тими, кого раніше називали однокурсниками...» [18].

Співвітчизник Джорджо Агамбена професор Нуччо Ордіне у своєму відеозверненні, що було розміщено 18 травня 2020 року на сайті іспанського видання El Pais, говорив: «Ті хвалебні пісні віртуальному навчанню та дистанційній освіті, які лунають в останні тижні, викликають у мене жах. ... Дистанційна освіта – це троянський кінь, який, користуючись пандемією, хоче прорватися через останні bastiони нашого приватного життя та освіти. ... Контакти з учнями в аудиторії – це єдине, що надає істинний сенс освіті та навіть самому життю вчителя. Я викладаю 30 років, але не можу уявити собі проведення занять, екзаменів або контрольних через холодний екран. ... Як викладати без ритуалів, які десятиліттями склали життя та радість моєї справи? Як я зможу прочитати класичний текст, не дивлячись в очі своїм студентам, не маючи змоги побачити на їхніх обличчях відображення несхвалення або співпереживання. Без учнів та вчителів школи та університети перетворюються на простори, позбавлені дихання життя. ... Втрачена ідея школи та університету як спільноти, що формує майбутніх громадян, які зможуть працювати у своїй професії з твердими етичними принципами і глибоким відчуттям людської солідарності та загального блага. ... Без життя спільноти, без ритуалів, за якими відбуваються зустрічі студентів і викладачів в аудиторіях, не може бути ані істинної передачі знань, ані виховання ... Стосунки стають справжніми лише при живих, реальних, фізичних зв'язках. ... За постійною онлайн-комунікацією криється нова форма жахливої самотності...» [19].

Менш критичне ставлення до дистанційної освіти (у порівнянні з представленою вище думкою західних науковців) висловлює у своїх публікаціях дослідниця Т. Ярошенко. Тим не менш, аналізуючи досвід онлайн-навчання у вищій школі, вона говорить і про його негативні наслідки. Так, науковиця підкреслює, що (у порівнянні з офлайн-навчанням), «викладачам треба набагато більше часу і зусиль для створення навчального контенту, який би відповідав вимогам дистанційного навчання» [1, с. 14].

Серед проблем, що гальмують розвиток дистанційної освіти, вона виокремлює такі, як:

- відсутність системного підходу до розвитку дистанційної освіти в країні на державному рівні, наслідком чого є недостатня узгодженість дидактичного та методичного забезпечення дистанційного навчання для різних рівнів освіти;
- незадовільна система підготовки кадрів для діяльності в цій сфері;
- відсутність єдиних вимог до спеціального програмного і методичного забезпечення;

- відсутність стратегії комплексного розвитку національного освітньо-наукового інформаційного середовища України, яке б охоплювало розвиток каналів зв'язку, баз даних та знань, систем управління освітою і наукою, що знижує рентабельність систем дистанційного навчання, сповільнює інтеграцію до європейських освітньо-наукових комп'ютерних мереж та інформаційних ресурсів;
- відсутність державного фінансування розвитку системи дистанційного навчання;
- недостатня сформованість та недосконалість нормативно-правового забезпечення дистанційної форми навчання [1, с. 15].

Таким чином, виходячи з думок учасників освітнього процесу і власної позиції, маємо зазначити, що онлайн-навчання актуалізує чимало як мега- та макросоціальних, так і мезо- та мікросоціальних проблем. Тим не менш, досвід впровадження онлайн-навчання засвідчує не тільки його недоліки, а й переваги.

Перш за все, на нашу думку, це можливість залучати до проведення лекційних та семінарських занять провідних вітчизняних та закордонних фахівців з певної галузі науки, політиків, бізнесменів, діячів мистецтва і так далі, які могли б долучитися до навчального процесу, не залишаючи власного дому чи місця роботи. Ми вже маємо такий досвід і повинні зазначити, що лекції, проведені нами у дистанційній формі з колегами з Києва, Львова, Одеси, викликали чималий інтерес студентів, які активно включалися в дискусію з тих чи інших питань, що розглядаються в межах навчального курсу «Соціологія сім'ї та молоді», який викладається нами.

Безперечно, що ці практики потрібно переносити в освітній процес у постковідний період. Це тим більше важливо, що, на думку деяких дослідників, наприклад академіка НАН України Віля Бакірова, в ситуації постковіду вищу школу очікує домінування дистанційного викладання та навчання, що зумовить радикальну зміну методики, дидактичних і психологічних моделей викладання, становлення і розвиток так званої «цифрової педагогіки».

До індивідуальних проблем, зумовлених онлайн-навчанням, академік В. Бакіров, як і його закордонні колеги, зокрема цитовані нами вище, перш за все відносить суттєве збіднення повноцінного студентського життя, заради якого (а не тільки заради знань та професійної підготовки) студенти ще з давніх часів йшли навчатися в університети, набуваючи там досвід соціального, громадського і культурного життя, новий символічний та соціальний капітал.

Зазначимо, що, як засвідчують численні дослідження, здійснені соціологічною лабораторією та кафедрою соціології Каразінського університету протягом останніх 50 років, серед мотивів вступу до вишу наші респонденти називали бажання відчувати романтику студентського життя, про що їм багато розповідали батьки, які мали вищу освіту, знайти друзів на все життя тощо.

Серед негативних наслідків онлайн-навчання на мезорівні В. Бакіров акцентує на такому, як погіршення фінансування університетів. Не виключено, вважає він, що процес глобальної інтернаціоналізації вищої освіти призупиниться і іноземні студенти віддаватимуть перевагу дистанційному навчанню, що різко скоротить фінансову базу багатьох університетів. Не важко передбачити ризики випадіння вищої освіти із пріоритетних сфер державного фінансування, що разом із кризовими процесами в економіці і скороченням замовлень від приватного бізнесу поставить чимало університетів на межу банкрутства. З огляду на останнє, В. Бакіров доходить невтішного висновку, що скорочення фінансових можливостей університетів негативно вплине на їхню кадрову політику (переведення значної частини професорсько-викладацького складу на часткову зайнятість, скорочення притоку на викладацькі посади талановитої творчої молоді), що погіршуватиме якість освітньої та наукової діяльності університетів.

Ми погоджуємося з думкою В. Бакірова про те, що з переходом до дистанційного навчання змінюватиметься як загальний ландшафт вищої освіти, так і її місце серед базових соціальних інститутів, її стосунки із загальним соціальним, політичним і економічним оточенням. Додамо, що в умовах онлайн-освіти навряд можна буде говорити про місію університетів, яку вони реалізовували протягом багатьох століть: сіяли «розумне, добре, вічне».

Висновки. Здійснений нами аналіз дозволив дійти висновків, що, незважаючи на певні безумовні переваги дистанційного навчання, його широке впровадження в освітню (шкільну та університетську) систему може призвести до багатьох негативних наслідків для розвитку цієї системи, суспільства в цілому в його локальних та глобальних контекстах: погіршить якість освітнього процесу, актуалізує його деперсоніфікацію, підвищить рівень невігластва значної частини населення багатьох країн світу, зменшить культурний, зокрема освітній, капітал окремої людини тощо. Проте немає жодних сумнівів, що повернення до старих часів не буде, що зараз ми знаходимось у точці неповернення. Тому важливо вже зараз виробляти стратегічне бачення адаптації освітньої системи до «нової нормальності», готуватися до нелегкого життя у «постковідні часи».

Зазначимо, що в посткарантинній ситуації проблем навряд стане менше, ми думаємо, що їх буде значно більше. Це пояснюється тим, що ми живемо у світі, що змінюється, як зазначають сучасні дослідники, експоненційно, тобто в умовах надзвичайного, до сих пір небаченого, подекуди драматичного пришвидшення та появи нових і нових досягнень у галузі науки та техніки (на цьому, зокрема, акцентувала увагу професорка Н. Черниш, виступаючи на вже згаданій нами конференції у Києві). Наслідки цієї експоненційності стають все більш масовими, прискорення починає виходити за межі уявлення та сприйняття більшості людей. На жаль, ми

не маємо уяви, що станеться з освітою в умовах експоненційного розвитку науки. Як нам перебудувати навчальний процес, щоб він якщо не випереджував (що навряд можливо), то хоча б відповідав динамічному розвитку науки і техніки, новим викликам цифрового суспільства? На нашу думку, відповіді на це питання поки що немає. У всякому разі ми маємо усвідомлювати непередбачуваність змін в експоненційному світі, зокрема в освіті, що, на наше переконання, додасть нових як соціальних, так і індивідуальних проблем.

Значне обмеження безпосередньої соціальної взаємодії, її перенесення у віртуальний світ, що протягом останніх десятиліть набуває все більшого поширення, в тому числі завдяки впровадженню освітніх практик у форматі онлайн, призведе і вже призводить до суттєвих змін у процесах соціалізації особистості, перш за все молоді.

Перебуваючи з раннього дитинства в інтернет-просторі, сучасна молода людина, соціалізуючись у ньому, набуває ідентичності Homo Retis, тобто людини мережевої. Соціологи, психологи, представники інших гуманітарних наук ще дуже мало знають про цю людину, зокрема про те, як в умовах віртуальної реальності індивід стає особистістю; чи змінюється при цьому людська природа; якщо так, то в якому напрямку; яку роль у цих процесах відіграє онлайн-освіта; чи може хоча б часткове повернення до офлайн-навчання призупинити процес атомізації суспільства, пригальмувати перехід до нової форми самотності, про яку говорять сучасні дослідники.

Саме на пошуки відповідей на сформульовані вище та інші питання, пов'язані з досліджуваною нами проблемою, будуть спрямовані наші подальші теоретичні та емпіричні розвідки.

Список використаних джерел:

1. Ярошенко Т. О. Дистанційне навчання в системі вищої освіти: сучасні тенденції // Інженерні та освітні технології. 2019. Т. 7. № 4. С. 8-21 DOI <https://doi.org/10.30929/2307-9770.2019.07.04.01>
2. Тимошенко Ю. Онлайн-освіта: продуктивні смисли для модернізації традиційних університетських студій // Наукові записки. Сер.: Педагогічні науки. Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. 2016. Випуск 147. С. 235-241
3. Ефективність та зручність онлайн-ресурсів для навчання – результати соціологічного дослідження. Європейський центр імені Вергеланда. URL: <https://www.schools-for-democracy.org/news/efektyvnist-ta-zruchnist-onlay-n-resursiv-dlia-navchannia-rezultaty-sotsiolozhichnoho-doslidzhennia>
4. Померанцева Н. Почему студенты и преподаватели невзлюбили дистанционное обучение. Сетевое издание «Ведомости» (Vedomosti). 28.05.2020.

URL: <https://www.vedomosti.ru/management/articles/2020/05/28/831354-distantionnoe-obuchenie>

5. Освіта і пандемія: що українці думають про дистанційне навчання та як оцінюють ЗНО. Звіт за результатами опитування (дата публікації 31 липня 2020). URL: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-distantsiyne-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno>

6. Черепанова Ю. Между первой и второй: онлайн-образование на волне пандемии. Forbes Education. 8 октября 2020 URL: <https://education.forbes.ru/authors/online-education-vs-covid>

7. Смирнова О. «Ненастоящее образование». Как пандемия вскрыла проблемы онлайн-обучения. BBC NEWS. Русская служба. 5.09.2020. URL: <https://www.bbc.com/russian/vert-cap-54027632>

8. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / за ред. В. Л. Арбеніної та Л. Г. Сокурянської. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 520 с.

9. Арбеніна В. Л., Сокурянська Л. Г. Стан навчальних практик сучасного студентства як соціокультурний бар'єр модернізації вищої школи України // Український соціологічний журнал. 2012. Випуск 7-8. С. 27-47.

10. Юрченко Олена «Що найбільше болить українським вчителям та що їх підтримує». URL: https://osvitoria.media/experience/shho-najbilshe-bolyt-ukrayinskyum-vchytelyam-ta-shho-yih-pidtrymuje/?fbclid=IwAR0g3d0z7AgeeSUWUYa6ZMiWXIхHK48rXjjWhszZwf_h2bdswwOfjTomuU

11. Результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину». Служба освітнього омбудсмена України. 2020. Звіт. URL: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannya-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf> [in Ukrainian]

12. Сучасна харківська сім'я в соціологічному вимірі / С. М. Аніпченко, Р. І. Борисов, С. М. Вакуленко, О. С. Зубарев, Л. Г. Сокурянська / за ред. Л. Г. Сокурянської. Харків: «Парус», 2020. 64с.

13. Сокурянська Л., Дейнеко О. Освітні ризики як фактор актуалізації ризиків професійної сомореалізації українського студентства // Український соціологічний журнал. 2019. Випуск 19-20. С. 43-48.

14. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: наказ Міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2013 р. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>

15. Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2003 р. № 1494. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF>

16. Про Національну програму інформатизації: Закон України станом на

10 липня 2002 р.: офіц. вид. / відп. ред. О. Д. Бурсук. Київ : Парламентське вид-во, 2002. 18 с. Додаток до нормативного бюлетеня «Відомості Верховної Ради України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>

17. Нетворкінг. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

18. Агамбен Дж. Реквієм для студентів. 2020 URL: <https://waksoft.susu.ru/2020/06/10/dzhordzho-agamben-rekviem-dlya-studentov/>

19. Ордине Нуччо. «Хвалебные песни дистанционному образованию вызывают во мне ужас...». 2020. URL: <http://izbrannoe.com/news/mysli/professor-nuchcho-ordine-khvalebnye-pesni-dstantsionnomu-obrazovaniyu-vyzyvayut-vo-mne-uzhas-/>

References:

1. Yaroshenko, T. (2019). Distance learning in higher education: current trends. *Engineering and Educational Technologies* 7 (4) DOI <https://doi.org/10.30929/2307-9770.2019.07.04.01> [in Ukrainian]

2. Tymoshenko, Yu. (2016). Online education: productive meanings for modernization of traditional university studies. *Academic notes. Series: Pedagogical Sciences. Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University* [in Ukrainian]

3. The effectiveness and convenience of online learning resources – the results of a sociological survey. The European Wergeland Centre. Available at: <https://www.schools-for-democracy.org/news/efektyvnist-ta-zruchnist-onlay-n-resursiv-dlia-navchannia-rezultaty-sotsiolohichnoho-doslidzhennia> [in Ukrainian]

4. Pomerantseva N. Why students and teachers did not like distance learning. Network edition «Vedomosti» (date of publication 28.05.2020). Available at: <https://www.vedomosti.ru/management/articles/2020/05/28/831354-dstantsionnoe-obuchenie> [in Russian]

5. Education and the Pandemic: The Attitudes Of Ukrainians Towards Distance Learning and External Independent Testing. Report on the results of the survey (date of publication 31.07.2020). Available at: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-distantsiynе-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno> [in Ukrainian]

6. Cherepanova, Yu. (2020). Between the first and the second: online education on the wave of a pandemic. *Forbes Education* (date of publication 8.10.2020). Available at: <https://education.forbes.ru/authors/online-education-vs-covid> [in Russian]

7. Smirmova, O. (2020). «False education». How the pandemic revealed the problems of online learning. *BBC NEWS. Russkaya sluzhba* (date of publication 5.09.2020). Available at: <https://www.bbc.com/russian/vert-cap-54027632> [in Russian]

8. Arbenina, V. and Sokurianska, L. (eds.) (2012). *Ukrainian students in search of identity: a monograph* Publishing House of V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]

9. Arbenina, V. and Sokurianska, L. (2017) *Modern Studentship Learning Practices Situation as a Socio-cultural Barriers in Higher School Modernization in Ukraine*. *Ukrainian Sociological Journal*. Issue 7-8. Pp. 27-47. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/4435> [in Ukrainian]

10. Yurchenko O. «What hurts Ukrainian teachers the most and what supports them». Available at: <https://osvitoria.media/experience/shho-najbilshе-bolyt-ukrayinskym-vchytelyam-ta-shho-yih-pidtrymuye/?fbclid=IwAR0g3d0z7AgeeSUWUYa6ZMiWXIхHK>

https://osvitoria.media/experience/shho-najbilshe-bolyt-ukrayinskym-vchytelyam-ta-shho-yih-pidtrymuye/?fbclid=IwAR0g3d0z7AgeeSUWUYa6ZMiWXIxHK48rXjjWhszZwf_h2bdsvusOfjTomuU [in Ukrainian]

11. Results of the survey of parents «Teaching children during quarantine». Education Ombudsman Service of Ukraine. Report. 2020. Available at: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf> [in Ukrainian]

12. Anipchenko, S., Borysov, R., Vakulenko, S., Zubarev, O. and Sokurianska, L. (2020). The modern Kharkiv family in the sociological dimension in Sokurianska, L. (eds.). Kharkiv: «Parus» [in Ukrainian]

13. Sokurianska, L., & Deineko, A. (2019). 'Educational Risks as an Actualization Factor of the Ukrainian Studentship's Professional Self-Realization Risks' Ukrainian Sociological Journal, 19-20. Pp. 43-48. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/14668> [in Ukrainian]

14. On approval of the Regulation on distance learning: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from April 25, 2013. No. 466. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> [in Ukrainian].

15. On approval of the Program for the development of the distance learning system for 2004-2006: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 23, 2003 № 1494. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF> [in Ukrainian].

16. On the National Informatization Program: Law of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

17. Networking. Available at: <https://www.investopedia.com/terms/n/networking.asp>

18. Agamben, Giorgio (2020). Requiem for the Students. Available at: <https://d-dean.medium.com/requiem-for-the-students-giorgio-agamben-866670c11642>

19. Ordine, Nuccio (2020). 'Songs of praise to distance education terrify me ...' Available at: <http://izbrannoe.com/news/mysli/professor-nuchcho-ordine-khvalebnye-pesni-distantcionnomu-obrazovaniyu-vyzyvayut-vo-mne-uzhas-/> [in Russian]

ONLINE EDUCATION AS A SOCIAL AND INDIVIDUAL PROBLEM

Sokurianska L.

V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv 61022,

sokuryanska@karazin.ua,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

The problems and consequences of the online learning implementation in the global and national educational system are investigated in the article. The role of distance education as a catalyst of the intellectual degradation processes of contemporary societies is emphasized, its negative consequences at the macro-, meso- and micro-social levels are determined. Particular attention is paid to the practices of online learning implementation in the secondary and higher education. It is emphasized that the main factors of online learning problematization in the national high school are the psychological and methodological unpreparedness of majority

of teachers to conduct online classes, as well as the low level of logistics of such classes, especially in rural schools. It is noted that universities, including Ukrainian ones, have more opportunities to move to online learning, as many of them have been actively implementing elements of distance education in the educational process in recent years. The opinion of the participants of the educational process (students and teachers) on the positive and negative consequences of online learning is given. National and foreign sociological research data on distance education are provided. The main problem caused by online learning, respondents in these studies called the lack of direct communication between students and between students and teachers, that, in the latter's opinion, leads to the destruction of university communities, which form not only professionals but also citizens with «a deep sense of human solidarity»; to the deterioration of the quality of education that students receive not in the university classroom, but in front of a computer screen; finally, to the reduction of the intellectual potential of society. At the same time, there are examples of positive consequences of the online education implementation, first of all the opportunity to involve in the educational process well-known experts in a particular field of science, politicians, businessmen, etc.; possible research areas of educational sphere in the conditions of exponentiality of the postcoid world are demonstrated.

Keywords: online education, online learning, online teaching, sociological research, problems of online education, negative and positive consequences of distance education.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2021

Прийнята до друку 21.08.2021

КОНСТРУЮВАННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СУБГРУПИ КІДАЛТІВ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Черниш Н.Й.,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, email: nchernysh@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

Красуля К.Ю.,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, email: kkrasuliaa@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6160-2249>

Висвітлено теоретичні підходи до визначення поняття «ідентичність» низкою соціогуманітарних наук. Здійснено співставлення основних теоретичних підходів та теорій ідентичності в соціології. Ідентичність розглянуто як результат соціалізації індивіда в об'єктивно існуючій та віртуальній реальностях. Співставлено соціальну ідентичність в об'єктивній реальності та віртуальну ідентичність особистості, виявлено їхні схожі та відмінні характеристики. Стаття розкриває появу та особливості субгрупи кідалтів як якісно нового утворення новітньої соціальної структури суспільства та нової спільноти кіберпростору. Обґрунтовано множинність концептів ідентичності кідалтів та створено соціологічне моделювання цього різновиду ідентичності в рамках соціологічного конструктивізму. Представлено методику проведення та результати авторського соціологічного дослідження «Конструювання віртуальної ідентичності субгрупи кідалтів у соціальних мережах (на прикладі Instagram та Twitter)» та здійснено інтерпретацію отриманої соціологічної інформації. З'ясовано, що утворення субгрупи кідалтів спричинено незавершеністю процесів офлайн-соціалізації (первинної та вторинної) в реальному повсякденному житті респондентів, а також успішністю третинної онлайн-соціалізації у віртуальній реальності представників цієї субгрупи. Окреслено перспективи подальших емпіричних досліджень нових соціальних ідентичностей спільнот (як нових елементів соціальної структури соціуму і як нових віртуальних субгруп).

Ключові слова: ідентичність, реальність об'єктивно існуюча і віртуальна, третинна соціалізація, нові соціальні спільноти і субгрупи, кідалт, віртуальна

ідентичність.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство – суспільство розмитих кордонів між раніше чітко визначеними критеріями кожного з етапів життя індивіда (дитинство, юність, зрілість), де відбувається процес уповільнення формування дорослої людини і водночас продовження безтурботного періоду дитинства та підліткового періоду. І хоча критерії становлення дорослої людини є індивідуальними, але присутня загальна тенденція та соціальні рамки, які задає те чи інше суспільство, у пролонгації терміну тривалості перших двох періодів становлення особистості. Ця тенденція знаходить свій прояв у появі нової для всіх існуючих суспільств субгрупи кідалтів, тобто дорослих дітей, яка в об'єктивно існуючій реальності мала статус меншевартисної, маргінальної, була здебільшого старанно прихованою її носіями. Однак у сучасному суспільстві за допомогою соціальних мереж Інтернету для кідалтів з'явилися можливості відкритої маніфестації своєї ідентичності без побоювань соціального осуду, навішування ярликів та висміювання.

Глобалізація, створення Інтернету та його віртуальних соціальних підструктур – безумовний прогрес людства. Соціальні мережі, як агенти нового типу віртуальної соціалізації, є вагомим фактором впливу на формування якісно нових верств і спільнот населення та відповідних віртуальних ідентичностей, які не завжди співпадають з реальними соціальними самототожностями. Це може спричинити як внутрішню, так і міжособистісну напругу у духовному світі особистості, конфлікти інтересів та ідентичностей у соціальних групах та поміж ними, що може мати деструктивний характер як для самої людини і спільнот, так і для суспільства загалом. Тому соціологічний аналіз шляхів конструювання та особливостей функціонування віртуальної ідентичності субгрупи кідалтів, виявлення можливостей гармонізації духовного світу особистості кідалта набуває в сучасних умовах великого практичного значення. Головною ж проблемою є встановлення причин появи субгрупи кідалтів та їхніх ідентичностей, а похідною - з'ясування співвідношення обох ідентичностей кідалта: для реального життя у суспільстві та віртуального життя у соціальних мережах.

Проблематика ідентичності займає домінуюче положення в соціогуманітарному дискурсі і широко представлена в ньому працями таких зарубіжних науковців, як Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Ватерман, Дж. Мід, І. Гоффман, О. Маланчук та ін., а серед вітчизняних - у публікаціях А. Ручки, Н. Черниш, М. Шульги та низки інших. Проте особливої ваги в умовах сьогодення набуває її недостатньо досліджений віртуальний різновид. На західних теренах основоположницею досліджень ідентичності в Інтернеті стала Шеррі Теркл, яка довела, що вплив комунікативних технологій сприяє трансформації (частковій, а іноді й повній) існуючої ідентичності особистості. Інші праці такого гатунку є наразі фрагментарними, зазвичай чисто

емпіричними, не мають міцного наукового підґрунтя, не охоплюють всього спектру віртуальних самототожностей, в тому числі й ідентичності кідалта.

І хоч появу самого терміну «кідалт» пов'язують із західним науковим світом, навіть в ньому тематикою кідалтизму займаються лічені дослідники. Практично «білими плямами» такого кшталту досліджень залишаються питання причин і соціальних наслідків утворення субгрупи кідалтів в контексті соціалізації, до двох традиційних різновидів якої додається третій – віртуальна соціалізація, а також повернення кідалтів з віртуалу у реально існуючий світ та соціальної адаптації в обох реальностях сьогодення. Вище наведене зумовлює гостру соціально-практичну і теоретичну актуальність дослідження заявленої проблеми.

Мета статті полягає у виявленні особливостей конструювання віртуальної ідентичності субгрупи кідалтів у соціальних мережах.

Виклад основного матеріалу. Поняття ідентичності має довготривалу історію осмислення та різний фокус її трактування соціогуманітарними науками в її вивченні, зокрема філософією, психологією, культурологією, соціальною антропологією та ін. Особливістю вивчення ідентичності вищезгаданими науками є різна скерованість дослідницького інтересу, яка визначається предметним полем тієї чи іншої науки

Фактично першою наукою, в межах якої розроблялась тематика самототожності, є філософія. Проблема буття в античній філософії – перша спроба осмислення людського Я та його місця в світі. Давньогрецький філософ Сократ вважав, що фізичну природу речей пізнати неможливо, пізнати ми можемо тільки себе самих. Звідси й його знаменита формула: «Пізнай самого себе». Натомість його учень Платон притримується теорії, що внутрішнє «Я» є віддзеркаленням соціальних структур: яким є суспільство – такою є й особистість [3]. Натомість, як влучно зауважує І. Цифанова, послідовник Платона Арістотель вперше в античній філософії звертається до проблематики механізмів формування людини та наголошує на ролі соціального, де пізнання і формування самого себе неможливе без іншої людини [10, с. 192].

З переходом до кожного наступного етапу історичного розвитку посилюється інтерес філософів до вивчення проблеми людини: епоха Відродження акцентує на самоцінності людини; філософія Нового часу характеризується пантеїзмом, де природа отожднюється з Богом; фокусом уваги доби Просвітництва стає виховання та розвиток особистості та суспільства [10].

Вивчення ідентичності починаючи з 70-х рр. XX ст. стає популярним і в психології. Першим, хто запровадив і теоретично осмислив поняття ідентичності, став німецький психоаналітик (якого, зрештою, відносять і до когорти соціологів) Е. Еріксон у своїй праці «Дитинство та суспільство». Він зосереджував увагу переважно на теоретичному аналізі ідентичності, тому його послідовники (передовсім

А. Ватерман та Дж. Марсія) зробили спробу апробувати його ідеї в емпіричному плані. Найвідомішим з сучасних аналітиків є також канадський психолог Дж. Марсія, який розробив статусну модель дослідження ідентичності, яка широко застосовується в наукових студіях підлітків.

Вивчення ідентичності в культурології варте особливої уваги, адже саме в цій науці присутнє органічне сполучення моделей ідентичності з поняттям культури, а тому її часто класифікують як окремих вид ідентичності. Представники цієї науки ставлять за мету окреслення саме культурологічного змісту поняття ідентичності, розкриття співвідношення культурної, релігійної та мистецької складової ідентифікаційних процесів [1].

Антропологія, в свою чергу, спирається на психологічну традицію Е. Еріксона, з акцентом на унікальності та індивідуальності кожної окремої людини. Разом з тим антропологія слідує тенденції соціологічної думки, а саме пошукам способів впливу на людину та ролі загального соціального контексту, і робить наголос на дослідженні саме колективної складової ідентичності – від етнічної та культурної до політичної, релігійної та гендерної [14].

Соціологія ж як академічна наука володіє своєю специфікою у вивченні ідентичності. В соціологічних виданнях поняття «ідентичність соціальна» визначається як «самоотождношення індивіда з тими групами й спільнотами, які він сприймає за «свої» і стосовно яких він може сказати «ми»» [6]. Отже, ідентичність в соціології виступає насамперед показником приналежності людини до певних соціальних груп: сімейних, родинних, професійних, релігійних, вікових тощо. Крім того, соціологія здійснює вивчення ідентичностей і на інших рівнях соціологічного аналізу: макрорівні, коли йдеться про ідентичність усього соціуму), та навіть на мегарівні (космополітична ідентичність), особливо в добу глобалізації. Також особливістю соціології у вивченні ідентичності є можливість емпіричної верифікації висунутих теоретичних положень, чого позбавлено багато інших соціогуманітарних наук.

В сучасній соціології в умовах її мультипарадигмальності існує багато напрямків тлумачення та вивчення ідентичності, проте головним методологічним джерелом вважають надбання психологічної традиції Е. Еріксона. Але соціологія, на відміну від психології, спирається на соціальний контекст – вивчення духовного світу включно із самототожностями та взаємодією особистостей і соціальних груп, що зумовило виокремлення вивчення ідентичності в окрему сферу соціологічних досліджень. Також соціологія сьогодення характеризується множинністю концептів ідентичності

Одним з перших напрямків вивчення ідентичності в соціології був символічний інтеракціонізм (Ч. Кулі, Дж. Мід), в рамках якого був зроблений наголос на впливі соціального оточення в процесі формування уявлення людини про себе. Американський соціолог Ч. Кулі, автор теорії «Дзеркального Я», вважає, що уявлення індивіда про себе багато в чому залежить від сприйняття його оточуючими. Тобто індивід формує власне «Я» крізь призму «дзеркала», що складається з сприйняття і реакції оточуючих, а тому Ч. Кулі виділяє три складові структури особистості: уявлення про те, як нас сприймають інші; як, на нашу думку, інші реагують на нас та як ми реагуємо на сприйняту реакцію на нас іншими [див. докл.: 2, с. 136 - 137].

Американський соціолог Дж. Мід вважає, що при народженні людина не має ідентичності, котра виникає як результат соціального досвіду, взаємодії з іншими людьми. За Дж. Мідом, ідентичність – це соціальне утворення. Індивід формує себе, а отже, і бачить себе так, як його бачать інші [9].

Вперше термін «ідентичність» в соціології був застосований американським соціологом І. Гофманом в книзі «Стигма» (1963 р.). Науковець підкреслює, що суспільство встановлює способи категоризації людей та визначає набір якостей, які вважаються прийнятними для певної категорії. Однією з таких якостей вчений вважає стигму, що виступає своєрідною перепорою між бажаною та наявною ідентичностями, яка підтримується соціальними очікуваннями [13, с. 11]. Німецький соціолог та філософ Ю. Габермас у вивченні ідентичності виділяє в ній дві осі координат (соціальну та особистісну), точка перетину яких є сферою реалізації Я-ідентичності за умови встановлення балансу з соціальним [8, с. 369].

Рольова теорія ідентичності визначає роль ідентичності за допомогою драматургічної мови як характер, який люди придумують для себе при прийнятті конкретних соціальних ролей на основі кращих уявлень про те, як людина має себе поводити, коли займає різноманітні соціальні позиції. Важлива теоретична проблема в теорії рольової ідентичності полягає у поясненні цінності певних ідентичностей для індивідів і, отже, прагненні їх прийняти та створити [17, с. 481]. Тому ієрархія ідентичностей в рольовій теорії є еквівалентною ідеальному «Я» індивіда.

Структурно-функціональний аналіз трактує ідентичність в тісному взаємозв'язку із соціальними ролями індивіда. Тобто людська сутність складається з декількох ідентичностей, які розташовані ієрархічно. Відповідно до динаміки у сформованій ієрархії відбувається ранжування ідентичності: чим помітніша ідентичність, тим вищою є ймовірність її використання у взаємодії [17, с. 482].

В українській соціології вивченням ідентичності займалися А. Ручка, Н. Черниш, Л. Сокурняська, Д. Судин, І. Кресіна, О. Резник, М. Шульга, І. Ващинська та ін. Ідентифікація та її результат – формування ідентичності, як вважають ці та інші соціологи, є багатограними, а це вимагає вироблення відповідних класифікацій.

Соціологинями Н. Черниш та О. Маланчук розроблена класифікація групових/індивідуальних ідентичностей, де виділено вісім груп ідентичностей за набором ідентифікаторів – ознак (територіальні, вікові, гендерні, релігійні тощо): це етнічна (національність, мова, традиції), регіональна (регіон проживання), вікова (вікові групи), гендерна (стать), класова (класи та прошарки), професійна (рід занять, фах), культурна (мова, релігія, історія), політична (ідеологія, рухи, партії). При цьому прийнято розмежовувати гендерну та статеву ідентичність через відмінність у значеннях [див. докл.: 11, с. 71].

Інша ж класифікація, що включає в себе 12 складових ідентичності, розроблена О. Ровенчак та В. Володько: серед них - національна, етнічна, регіональна, мовна, релігійна, культурна, політична, професійно-посадова, класова/майнова, гендерна, сімейна та вікова ідентичності [4]. Проте, якщо розглядати цю розширену класифікацію О. Ровенчак та В. Володько на основі ідентитетів, виділених Н. Черниш та О. Маланчук, то можна прослідкувати в ній виокремлення з культурної ідентичності та оформлення окремої – релігійної ідентичності. З цього приводу серед соціологів немає однастайності: одні вважають поняття культурної ідентичності широким і всеохопним, разом із релігійною ідентичністю, яка становить стрижень культурної ідентичності. Інші ж, включно із цитованими авторками, навпаки, висувують твердження про доцільність розглядати релігійну ідентичність як окрему в силу того, що саме релігія, на їхню думку, визначає характер культури. Разом з тим, варто відзначити доцільність виокремлення О. Ровенчак та В. Володько етнічної та національної ідентичності в окремі різновиди, що вважаємо правомірним, адже етнічна та національна приналежність не є тотожними поняттями.

Однак вищезгадані (та й інші) класифікації не мають компоненту віртуальної ідентичності, яка є суттєвою ознакою сучасності та потребує детального дослідження. Також у наведених класифікаціях відсутня ідентичність представника субгрупи кідалтів, яка в умовах сьогодення є перспективним полем дослідження. А тому існуючі класифікації заслуговують переосмислення та розширення. Зокрема, якщо оперувати принципом класифікації Н. Черниш та О. Маланчук (на основі ідентитетів), вважаємо за доцільне виділити більш загальну віртуальну ідентичність (ідентитет віртуального користувача Інтернету як її носія), а також таку її складову, як ідентичність кідалта (ідентитет – синтез дитячості та дорослості), яка знаходить свій прояв і в об'єктивній, і у віртуальній реальності.

Отже, можна стверджувати, що розгляд ідентичностей в соціології будуватиметься залежно від тієї метапарадигми, парадигми чи теорії, якої притримується дослідник, і є віддзеркаленням мультипарадигмальності сучасного соціологічного знання, оскільки не існує єдиного тлумачення ідентичності та процесів її формування в сучасному світі. Все ж більшість науковців бере за основу класичне розуміння цього феномену та розглядає ідентичність у тісному взаємозв'язку з поняттям особистості («Я»), групи («Ми»), її місця в структурі суспільства. Соціологи значно розширили предметне поле дослідження специфіки ідентичності, надавши цьому феномену нового значення – зовнішнього (соціального, колективного) та внутрішнього (соціального, індивідуального). При цьому комплексне застосування існуючих теорій в умовах мінливого соціального середовища допоможе всебічно розкрити специфіку згаданого феномену, виходячи з дослідницького кредо соціолога. Однак, як бачимо з наведених класифікацій, у сучасній науковій літературі неможливо

Появу кідалтизму пов'язують з економічним та демографічним бумом. Так зване покоління бебі - бумерів (до них традиційно відносять осіб, народжених між 1946 та 1964 рр.) відкидає чи повністю заперечує культуру «великих поколінь» і створює нову модель насолоди та свободи з ностальгією за своєю молодістю. В той самий час після Другої світової війни ринок реагує на нові потреби суспільства та пропонує нові споживчі товари, які обіцяють відрив від конформізму та авторитаризму «великих поколінь», традиційного вираження та задоволення потреб і інтересів особистості. Відкидаючи поведінкові зразки з минулого, структуру цінностей своїх батьків, бебі-бумери залишили своїм нащадкам неясні моделі дорослішання та зрілості [12, с. 44 - 46]. Тобто в період після Другої світової війни та з початком глобалізації покоління бебі-бумерів є одночасно і споживачем, і творцем нової культури і має, відповідно, дві ідентичності на основі цих двох ідентитетів.

Спосіб життя, ідеологізація молодості та ювенілізація культури призвели також до переосмислення поняття зрілості. Для визначення вікової групи 20 - 35 років західними соціологами були введені такі поняття, як «постпідлітковий вік» та «кідалт» [16, с. 124]. Таким чином, у соціальній структурі сучасного суспільства, яка перебуває під зростаючим впливом процесів інфантілізації, з'являється нова соціальна фігура кідалта, яка прямо пов'язана з підлітковим періодом. Виділена субгрупа характеризується нерозумінням, невпевненістю, інстинктивністю, відмовою брати на себе відповідальність та небажанням дорослішати. Ми не можемо позиціонувати кідалта тільки як людину, яка носить рожеві окуляри, одягається в підлітковий одяг, а його основна діяльність – це відеоігри та колекція дитячих іграшок. Кідалт – це окрема автономна субгрупа сучасного суспільства, яка включає до себе представників з поєднанням рис та моделей поведінки дитини і дорослого.

Процес дорослішання, розуміння власної позиції в суспільстві та, відповідно, формування ідентичності залежить від складного, тривалого та незавершеного протягом всього життя процесу соціалізації. Людина за своєю природою є соціальною істотою та має потребу у включеності до групи в певному соціальному середовищі. Індивід не народжується особистістю, але має схильність до соціального. З моменту свого народження людина перебуває в соціальному середовищі та проходить етапи входження в суспільство – соціалізацію – шляхом засвоєння норм, цінностей, зразків поведінки, що дозволяє їй повноцінно функціонувати в суспільстві. Соціалізація – це не те саме, що спілкування (взаємодія з іншими, такими як сім'я, друзі та колеги); якщо бути точнішим, це соціальний процес, який відбувається через спілкування; його метою можна вважати досягнення соціальної зрілості. Навіть елементарні фізичні завдання: сидіння, ходіння, тримання ложки в руці не можуть розвиватися автоматично, не говорячи вже про нематеріальну (духовну) культуру; цінності, вірування та норми – все це є результатом соціалізації [15]. Цей процес є важли-

як для окремого індивіда чи групи, так і для суспільства загалом. Науковці розмежовують первинну соціалізацію, яка є основою формування ідентичності і закладає фундамент формування особистості, та вторинну соціалізацію – незавершений процес, який починається з виходом особистості за межі сім'ї та родини і продовжується практично ціле життя, будучи наближенням до досягнення соціальної зрілості. Проте з створенням та поширенням Всесвітньої Мережі, а також її активним використанням, що щороку збільшується, зростає зацікавленість науковців віртуальним середовищем та особливостями процесів, що відбуваються в ньому. Дослідники почали виділяти нову форму соціалізації – так звану третинну соціалізацію. Третинна соціалізація відбувається у віртуальному середовищі та, за визначенням дослідників, являє собою засвоєння норм, цінностей та установок конкретного віртуального співтовариства. Іншими словами, відбувається інтеріоризація норм, цінностей, патернів поведінки, які прийняті в конкретному мережевому співтоваристві [5, с. 122].

Конструювання власної ідентичності в умовах віртуальної реальності відбувається під впливом особливостей процесів комунікації. З входженням людини в нове віртуальне середовище відбувається засвоєння нею правил та норм користування певною соціальною мережею. Формування віртуальної ідентичності можливе подвійним шляхом: через перенесення елементів ідентичності з реального світу у віртуальний або ж за допомогою формування активної позиції суб'єкта та його онлайн-діяльності в Інтернет-середовищі. У другому випадку та в умовах українського суспільства відбувається здебільшого формування відмінної від реальної (соціальної) ідентичності. Як слушно зазначають українські соціологи О. Солдатова та Д. Погорілий, процес формування віртуальної ідентичності має декілька особливостей, що відрізняються від реального життя: використання ніків та аватарів, фізична відірваність індивідів від віртуального середовища тощо. Але є й інші сторони проблеми співіснування обох різновидів ідентичностей поза зазначеними формальними ознаками. Це знаходить свій прояв у дискусії щодо впливу різних типів суспільств на співвідношення реальної і віртуальної ідентичностей. У країнах розвинутої демократії зазвичай віртуальна ідентичність стає продовженням тієї, яку він чи вона набули у реальному житті, в той час як у посткомуністичних країнах найбільш розповсюдженим є явище неспівпадіння новообраних віртуальних ідентичностей з існуючими в реальному повсякденному житті. Чи останнє є відлунням культурної травми і моральних панік населення, що пережило крах СРСР та соціалістичного типу устроїв, чи це є наслідком різних за характером соціалізаційних процесів, ще вимагає додаткового дослідження.

Одним із соціальних явищ, що цікавлять вітчизняних соціологів, є розмежування реальної та віртуальної ідентичностей у повсякденному житті, оскільки і коли

навною є обмеженість способів та засобів отримання автентичності в соціальній реальності (сім'я, робота, тощо), тобто коли індивід не може повністю розкрити своє «Я» – самореалізуватися [7, с. 118]. Таким чином, Інтернет-середовище формує якісно нове утворення особистості – віртуальну ідентичність, яка не завжди співпадає з реальною. Конструювання ж віртуальної ідентичності субгрупи кідалтів в соціальних мережах відбувається переважно через взаємодію користувачів соціальних мереж в процесі їхнього входження у віртуальне середовище та внаслідок третинної соціалізації в Інтернеті, яка здійснюється головно у соціальних мережах.

Конструювання віртуальної ідентичності субгрупи кідалтів в соціальних мережах, на нашу думку, найдоцільніше розглядати в рамках соціологічного конструктивізму П. Бергера та Т. Лукмана, адже ідентичність як така знаходить своє відображення у повсякденних практиках індивідів. Ми вважаємо віртуальну ідентичність субгрупи кідалтів в соціальних мережах сконструйованою на основі повсякденних віртуальних практик представників виділеної спільноти, їхніх знань, стереотипів, вражень у процесі комунікації (прямої чи опосередкованої). Згідно цієї теорії, світ конструюється індивідами на основі взаємодії через комунікацію, під час якої відбувається накопичення знання, що передається з покоління в покоління. При цьому П. Бергер та Т. Лукман визначають, що суспільству властива подвійна фактичність: суспільство – людський продукт і разом з тим об'єктивна реальність; людина – соціальний продукт. Виходячи з цього, індивіди не тільки самі конструюють соціальну реальність через інтерпретацію світу, але і відтворюють наявні практики, які виникають під міжгруповим впливом. Отже, людина виступає водночас і творцем, і продуктом соціальної реальності.

Основні положення соціологічного конструктивізму були апробовані нами до головних проблем досліджуваної теми; вони становлять основу емпіричної частини дослідження:

- конструювання ідентичності залежить від нашого знання про неї, а будь-яке знання є сприйняттям реальності завдяки здоровому глузду та відбувається на основі соціальної взаємодії, в тому числі і в соціальних мережах Інтернету;
- в процесі соціологічного пізнання соціальну реальність конструюють як віртуальну разом з віртуальними ідентичностями. Одним з таких шляхів є комунікація між представниками субгрупи кідалтів в соціальній мережі з метою створення і підтримки віртуальної спільноти, комфортної для представників цієї субгрупи;
- ідентичність кідалта є ключовим елементом суб'єктивної реальності та не існує у вакуумі, а знаходиться в постійному взаємозв'язку з об'єктивною реальністю офлайн та суб'єктивною реальністю онлайн;

- ідентичність кідалта (як об'єктивно існуюча офлайн, так і віртуальна онлайн) формується соціальними процесами сучасної глобалізованої культури та новою соціальною структурою глобалізованого світу;
- можливо виділити сконструйовану віртуальну повсякденну реальність, в межах якої розглядатиметься типізація ідентичності кідалта;
- особистість кідалта є водночас продуктом і творцем соціальної структури сучасного суспільства з її процесами головно в рамках глобалізованої масової культури;
- ідентичність представника субгрупи кідалтів (віртуальний та соціальний виміри) – соціальний конструкт, який приймається одними та відкидається іншими індивідами та створений переважно артефактами масової культури.

Таким чином, на основі теорії соціального конструктивізму П. Бергера і Т. Лукмана уявляється можливим дослідити особливості формування віртуальної ідентичності субгрупи кідалтів в соціальних мережах на прикладі двох найбільш популярних соціальні мереж - Instagram та Twitter. Результати проведеного в лютому - березні 2021 р. авторського дослідження «Конструювання віртуальної ідентичності кідалтів в соціальних мережах (на прикладі Instagram та Twitter)» висвітлюють стан виділеної субгрупи в українському суспільстві та характеристики її ідентифікаційного простору. Виявлено, що субгрупа кідалтів представлена в українському суспільстві в рамках 18 - 35 років, що не виходить за визначену зарубіжними дослідниками верхню вікову межу (20 - 35 років) [16, с. 124]. Ідентичнісний простір кідалта не є широким, а в ієрархії ідентичностей домінує положення здебільшого займає ідентичність в сім'ї. Це пояснюється небажанням дорослішати, адже здебільшого представники виділеної субгрупи проживають з батьками (за винятком тих, хто перебуває на навчанні в інших містах) та брати на себе відповідальність. Ідентичність «дорослої дитини»-кідалта не є яскраво вираженою, хоча й респонденти не приймають аскриптивний (приписаний) статус вікової групи. Тобто, кідалти не відчувають себе на свій біологічний вік, не волюють приймати ролі, що приписує їм суспільство на етапі дорослого життя, не прагнуть досягнути соціальної зрілості в цьому суспільстві.

Якщо розглядати ідентичність кідалтів через описані ними ідентифікаційні практики, то серед найбільш розповсюджених необхідно відмітити комунікативні практики та практики розважального характеру, що дають змогу через віртуальну взаємодію формувати коло однодумців. Тобто це змога створювати середовище, що є комфортним та, свого роду, безпечним для індивідів виділеної субгрупи кідалтів в соціальних мережах.

Наступним типовим та найбільш розповсюдженим елементом дослідження ідентичності є виявлення цінностей та ціннісних орієнтацій, що дозволяє

сформувати більш цілісну картину та окреслює можливі перспективи для подальших досліджень. В ході дослідження виявлено основні цінності та ціннісні орієнтації представників субгрупи кідалтів (див. Рис. 1).

Рис. 1. Основні цінності та ціннісні орієнтації представників субгрупи кідалтів.
Джерело: власне напрацювання.

Так як віртуальна ідентичність кідалта є ключовим елементом його існування у віртуальній соціальній реальності та не існує у вакуумі, а знаходиться в постійному взаємозв'язку з мережовим суспільством, то віртуальне середовище для кідалта – можливість задоволення потреб ролі дитини, яку часто стримує реально існуюче суспільство, накладаючи рамки та норми, що призводить до несприйняття їхньої поведінки в соціальних групах.

Отримані нами результати свідчать про те, що конструювання ідентичності представників виділеної субгрупи прямо пов'язано з досвідом фрагментованої неповної первинної соціалізації індивіда на основі різного роду встановлених взаємозв'язків з агентами соціалізації, насамперед сім'єю. Таким чином, обрання та формування ідентичності кідалта пов'язані перш за все з потребою у самовираженні індивіда. Тобто відбувається зрощування ідентичності дитини, яка накладається на ідентичність дорослого та його статусно-рольову позицію в суспільстві (виходячи з семантики терміну «kidult»).

Конструювання віртуальної ідентичності кідалта, як показало проведене дослідження, відбувається в тісному взаємозв'язку із соціальними процесами сучасної глобалізованої культури, адже ідентичність як феномен людини та суспільства не може формуватися у вакуумі. Віртуальна ідентичність кідалта конструюється в процесі входження індивіда у віртуальне соціальне середовище та засвоєння ним норм, цінностей та зразків поведінки відповідної Інтернет-культури. Причиною ж входження в соціальні мережі є потреба у включеності кідалта до своєї субгрупи та, відповідно, комунікації між її членами. Кідалти займають переважно пасивну позицію в соціальних мережах – не ведуть активно блог (або взагалі не ведуть його, а пасивно споглядають, крім тих, для кого соціальні мережі – спосіб заробітку), рідко роблять публікації, які здебільшого спрямовані на підтримку приналежності індивіда до групи. Активне ж використання соціальних мереж представниками тієї частини субгрупи кідалтів, яка зосереджена на активності з ціллю заробітку, формує протилежну картину їхніх взаємодій у віртуальному середовищі та відмінну від реальної самопрезентацію індивіда. Власне активне використання соціальних мереж, на противагу «пасивному спогляданню», прослідковується в представників виділеної субгрупи, які мали свого роду всездозволеність у досвіді первинної соціалізації.

Разом з тим, існує взаємозв'язок між первинною, вторинною та третинною соціалізацією та формуванням віртуальної ідентичності кідалта, а саме його діяльності в соціальній мережі. Як було згадано, однією з причин прагнення належати до дорослих дітей є фрагментований дисперсний процес первинної соціалізації, коли в силу різних причин потяг до залишення рис дитячості формується через недоотримані любов, опіку та ласку у своїй сім'ї. Вторинна соціалізація офлайн у реальному середовищі також може виявитися незавершеною, якщо дорослий кідалт попадає у групу ровесників, де йому відводиться меншовартісна роль дитини або якщо він працює в маскулінному колективі сильних чоловічих особистостей і не відповідає їхнім патернам поведінки. Або, навпаки, експлуатує свою дитячу зовнішність у суто жіночому колективі. Так чи так, але ми вважаємо, що саме недовершеність первинної та вторинної соціалізацій у поєднанні з третинною

(віртуальною) соціалізацією сприяють конструюванню віртуальної ідентичності кідалтів, особливо у соціальних мережах, та відтермінують досягнення людиною соціальної зрілості. Відтак актуалізація вивчення процесів формування і функціонування віртуальної ідентичності кідалта детермінована як потребою глибшого проникнення у суб»ективний світ проблемної особистості, так і появою дедалі більш зростаючої специфічної спільноти, яка виводить себе за межі будівництва соціуму, в якому проживає.

Висновки. Проблематика віртуальної ідентичності є однією з найактуальніших і в той самий час малодосліджених тем сучасності в її емпіричному та теоретичному вимірах. Особливо це стосується нових соціальних груп і субгруп, які виникли останнім часом і посіли помітне місце у новітній соціальній структурі суспільства, серед яких варто виділити субгрупу кідалтів. Ідентичність кідалта знаходить свій активний вираз саме у віртуальному соціальному просторі, адже продовження дитячої позиції, недосформованої в процесі первинної соціалізації або позиції дорослої людини в процесі вторинної соціалізації, не є схвальною в соціальному житті в об'єктивно існуючому (офлайн) соціальному світі, рівно ж і як уникнення ними активної просоціальної діяльності. Ідентичність кідалта є результатом незавершеності процесів офлайн-соціалізації в реально існуючому соціальному просторі, причинами чого виступає сукупність негативних практик дорослішання в сім'ях чи соціального становлення у підлітковому та молодіжному віці. Наслідком цих неуспішних первинної та вторинної соціалізації і є формування рис і особливостей ідентичності кідалта здебільшого у латентному вигляді через побоювання соціального осуду та відповідного ярликування. Середовищем же, дружнім до кідалтів, в такій ситуації стає віртуальний простір, вужче – соціальні мережі, в силу різних причин: легкості знаходження однодумців, анонімності, можливості просто обірвати небажані стосунки, розкутість у виявленні своїх якостей тощо. Головною особливістю конструювання віртуальної ідентичності кідалтів в соціальних мережах є комунікативна взаємодія, що відбувається в процесі третинної соціалізації індивідів та спрямована на створення спільнот однодумців, що формує комфортне та безпечне середовище для діяльності кідалтів в соціальній мережі. В той самий час безупинне зростання цієї субгрупи, не будучи прямим проявом девіації, змушує дослідників звернути на неї особливу увагу в силу її сепарації від суспільного життя і проявів ескапізму практично у всіх сферах і різновидах життєдіяльності соціуму.

Література

1. Кравченко О.В. Культурологічний контекст культурної ідентичності. Питання духовної культури. *Культурологія*. 2011. С. 108 - 111.
2. Кулі Ч. Х. Человеческая природа и социальный порядок. Пер. с англ. М.: Идея-Пресс. Дом интеллектуальной книги. 2000. 320 с.
3. Правдивець Н. О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості. Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. Київ: Вид-во: «А. С. К.», 2010. Т.1. Ч. 27. С. 137 - 145.
4. Ровенчак О., Володько, В. Проблеми трансформації ідентичностей у контексті міжнародної міграції. *Studia methodologica*. Випуск 26. 2009. с.31-45.
5. Сергієнко Н. Е. Соціалізація в Інтернет-середовищі. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Випуск 13. 2013. С. 116 - 125.
6. Словник Соціологія (літери А–Я) / ред. С. А. Купрієнко. URL: <https://kuprienko.info/kupriyenko-s-a-slovník-sotsiologiyi-literi-a-ya/>.
7. Солдатова О. Л., Погорілий Д. Н. Феномен віртуальної ідентичності: сучасний стан проблеми. *Освіта та наука*. Т. 20. 5. 2018. С. 105 - 124.
8. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства // Ю. Хабермас // *Нации и национализм*; ред. кол. Б. Андерсон [и др.]. М.: Практис. 2002. С. 364 - 380.
9. Хайнц Абельс. Интеракция, идентичность, презентация / пер. с нем.: Н. А. Головина, В. В. Козловский. Санкт-Петербург: Алетейя. 2000. 268 с.
10. Цифанова И. В. Понятие идентичности и его сущностно- характерологические константы. *Грамота*. 2006. №11. С. 191 - 196.
11. Черниш Н., Маланчук О. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: Компаративний аналіз (1994–2004 рр.). Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. Спеціальний випуск часопису *Україна Модерна*. Київ – Львів: Критика. 2007. С. 61–92.
12. Bernardini J. The Infantilization of the Postmodern Adult and the Figure of Kidult. *Postmodern Openings*. 2014. Volume 5, Issue 2. P. 39-55.
13. Gofman E. Stigma. Zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom. Sa engleskog prevela: MINJA JANKOVIĆ. Novi Sad. 2009. 159 p.
14. Griffiths Melanie. Identity. *Oxford Bibliographies in Anthropology*. editor J. Jackson. United Kingdom. SIPRI. Oxford University Press. 2015. 19 p.
15. Little W. Socialization //Little W.// *Introduction to Sociology*. 1st Canadian Edition. 2013: Rice University. P. 141 - 168.

16. Nilsen A. Independence and relationality in notions of adulthood across generations, gender and social class. *Sociological Review*. Jan2021. Vol. 69 Issue 1. P. 123-138.

17. Owens Timothy J., Robinson Dawn T., Smith-Lovin Lynn. Three Faces of Identity. *Annual Review of Sociology*. 2010. P. 477 - 499.

References

1. Кравченко О.В. Культурологічний контекст культурної ідентичності. Питання духовної культури. *Культурологія*. 2011. С. 108 - 111.

2. Кулі Ч. Х. Человеческая природа и социальный порядок. Пер. с англ. М.: Идея-Пресс. Дом интеллектуальной книги. 2000. 320 с.

3. Правдивець Н. О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості. Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. Київ: Вид-во: «А. С. К.», 2010. Т.1. Ч. 27. С. 137 - 145.

4. Ровенчак О., Володько, В. Проблеми трансформації ідентичностей у контексті міжнародної міграції. *Studia methodologica*. Випуск 26. 2009. с.31-45.

5. Сергієнко Н. Е. Соціалізація в Інтернет-середовищі. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Випуск 13. 2013. С. 116 - 125.

6. Словник Соціологія (літери А–Я) / ред. С. А. Купрієнко. URL: <https://kupriyenko.info/kupriyenko-s-a-slovník-sotsiologiyi-literi-a-ya/>.

7. Солдатова О. Л., Погорілий Д. Н. Феномен віртуальної ідентичності: сучасний стан проблеми. *Освіта та наука*. Т. 20. 5. 2018. С. 105 - 124.

8. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства // Ю. Хабермас // *Нации и национализм*; ред. кол. Б. Андерсон [и др.]. М.: Праксис. 2002. С. 364 - 380.

9. Хайнц Абельс. Интеракция, идентичность, презентация / пер. с нем.: Н. А. Головина, В. В. Козловский. Санкт-Петербург: Алетейя. 2000. 268 с.

10. Цифанова И. В. Понятие идентичности и его сущностно-характерологические константы. *Грамота*. 2006. №11. С. 191 - 196.

11. Черниш Н., Маланчук О. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: Компаративний аналіз (1994–2004 рр.). Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. Спеціальний випуск часопису Україна Модерна. Київ – Львів: Кристика. 2007. С. 61–92.

12. Bernardini J. The Infantilization of the Postmodern Adult and the Figure of Kidult. *Postmodern Openings*. 2014. Volume 5, Issue 2. P. 39-55.

13. Gofman E. Stigma. Zabeleške o ophodjenju sa narušenim identitetom. Sa engleskog prevela: MINJA JANKOVIĆ. Novi Sad. 2009. 159 p.

14. Griffiths Melanie. Identity. *Oxford Bibliographies in Anthropology*. editor J. Jackson. United Kingdom. SIPRI. Oxford University Press. 2015. 19 p.

15. Little W. Socialization // Little W. // *Introduction to Sociology*. 1st Canadian Edition. 2013: Rice University. P. 141 - 168.

16. Nilsen A. Independence and relationality in notions of adulthood across generations, gender and social class. *Sociological Review*. Jan2021. Vol. 69 Issue 1. P. 123-138.

17. Owens Timothy J., Robinson Dawn T., Smith-Lovin Lynn.
Three Faces of Identity. Annual Review of Sociology. 2010. P. 477 - 499.

VIRTUAL IDENTITY OF KIDULT SUBGROUP FORMATION IN WEB SOCIAL NETWORKS

Chernysh N. Y.,
Ivan Franko Lviv national university,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine, email: nchernysh@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

Krasulya K. Yu.,
Ivan Franko Lviv national university,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine, email: krasuliaa@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6160-2249>

The article highlights theoretical approaches to defining the concept of «identity» by a number of socio-humanitarian sciences. Carried out the comparison of the basic theoretical approaches and theories of identity in sociology. Identity is seen as the result of an individual's socialization in objectively existing and virtual realities. The social identity in the objective reality and the virtual identity of the individual are compared, their similar and different characteristics are revealed. The article reveals the emergence and features of the subgroup of Kidults as a qualitatively new formation of the newest social structure of society and the new community of cyberspace, including the identities of its representatives. Substantiated the multiplicity of concepts of Kidult identity and created the sociological modeling of this kind of identity within the framework of sociological constructivism. The method of conducting and the results of the author's sociological research «Construction of the virtual identity of a subgroup of kidults in social networks (on the example of Instagram and Twitter)» are presented and the interpretation of the obtained sociological information is carried out. It was found that the formation of a subgroup of throwers is caused mainly by incomplete processes of offline socialization (primary and secondary) in the real daily life of respondents, as well as the success of tertiary online socialization in virtual reality of this subgroup. Prospects for further empirical research of new social identities of communities (as new elements of the social structure of society and as new virtual subgroups that have recently been formed in social networks) are outlined.

Key words: identity, reality objectively existing and virtual, tertiary socialization, new social communities and subgroups, kidalt, virtual identity.

Стаття надійшла до редколегії 07.10.2021
Прийнята до друку 12.11.2021

**ПРАВОСВІДОМІСТЬ МОЛОДІ У
СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР**

Т. С. Марусяк

Львівський національний університет імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,

email: tasia.vasilieva@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2699-3154>

Метою розвідки є виявлення рівня правосвідомості покоління ровесників незалежності України, правова соціалізація якого припала на період становлення сучасного українського суспільства, трансформації судової і правоохоронної систем, формування економічних інститутів, зміну масової свідомості. Емпіричну базу публікації складає кількісне дослідження ровесників незалежності – молодих людей, котрі народилися у 1990-1992-роках. Правосвідомість складається з елементів, пов'язаних між собою (теорії, ідеї, погляди, концепції, почуття, уявлення, цінності, очікування, настрої, емоції, переживання, установки та ін.), що формуються у різних індивідів і соціальних груп не завжди цілеспрямовано та системно, а і стихійно під час повсякденної взаємодії. Риси правосвідомості є схильність до деформацій та прояву дисфункцій, що є одним із аспектів її соціологічного вивчення. Під деформаціями правосвідомості слід розуміти зміни її стану під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, за яких у її окремих носіїв, соціальних груп чи у переважної більшості населення формується перекручена картина правової дійсності, що може призвести до негативних соціальних наслідків.

Процес формування правосвідомості проходить поступово шляхом соціалізації, тобто засвоєння індивідом зразків та моделей поведінки, цінностей, норм, їх інтеріоризація та перетворення у власні. Правова соціалізація – двосторонній об'єктивно зумовлений процес взаємодії особи і соціального середовища, який передбачає опанування особою соціальних цінностей, загальнообов'язкових правил поведінки (правових норм), правової культури, які притаманні певному суспільству, включення її в систему суспільних відносин через набуття правового досвіду.

На основі емпіричного соціологічного дослідження виділено основні риси правосвідомості ровесників незалежності України. Зокрема, а) недостатній рівень

правових знань для реалізації та захисту власних прав, особливо у випадку їх порушення; б) страх перед покаранням та власні моральні принципи і переконання є основними мотивами дотримання законів. Найбільший відсоток опитаних вважає, що безкарність є основною причиною порушення законодавства. Це може бути наслідком дисфункційної роботи правоохоронних органів та правосуддя. Також більше третини опитаних визначили наявність власної вигоди дозволяє обійти закон або використати його у власних корисливих цілях. Це може свідчити про наявність проявів деформації правосвідомості таких як правовий нігілізм, соціально-правовий цинізм. В нашому дослідженні виявлено низький рівень довіри до судових і правоохоронних органів. Такі результати відображають тенденції, виявлені в ході і інших, зокрема загальноукраїнських, опитувань.

Ключові слова: правосвідомість, правова соціалізація, опитування, емпіричне дослідження, деформації правосвідомості, молодь.

Постановка проблеми. Правосвідомість сучасного українського суспільства є однією з форм суспільної свідомості, котра сформувалась в процесі історичного розвитку та зазнала трансформацій під впливом процесів, що відбувались у правовій, політичній, економічній та культурній сферах. Це особлива форма відображення правової дійсності, яка становить систему взаємопов'язаних елементів, що виражають знання, оцінку, погляди і уявлення суб'єктів про діюче чи бажане право та е рушійною силою дій в правовому полі через формування мотивів та установок на певні моделі поведінки [2, С.82]. Такими суб'єктами можуть бути окремі індивіди та соціальні групи, до яких вони належать. Правосвідомість цих груп може суттєво різнитись в силу відмінних соціальних статусів, досвіду, наявності владних повноважень чи ресурсів, віку, рівня освіти. Такий підхід можна назвати плюралістичним, тобто таким, який визнає неоднорідність правосвідомості суспільства, що може проявлятись у конструюванні поняття «норма» окремими соціальними групами.

Мета статті. Виявлення рівня правосвідомості покоління ровесників незалежності України, правова соціалізація якого припала на період становлення сучасного українського суспільства, трансформації судової і правоохоронної систем, формування економічних інститутів, культурну зміну масової свідомості. Емпіричну базу публікації складає кількісне дослідження, анкетне опитування ровесників незалежності – молодих людей, котрі народилися 1990-1992-роках (n=214).

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Правосвідомість є об'єктом вивчення багатьох соціогуманітарних дисциплін, зокрема теорії держави та права, юридичної психології, юридичної педагогіки, кримінології, філософії, історії та соціології. Варто зазначити, що у сучасній українській соціології мало уваги приділено даній тематиці. Окремі аспекти, які стосуються права, правосвідомості

та її деформації, а також правової соціалізації і правової культури висвітлюються в працях таких науковців як А. Бова, Л. Герасіна, І. Жаровська, О. Парута, Ю. Дмитрієнко, Н. Осипова, І. Рущенко, О. Сердюк, В. Степаненко, Ю. Сіда, О. Проць. Дані емпіричних досліджень правосвідомості, зокрема молоді, працівників правоохоронних органів представлені у публікаціях Т. Юрченко-Шеховцової, М. Ушакової, С. Куксенко. Соціологами О. Резніком та О. Козловським проаналізовано соціально-демографічні чинники ставлення українців до судової влади. Проте актуальним залишається соціологічне вивчення особливостей правосвідомості різних соціальних груп у сучасному українському соціумі, виявлення можливих проявів її деформації з метою розробки шляхів корекції та уникнення негативних соціальних наслідків. Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи правосвідомість з точки зору соціології, ми повинні враховувати її особливості, зокрема структурність та мінливість. Вона складається з певних елементів, пов'язаних між собою (теорії, ідеї, погляди, концепції, почуття, уявлення, цінності, очікування, настрої, емоції, переживання, установки та ін.), що формуються у різних індивідів і соціальних груп не завжди цілеспрямовано та системно, але і стихійно під час повсякденної взаємодії. Правосвідомість має оціночний та регулятивний характер, адже індивіди та соціальні групи через призму категорій законного та незаконного, справедливого та несправедливого, морального та аморального, допустимого та недопустимого оцінюють свою поведінку та поведінку оточуючих та діють відповідно до цього.

Правосвідомість, як зазначається в літературі, сприяє формуванню таких основних видів оціночного ставлення: а) до права в цілому (його принципів, норм, інститутів); б) до правової поведінки оточуючих і до об'єктів діяльності (злочинності, злочинів, злочинців); в) до правоохоронних органів (прокуратури, адвокатури, суду, юстиції і т. д.); г) до своєї власної поведінки (самооцінка) [5, С. 379].

Окрім цього рисою правосвідомості є схильність до деформацій та прояву дисфункцій, що є одним із аспектів її соціологічного вивчення. Під деформаціями правосвідомості слід розуміти зміни її стану під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, за яких у її окремих носіїв, соціальних груп чи у переважної більшості населення формується перекручена картина правової дійсності, тобто цінності, уявлення, настрої, емоції та мотиви поведінки, що можуть призвести до негативних соціальних наслідків.

Процес формування правосвідомості проходить поступово шляхом соціалізації, тобто засвоєння індивідом зразків та моделей поведінки, цінностей, норм, їх інтеріоризація та перетворення у власні. Людина включається в систему соціальних зв'язків, наслідуючи поведінку оточуючих та здобуваючи власний соціальний досвід. Правова соціалізація – двосторонній об'єктивно зумовлений процес взаємодії особи і соціального середовища, який передбачає опанування особою соціальних цінностей, загальнообов'язкових правил поведінки (правових норм), правової культури, які притаманні певному суспільству, включення її в систему суспільних відносин через набуття правового досвіду і самостійної участі у правовідносинах. Соціалізація – явище багатоаспектне. Її можна розглядати одночасно як процес, умову, і як прояв (результат) [7, С.38].

Фактори, що впливають на правову соціалізацію, можуть мати і негативний характер. До таких можна віднести: суперечливість законів; недосконалість та швидка змінюваність законодавства; дефекти у роботі правових інституцій, економічна нестабільність і ін.. У процесі соціалізації правова свідомість може деформуватись, тобто у поведінці може переважати корислива мотивація, нівелювання права як цінності, нехтування загальноприйнятих норм, виправдання протиправної поведінки.

Як зазначає науковець І. Жаровська, через власну свідомість індивід сприймає чи не сприймає правові норми, визнає або ж не визнає право як соціально ціннісний саме для нього суспільний інститут. Правова соціалізація – це заміна правомірної поведінки з примусу саме правомірною поведінкою, зумовленою особистісними особливостями. [7, С.197]. Йдеться про інтеріоризацію правових норм та санкцій як системи зовнішнього контролю у внутрішні регулятори поведінки індивіда, мотиви та установки у сфері права.

Ми можемо зазначити, що існує два основних мотиви, що визначають правомірну поведінку: внутрішня мотивація до виконання правових приписів (в цьому випадку вибір – дотримуватися чи не дотримуватися правових приписів – нерелевантний до зовнішніх структур примусу та покарання, а є «моральним вибором») та зовнішня мотивація, коли вибір – дотримуватися правових приписів чи ні – зумовлюється орієнтацією на нагороду чи уникнення покарання, врахуванням зовнішніх позитивних і негативних підкріплень. Хоча такий поділ є досить умовним.

Одним із найпотужніших агентів соціалізації сучасної молоді, джерелом знань у різних сферах є Інтернет, в тому числі соціальні мережі. Засоби масової інформації стали невід’ємною частиною культури сучасного суспільства. Саме ЗМІ є своєрідним інформаційним фоном, на основі якого формуються стилі життя та моделі поведінки молодих людей.

Одним із негативних аспектів, що можуть мати вплив на правосвідомість молоді є висвітлення у ЗМІ резонансних кримінальних справ, за участю публічних осіб з акцентом на їх незавершеності, безкарності винних, корумпованості та бездіяльності судових і правоохоронних органів. Це може сформувати у масовій свідомості відчуття всюдозволеності, можливості уникнення покарання, правовий нігілізм та соціально-правовий як прояви деформації правосвідомості що має наслідком виправдання протиправної, злочинної поведінки.

За даними соціологічного моніторингу (проведеного Інститутом соціології НАНУ у 2019 році) 71,7% респондентів вважають, що ніколи не можна виправдати отримання хабаря, використовуючи службове положення, 13,9% зазначили, що це можна виправдати в рідких випадках, 6%, що таку поведінку переважно можна виправдати і 3,6% - завжди можна виправдати.

На запитання про виправдання дачі хабаря для швидкого вирішення питання 55,5 % респондентів вважають, що ніколи не можна це виправдати, 26,5 % зазначили, що це можна виправдати в рідких випадках, 8,8 %, що таку поведінку переважно можна виправдати і 3,1% - завжди можна виправдати [3, С.328-329].

Виправдання проявів асоціальної поведінки означає допустимість її для себе та інших, сприйняття її як норми у повсякденних практиках. Схожі запитання ми задавали і в ході нашого дослідження.

В ході авторського дослідження структуру правосвідомості визначено поєднання трьох компонентів, на основі яких сформульовано індикатори у інструментарії. Це когнітивний (включає знання юридичних норма та можливостей їх застосування, принципів функціонування правової системи), оціночний (емоції, почуття, переживання, оцінки, стереотипи щодо ролі права та закону, можливостей їх застосування, довіра чи недовіра до правових інститутів), поведінковий (мотиви правомірної та протиправної поведінки, установки на моделі поведінки у сфері права, готовність до соціально-правової активності).

Когнітивний рівень правосвідомості визначався самооцінкою власних знань у правовій сфері, необхідних для реалізації прав та обов'язків (табл.1). 20,2 % респондентів зазначили, що таких знань їм цілком достатньо, 15% обрали варіант «не вистачає знання лише окремих аспектів», третина (31,9 %) обрали варіант важко відповісти, 24,9 % - не вистачає знань суттєвих аспектів і 8% зазначили, що зовсім не обізнані у правовій сфері [1].

Таблиця 1
Самооцінка достатності власних знань у сфері права
(за даними авторського дослідження)

Варіанти відповіді	Відсотки
Я зовсім не обізнаний у правовій сфері, знань не вистачає	8,0 %
Не вистачає знання суттєвих аспектів	24,9 %
Важко відповісти, вистачає знань у цій сфері чи ні	31,9 %
Не вистачає знання лише окремих аспектів	15,0 %
Моїх правових знань мені цілком достатньо	20,2 %
Всього	100,0 %

Одним із завдань дослідження було з'ясувати мотиви виконання законів як загальнообов'язкових правил поведінки.

На запитання «Що, на Вашу думку, примушує людей виконувати закони?» (рис.1) відповіді розподілились наступним чином: 55,1% - страх перед покаранням, 49,5% - власні моральні принципи та переконання, 32,7% - переконання в необхідності і корисності законів для збереження соціального порядку 28% - загальнолюдські моральні та етичні принципи, 17,3% - страх бути осудженим (ою) близькими, знайомими, друзями, 3,7% - бажання отримати винагороду, вигоду [1].

Можна зробити висновок, що зовнішня система контролю у вигляді формальних санкцій чинить найбільший вплив на мотивацію індивідів у цій сфері, проте у поєднанні із внутрішніми переконаннями. Натомість не надто важливим є громадський осуд.

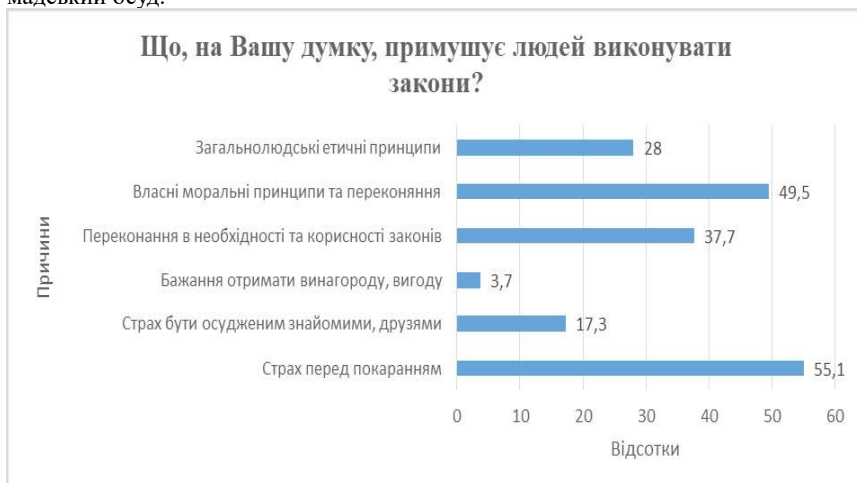

Рис. 1 Мотиви виконання законів (за даними анкетного опитування, %)

В рамках нашого кількісного дослідження було виявлено, що основними причинами порушення законодавства, на думку респондентів, є:

- незнання права і законів (24,3%),
- недосконалість законодавства (25,2%),
- недоліки у роботі правоохоронних органів (26,2%),
- неефективність судової системи (30,8%),
- безкарність правопорушників, можливість уникнення покарання (61,2%),
- складне економічне становище (29,9%),
- бажання власної вигоди та збагачення (37,4%),
- недоліки виховання (14%),
- низька мораль, низький рівень культури (35,5%),
- алкоголізм, наркоманія (19,6%) [1].

Як бачимо, найбільший відсоток опитаних вважає, що безкарність є основною причиною порушення законодавства. Це може бути наслідком дисфункційної роботи правоохоронних органів та правосуддя. Також більше третини опитаних визначили наявність власної вигоди дозволяє обійти закон або використати його у власних корисливих цілях. Це може свідчити про наявність проявів деформації

правосвідомості таких як правовий нігілізм, соціально-правовий цинізм.

Варто зазначити, що правосвідомість є певним відображенням правової дійсності, що проявляється в позитивному чи негативному ставленні до неї. Це може бути виражено через довіру чи недовіру до правових інституцій, зокрема поліції, прокуратури, суду, адвокатури, нотаріусів і інших. Саме цей індикатор використовується у загальнонаціональних опитуваннях для визначення рівня правосвідомості соціуму.

В нашому дослідженні ми теж намагались виявити яким є рівень довіри до судових і правоохоронних органів ровесників незалежності України (рис.2). Можна зробити висновок, що він є низьким. Такі результати відображають тенденції, виявлені в ході і інших, зокрема загальноукраїнських, опитувань. Зокрема, в ході нашого дослідження було встановлено, що 24,3% зовсім не довіряють поліції, 30,4% переважно не довіряють, 24,8% обрали варіант «важко відповісти довіряю чи ні». Отже, лише п'ята частина опитаних виявила певний рівень довіри до поліції. Схожий результат і щодо довіри до суду. 15% переважно довіряють судам, 21,5% вагаються між довірою і недовірою, 62% зовсім чи переважно не довіряють. Така ж тенденція зберігається і в запитанні щодо довіри прокуратурі. Жоден респондент не відзначив, що цілком довіряє цьому органу [1].

Рівень довіри до правових інституцій

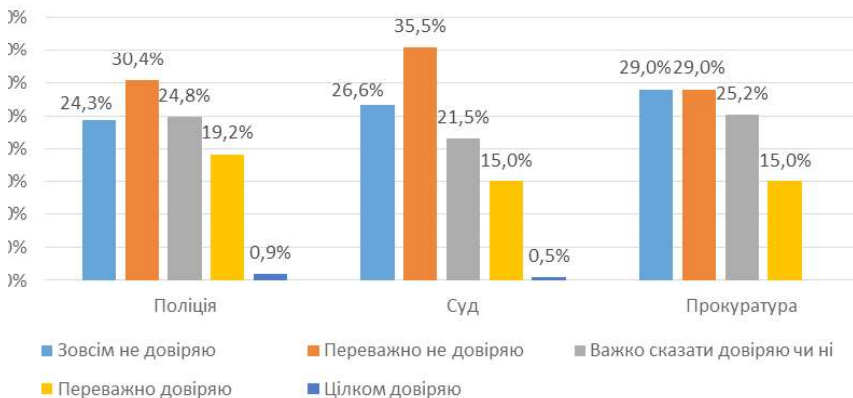

Рис. 2 Рівень довіри до правових інституцій (за даними анкетного опитування)

Причинами такого рівня (не)довіри до поліції та суду можуть бути:

- 1) відсутність особистого досвіду звернень до цих органів чи співпраці

з ними, а відповідно переважання у правосвідомості уявлень, які сформовані зовнішніми факторами, тобто розповідями знайомих, громадською думкою, засобами масової інформації. Варто відзначити, що інформація з цих джерел є не завжди об'єктивною, а отже може породити стереотипи та хибні знання.

2) Недоліки у роботі поліції та судів, їх низький авторитет, хабарництво у цих сферах, бездіяльність, нездатність виконувати свої функції. Це породжує зневіру у можливості вирішення питання законними шляхами через звернення до цих органів. Наслідком може стати виникнення деформації правосвідомості, зокрема правового нігілізму, який проявляється у відчутті безкарності та вседозволеності.

Дані отримані нами в ході анкетного опитування щодо рівня довіри до суду відображають тенденції, що були виявлені в межах загальнонаціонального, репрезентативного дослідження, яке було проведене Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 11 грудня 2019 року. Зокрема, серед головних причин недовіри до судів найчастіше респонденти в рамках цього дослідження називають корумпованість (недобросовісність). Для найкращого опису своєї думки про теперішні суди близько 50% респондентів обрали словосполучення “суди корумповані”, а 65,2% опитаних погоджуються з твердженням, що сьогодні можна “купити” будь-яке судове рішення. На думку респондентів, очищення суддівського корпусу від нечесних суддів є головною умовою довіри до судів [8, С.50].

У таблиці 2 наведемо порівняльні дані щодо рівня довіри до суду, отримані в ході нашого авторського дослідження та загальнонаціонального.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання “Чи довіряєте Ви судам в Україні?”

	За даними авторського опитування ровесників незалежності України (2021 р.)	За даними загальнонаціонального опитування Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова (2019 рік)
Зовсім не довіряю	26,6%	38,6%
Переважно не довіряю	35,5%	35,3%
Важко сказати довіряю чи ні	21,5%	9,7%
Переважно довіряю	15,0%	14,5%
Цілком довіряю	0,5%	1,9%

Варто зазначити, що у ході загальнонаціонального опитування респондентами були представники усього дорослого населення країни, серед яких 38,6 % зовсім не довіряють судам. В межах нашого авторського дослідження були опитані лише тридцятирічні і при цьому частка тих, хто цілком не довіряє судам 26,6%, але практично така ж кількість обрала варіант важко відповісти. Такі результати можна пояснити якраз відсутністю особистого досвіду звернень в силу свого молодого віку, про що свідчать результати отримані в ході інтерв'ю.

До такого ж висновку дійшли і автори загальнонаціонального дослідження, про яке йдеться вище. Зокрема, О. Резнік і О. Козловський зазначають, що аналіз соціально-демографічних чинників ставлення українців до судової влади показав, що громадська думка щодо правосуддя формується безвідносно до статі, рівня освіти та регіону проживання. З'ясовано, що ставлення до судової влади здебільшого пов'язане з віком, типом поселення респондента, мовою спілкування вдома та досвідом участі у судовому процесі. Той факт, що молоді респонденти більш позитивно ставляться до судової гілки влади, ніж старші люди, показує, що проблема загального негативізму криється в особливостях соціалізації в контексті вступу молодих людей у доросле життя [8, С.53].

Рівень довіри до правових інституцій, що є складовою оціночного компонента правосвідомості стає основою поведінкового, а саме установок у сфері права, зокрема щодо захисту своїх порушених прав (наприклад органом державної влади чи надавачем послуг і ін.). В ході анкетного опитування ровесників незалежності було виявлено установки на правову поведінку у таких випадках. Переважна більшість респондентів, а саме 61,2% зазначили, що намагатимуться захистити свої права мирним шляхом, без суду, лише 23,8% декларують, те що оформлятимуть письмову скаргу, відстоюватимуть інтереси у суді, 11,4% - будуть шукати знайомих для вирішення питання, 1,9% - нічого не робитимуть [1].

Якщо підсумувати, то лише четверта частина готові захищати свої порушені права у суді. З однієї сторони це є наслідком недовіри до цього органу, з іншого - «неформальні правила» у вигляді корупції і хабарництва, домовленостей і кумівства, які вкорінились у масовій свідомості та вважається нормою.

У сьомій хвилі світового дослідження цінностей (WVS), до якої у 2020 році була залучена Україна є ряд запитань, що стосуються саме практик, пов'язаних з корупцією. Зокрема, відповіді респондентів на запитання «Часто люди платять хабар, дарують або роблять послугу місцевим чиновникам / постачальникам послуг, щоб отримати послуги?» розподілились наступним чином: ніколи - 23,2%, рідко - 37,3%, часто - 24,5% , завжди - 2,7% , не знаю – 10,4%. Такі дані свідчать про поширеність цих практик серед населення. Також у респондентів запитували, яким є ризик нести відповідальність за дачу або отримання хабаря. За шкалою від

1 (взагалі немає ризику) до 10 (високий ризик) по Україні середній бал становить 4,97, що знову ж таки свідчить про допустимість уникнення покарання за цей вид правопорушення у масовій правосвідомості [9].

Одним з показників рівня правосвідомості може стати ступінь (не)виправдання певної поведінки, зокрема окремих правопорушень, в тому числі злочинів. У таблиці 3 наведені дані щодо ступеня виправдання респондентами чотирьох проявів протиправної поведінки.

Таблиця 3

Ступінь виправдання протиправної поведінки
(за даними авторського анкетного опитування, %)

Чи можна виправдати того хто...	безпідставно звертається за урядовими грошовими допомогами (пільгами)	ухиляється від плати за проїзд в громадському транспорті	ухиляється від сплати податків	отримує / пропонує хабаря
це ніколи не можливо виправдати	22,6	14,8	28,2	40,7
переважно не можна виправдати	25,5	27,6	34	27,8
важко сказати можна чи ні	32,1	26,7	24,4	21,1
переважно можна виправдати	15,6	23,3	9,6	5,7
це завжди можна виправдати	4,2	7,6	3,8	4,8

Можна зазначити, що чим складніше правопорушення тим менш його схильні виправдати респонденти, адже ухилення від сплати податків та хабарництво є кримінально караними, а отже передбачають жорсткіші міри покарання, в тому числі обмеження чи позбавлення волі. Тобто страх перед покаранням впливає на допустимість певної поведінки для себе та інших, що є елементом правосвідомості. Ці ж запитання були задані і в межах Світового дослідження цінностей за шкалою від 1 (ніколи не можна виправдати) до 10 (завжди можна виправдати). Ми проаналізували дані, отримані в межах вікової групи 25-34 роки, до якої входять ровесники незалежності України..

Середнє значення виправдання безпідставного звернення за урядовими грошовими допомогами (пільгами) становить 3,63 бали, середнє значення ухилення від плати за проїзд в громадському транспорті – 3,81, середнє значення ухилення від сплати податків – 3,25, середнє значення отримання хабаря під час виконання своїх обов'язків – 2,01 [9].

Висновки з дослідження Отже, нами проаналізовано основні характеристики правосвідомості молодого покоління як особливої форми відображення правової дійсності. На основі емпіричного соціологічного дослідження виділено основні риси правосвідомості ровесників незалежності України. Зокрема, а) недостатній рівень правових знань для реалізації та захисту власних прав, особливо у випадку їх порушення; б) страх перед покаранням та власні моральні принципи і переконання є основними мотивами дотримання законів; в) низька мораль, низький рівень культури, безкарність правопорушників, можливість уникнення покарання, бажання власної вигоди та збагачення визначаються як найважливіші причини порушення законодавства; г) низький рівень довіри про правових інституцій, зокрема поліції, суду, прокуратури; д) лише у четвертій частині опитаних було виявлено установки щодо захисту своїх порушених прав (наприклад органом державної влади чи надавачем послуг і ін.) у суді, що є наслідком (не)довіри до цього органу; е) відносно високий рівень виправдання певних проявів протиправної поведінки.

В цьому контексті варто зазначити, що необхідним є запровадження системи правової освіти населення та підвищення рівня правової обізнаності для можливості реалізації власних прав. Також актуальним є реформування системи правоохоронних і судових органів, вдосконалення законодавства, що не допускати можливостей уникнення покарання незалежно від соціального статусу, віку, рівня доходів чи владного впливу.

Використана література:

1. Дані кількісного дослідження ровесників незалежності – молодих людей, котрі народилися 1991-го та в першій половині 1992-х років (n=214).
2. Васильєва Т.С. Поняття правосвідомості в дисциплінах соціогуманітарного корпусу. Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія Соціологічна. Вип. 4. Львів: ВЦ ЛНУ, 2010. С.77-82
3. Ворона В. Соціологічні нариси політеконома. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. 400 с.
4. Жаровська І. Правова соціалізація на сучасному етапі розвитку правової науки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. 2016. № 855. С. 193–198.
5. Клименко А. В. Теория государства и права. Учебник. М.2000. С. 379
6. Марусяк Т. С. Деформації правосвідомості: можливості соціологічного дослідження. Соціальна психологія. 2011. № 5 (49). С.31-39
7. Парута О. В. Правова соціалізація особи як об'єкт теоретично-правового дослідження. Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 17, № 889. С.37-41
8. Резнік, О., Козловський, О. Соціально-демографічні чинники ставлення

українців до судової влади. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2020, 2, С. 42–56
9. World values survey. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp>

References

1. Дані кількісного дослідження ровесників незалежності – молодих людей, котрі народилися 1991-го та в першій половині 1992-х років (n=214).
2. Васильєва Т.С. Поняття правосвідомості в дисциплінах соціогуманітарного корпусу . Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія Соціологічна. Вип. 4. Львів: ВЦ ЛНУ, 2010. С.77-82
3. Ворона В. Соціологічні нариси політеконома. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. 400 с.
4. Жаровська І. Правова соціалізація на сучасному етапі розвитку правової науки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. 2016. № 855. С. 193–198.
5. Клименко А. В. Теория государства и права. Учебник. М.2000. С. 379
6. Марусяк Т. С. Деформації правосвідомості: можливості соціологічного дослідження. Соціальна психологія. 2011. № 5 (49). С.31-39
7. Парута О. В. Правова соціалізація особи як об'єкт теоретично-правового дослідження. Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 17, № 889. С.37-41
8. Резнік, О., Козловський, О. Соціально-демографічні чинники ставлення українців до судової влади. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2020, 2, С. 42–56
9. World values survey. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp>

YOUTH LEGAL CONSCIOUSNESS IN CONTEMPORARY UKRAINIAN SOCIETY: EMPIRICAL DIMENSION

Marusyak T. S.

Ivan Franko Lviv national university,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine, email:

tasia.vasilieva@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2699-3154>

The purpose of our investigation is to identify the level of legal consciousness of the generation of peers of Ukraine's independence, whose legal socialization occurred during the formation of modern Ukrainian society, transformation of judicial and law enforcement systems, formation of economic institutions, cultural change of mass consciousness. The empirical basis of the publication is a quantitative study of peers of independence

the influence of external and internal factors, in which its individual carriers, social groups or the vast majority of the population forms a distorted picture of legal reality, ie values, ideas, moods, emotions and motives that can lead to negative social consequences.

The process of formation of legal consciousness is gradual through socialization, ie the assimilation of individual patterns and patterns of behavior, values, norms, their internalization and transformation into their own. A person joins the system of social relations, imitating the behavior of others and gaining his own social experience. Legal socialization - a two-way objectively determined process of interaction between the individual and the social environment, which involves the mastery of social values, mandatory rules of conduct (legal norms), legal culture inherent in a society, its inclusion in the system of social relations through legal experience .

On the basis of empirical sociological research the main features of legal consciousness of peers of independence of Ukraine are allocated. In particular, a) insufficient level of legal knowledge to exercise and protect their rights, especially in case of violation; b) fear of punishment and one's own moral principles and beliefs are the main motives for obeying the law. The largest percentage of respondents believe that impunity is the main cause of violations of the law. This may be the result of dysfunctional law enforcement and justice. Also, more than a third of respondents identified the existence of their own benefit allows to circumvent the law or use it for their own selfish purposes. This may indicate the presence of manifestations of deformation of legal consciousness such as legal nihilism, socio-legal cynicism. Our study found a low level of trust in the judiciary and law enforcement agencies. Such results reflect the trends identified in the course of other, in particular all-Ukrainian, surveys.

Key words: legal consciousness, legal socialization, survey, empirical research, deformations of legal consciousness, youth

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2021

Прийнята до друку 15.10.2021

**(А)політичність української молоді
у контексті сучасних ціннісних трансформацій**

Химович О. С.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна,
o.khymovych@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>

Тішина А. О.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна,
antonina.tishyna@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4666-0448>

Розглянуто тенденції прояву (а)політичності серед молоді України. Аналіз здійснено на основі даних Світового дослідження цінностей WVS 5 та 7 хвиль. Виявлено та описано декілька вагомих чинників, які мають суттєвий вплив на формування ціннісних орієнтацій молоді, що в подальшому визначає вектор їх політичної діяльності. Визначено та описано категорію (а)політичність як суспільний феномен, що виникає внаслідок негативного або індивідуального ставлення населення до політики, усунення соціальних верств, груп та інших суб'єктів від політичного життя, а також самовідречення від нього політизованого індивіда.

Ключові слова: молодь, аполітичність, ціннісні орієнтації, цінності, політична активність.

Молодь – соціально-демографічна група, яка є рушійною силою змін та розвитку та є однією з найбільш чутливих до інновацій та адаптивною у сфері соціальної свідомості. Нерідко саме на молодь покладають надії, проте саме й через молодь політичні суб'єкти намагаються здійснювати маніпуляції.

Станом на 1 січня 2019 року за даними державної служби статистики кількість населення в Україні становила 42 153 201 жителів, з них 11 626 283 у вікових рамках 14-35 років, що становить 27,5% частка молодого населення. На нашу думку, це досить вагома група, що показує потенціал країни в цілому [1]. Молоді люди – завжди ті, хто прагне змін в силу розквіту своїх не тільки фізичних, але і розумових здібностей. Вони ще не являються повністю затягненими в суспільні або рольові

обов'язки і лиш формують свій ціннісний комплекс.

Україна переживає період активного реформування і, саме, в цей момент необхідно залучати всі ресурси населення, задля форсованого розвитку держави.

Саме, тому із реформою децентралізації активно вводиться молодіжна політика, як потужний інструмент залученості молоді до політичного процесу. Це свідчить про позитивну динаміку взаємодії владних структур та населення в цілому. Проте існує ключова проблема, яка суттєво протидіє позитивним тенденціям і виявляється вона в аполітичності молоді сучасного українського населення.

Мета статті: проаналізувати динаміку зміни ціннісних орієнтацій молоді на основі Світового дослідження цінностей для опису тенденцій (а)політичності.

Об'єкт: молодь України (14-35 , але за особливостями вибірки WVS до уваги будемо брати вікові рамки 15-29).

Предмет: прояви аполітичності в динаміці ціннісних орієнтацій.

Метод дослідження: факторного та двовимірного аналізу в пакеті SPSS даних WVS 5 та 7 хвиль по Україні.

Варто розпочати з того, що наші ідеї розпрацьовані в гіпотезі підстави, яка передбачає, що українське суспільство знаходиться на етапі переходу і відбувається ціннісна криза, до якої більш чутливою є молодь, яка проявляє тенденції до аполітичності; та гіпотезах наслідках:

- 1) відбувається відхід від традиційних цінностей, знижується важливість сім'ї та релігії в житті молоді;
- 2) знижується рівень довіри до людей загалом у суспільстві;
- 3) погіршується зацікавленість молоді у політичних процесах держави.

Виклад основного матеріалу:

Аполітичність – (аполітизм, від грецьк. а – заперечення і politike – мистецтво управляти державою) – суспільний феномен, який історично виникає внаслідок негативного або індиферентного ставлення населення до політики, усунення соціальних верств, груп та інших суб'єктів від політичного життя, а також самовідречення від нього політизованого індивіда. Усвідомлюючи політичне буття, індивід або соціальна група часом доходять песимістичного висновку про свою непотрібність у політиці, про втрату суб'єктності в політичних відносинах. На основі цього з'являється байдуже, негативне уявлення про політику і відповідне ставлення до неї.[2, 40 с.]

На прояви аполітичних тенденцій впливає, в першу чергу, на нашу думку, комплекс цінностей та ціннісних орієнтацій молоді. Адже цінності – це певні орієнтири, які мають соціальну значимість і обираються індивідом на основі його інтеріорізації навколишнього середовища та співставлення власних потреб. Вони

виконують роль векторів, які спрямовують діяльність особистості в повсякденному житті, являють фундаментальними у цілепокладанні, але схильні до змін внаслідок отриманого досвіду, особливо в кризових ситуаціях.

Сьогодні, варто звернути увагу на цінності, які є важливими саме для молоді – адже активне відмирання прорадянських цінностей та норм вже відбувається давно, але нові – в силу глобалізаційних процесів і тотальної невизначеності через багатовекторність спрямувань ще не сформувалися. Відповідно, цікаво подивитися, чи ще досі українське суспільство переживає певний стан ціннісної аномії, зокрема, на прикладі, такої групи як молодь. Важливо зазначити, що цінності, як фундамент, діють з інструментом ціннісних орієнтацій, які є похідними від перших і мають ще більш нестійкий характер. Ціннісні орієнтації – вибір на базі наявних знань, як суб'єктивних так і об'єктивних та мотивацій, який впливає на формування цілей та діяльності в соціальній реальності загалом.

Ціннісні орієнтації – це динамічний показник не тільки суб'єктивного начала, але і соціальної включеності, адже вони ґрунтуються на наявних в соціально-культурному просторі ідей, цінностей, форм поведінки, установок. Існує ряд об'єктивних чинників, які формують ціннісні орієнтації молоді сьогодні.

На основі опрацьованого матеріалу, нами було виділено дві групи, які об'єднують схожі аспекти:

- Соціальні (сім'я, освіта, ЗМІ, корупція).
- Економічні (безробіття, культура споживацтва).

Перша група, яка включає в себе сім'ю та виховання – основним базовим чинником, які закладає основу цінностей і формує напрям ціннісних орієнтацій. Сьогодні проблема молоді у набутті і конструюванні власного ціннісного комплексу – це між поколіннями конфлікти в сім'ї. Адже існує вагомий розрив між батьками, дітьми та іншими членами родини (наприклад, дідами та бабусями). Мінімум три покоління формують три надбудови проблем, бо кожне мислить з точки зору своїх цінностей, сформованих в різні епохи. Ті, які сформовані в період, коли роки їхньої соціалізації припадає на час існування СРСР, так званий період радянщини, особливо важко піддаються трансформаціям. Внаслідок чого виникає дисонанс і неприйняття у свідомості молодої людини, що може суттєво по впливати на її соціальну і політичну активність.

Наступним чинником являється ЗМІ, особливо вагомий вплив соціальних мереж та людей із широкою аудиторією (інфлуенсерів). Сьогодні можна говорити про поліавторитетність та тотальний плюралізм, підкріплений наслідуванням. Не можна сказати, що зараз існує декілька авторитетних ідей, які розділяють і підтримують, навпаки, доступність інформації, маніпулятивні форми її подачі і фейковість підігривають інтерес і здатні перехоплювати увагу, що призводить до

поверхневості в думках та висловлюваннях. Сьогодні, молоде покоління визначають, як «суспільство заголовків», швидких знань та невизначеності і найбільшою мірою це стосується саме молоді, як носія перехідної культури.

Також одним із ключових чинників являється освіта, яка формує усвідомлення соціальної відповідальності, подальшого професійного спрямування, а також розширює кругозір. Освітній процес залучає молоду людину до різного роду і рівня соціальних структур, які в подальшому сприяють соціалізації та визначеності. В освітньому середовищі відбувається певне становлення особистості і привнесення відповідальності за свої вчинки у соціальному просторі

Третій чинник корумпованість державотворчих процесів та формальних взаємовідносин у суспільстві. Навіть, поряд із позитивною динамікою впровадження молодіжної політики, все ж каменем спотикання є корупція як знак застарілої системи та її механізмів.

Наступна група чинників має економічний характер, а саме наслідок ринкової економіки і капіталістичного устрою – культура споживацтва. Вона приховує в собі заклик до індивідуальної активності, але не до соціальної активності. Чому? Через те, що споживач головний актор на ринку, який диктує свої умови, а виробник до них пристосовується. Споживацтво – це в певній мірі псевдо самовираження. Особливо це стосується молоді, бо вони намагаються ідентифікувати один одного за матеріальними символами і будувати на основі цього систему включеності в ту, чи іншу групу референтності. Створення нових потреб і гонитва за їх задоволенням суттєво відкидає соціальний обов'язок, адже все зводиться до базових потреб.

Одним із вагомих чинників із зовнішнього середовища являється безробіття, станом на 2020 рік за даними Міністерства фінансів України частка безробітних становить 9.9% , що налічує 1 673 300 жителів [1]. Майже 10% населення не є активно зайнятими і перебуває у кризовому економічному стані, звичайно, вагомою причиною є Covid-19 і введення карантину на державному рівні [1]. Що стосується молоді, однією із суттєвих причин є відсутність досвіду на завищені вимоги від роботодавців. Матеріальне забезпечення спонукає до фокусування на базових потребах, що автоматично відштовхує від політичної активності, як форми вияву соціальної активності направленої не на власну індивідуальність.

Аналітика. Емпіричною базою нашого дослідження є база даних Світового дослідження цінностей (World Values Survey) 5 та 7 хвили, перша проводилася 2005-2009 рр., інша 2017- 2020 рр. Світове дослідження цінностей є широкомащтабною, крос-національною, лонгitudною дослідницькою програмою стосовно базових людських цінностей, перша хвиля дослідження проходила у 1981 році. Метою даного крос-культурного дослідження є дослідити динаміку ціннісних орієнтацій у часовому просторі та прослідкувати її вплив на всі сфери людського

життя, зокрема, соціальну, економічну, політичну, культурну та інші. Засновником даного дослідження є професор Рональд Інглхарт з Мічиганського університету, автор концепції постматеріалістичних цінностей.

Остання 7 хвиля дослідження проводилася на території всієї України за винятком тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської обл. та АР Крим. Вибрка багатоступенева стратифікована з випадковим відбором на кожному етапі 1286 інтерв'ю, 21 липня – 17 серпня 2020 року. До команди дослідників цінностей входять експерт(к)и: Український центр європейської політики, InfoSapiens, Центр “Соціальний моніторинг”

World Values Survey Association. Проект реалізується за фінансової підтримки Український культурний фонд.

Отож, задля загального розуміння базової картини необхідно привести статистику динаміки постматеріалістичних цінностей і їх наслідування.

За даними 5 хвилі, частка молоді, яка сповідує постматеріалістичні цінності є досить низькою. Натомість найбільше респондентів віднесли себе до тих, які розділяють змішаний тип цінностей, а також досить вагома цифра тих, хто є матеріалістами. Можна зробити висновок, що молодь в період 2005-2009 років мала тенденцію до матеріалізму, але змішаний тип говорить про вразливу групу, яка тяжіє до змін і знаходить на роздоріжжі, в разі якихось критичних змін ці люди здатні на прояв активності. Такі закономірності можуть пояснюватися складною економічною ситуацією, зокрема суттєвою кризою в Україні 2008 року, яка залишила свої сліди, у масовій свідомості населення зокрема.

Щодо сучасного стану, то тут суттєвої різниці немає частка молодих людей, які вважають себе постматеріалістами низька, переважає знову ж змішаний тип і в майже однаковій чисельності матеріалістичний тип. Така тенденція може пояснюватися знову ж таки кризою внаслідок коронавірусу, а також, звичайно, ситуації на Сході і однією із вагомих масова трудова міграція за кордон.

Таблиця 1

Комбінована таблиця Post-Materialist index 4-item * Age recoded
(3 intervals)

В часовій перспективі не прослідковується радикальних змін, результати відповідно до вибірки корелюються майже однаково, що свідчить про негативні тенденції у зміні парадигм мислення.

Для доповнення варто застосувати метод факторного аналізу, щоб виділити окремі вектори мислення. На основі запитань про важливість в житті таких речей як: сім'я, вільний час, робота, друзі, політика, релігія, робота можна проаналізувати ціннісні орієнтації в бік постматеріалізму або традиціоналізму.

Таблиця 2

Сукупна дисперсія

Компонент	Початкові власні значення			Суми квадратів навантажень вилучення			Суми квадратів завантажень обертання		
	Всього	% Дисперсія	Сумарний %	Всього	% Дисперсія	Сумарний %	Всього	% Дисперсія	Сумарний %
1	1,631	27,181	27,181	1,63	27,181	27,181	1,48	24,758	24,758
2	1,219	20,311	47,492	1	20,311	47,492	5	21,454	46,211
3	1,013	16,879	64,371	1,21	16,879	64,371	1,28	18,160	64,371
4	,850	14,167	78,539	9			7		
5	,710	11,829	90,367	1,01			1,09		
6	,578	9,633	100,000	3			0		

Метод виявлення факторів: метод основних компонент.

Таблиця 3

Повернута матриця компонентів

	Компонент		
	1	2	3
Important in life: Religion	,793		
Important in life: Politics	,783		
Important in life: Work	,487	,338	,313
Important in life: Leisure time		,777	-,248
Important in life: Friends		,743	,206
Important in life: Family			,939

Метод виявлення факторів: метод основних компонент.

Метод обертання: вирамакс с нормалізацією Кайзера

а. Обертання зійшлося за 4 ітерацій.

Отже, як бачимо, що за даними 5 хвили дослідження було виділено 3 фактори за вище вказаними запитаннями, які охоплюють 64% від всієї вибіркової сукупності респондентів за віковою категорією 15-29:

- 1) Релігія, політика – «змішаний тип».
- 2) Вільний час, друзі – « цінності самовираження».
- 3) Сім'я – «традиціональні цінності».

Найсильнішим фактором у розподілі є третій фактор, який свідчить про важливість сім'ї в житті і говорить про традиціоналістську ціннісну спрямованість. Далі – це змішаний тип, який показує вагомість релігії, але разом із тим політики, можливо, як складової соціального життя , яка суттєво на нього впливає з суб'єктивної точки зору. І фактор, який проявляє найбільшу тенденцію до секулярного типу цінностей, де пріоритетним є вільний час, як індикатор достатньої матеріальної забезпеченості і друзі, як соціальна включеність.

Щодо хвили 7 то, тут було виділено 2 фактори, які охоплюють 53 % від всієї маси респондентів за віковою категорією 15-29.

Фактори розподілилися досить чітко:

- 1) Релігія, політика, робота – «матеріальна та структурна організація життєвого простору».
- 2) Друзі, вільний час, сім'я – «соціальна організація життєвого простору».

Таблиця 4

Пояснення сукупної дисперсії

Компонент	Початкові власні значення			Суми квадратів навантажень вилучення			Суми квадратів завантажень обертання		
	Всього	% Дисперсія	Сумарний %	Всього	% Дисперсія	Сумарний %	Всього	% Дисперсія	Сумарний %
1	1,804	30,064	30,064	1,804	30,064	30,064	1,734	28,900	28,900
2	1,423	23,725	53,789	1,423	23,725	53,789	1,493	24,889	53,789
3	,958	15,964	69,753						
4	,738	12,302	82,055						
5	,569	9,476	91,531						
6	,508	8,469	100,000						

Метод виділення факторів: метод основних компонент.

Насправді, за даним фактор аналізом можна зрозуміти, що дійсно змішаний тип цінностей превалює в нашому суспільстві серед молоді, але позитивні зрушення в бік постматеріалізму все-таки присутні у зменшенні ролі сім'ї. Перший фактор говорить про структурну організацію життя і співвіднесення із формальними інститутами соціуму. Такі тенденції сприяють соціальній орієнтованості молоді, та відходу від радикальної аполітичності.

В перспективі часу головними змінами є відхід від традиційних цінностей, у зменшенні вагомості сім'ї, а також виділення достатньої ваги для вільного часу, що дає змогу впроваджувати тенденцію до саморозвитку та самопізнання особистості у соціальному просторі.

Наступним індикатором було обрано – довіру у суспільстві з боку молоді.

Таблиця 5

Комбінаційна таблиця
Most people can be trusted * Age recoded (3 intervals)

	Age recoded (3 intervals)	Всього
	15-29 years	
Most people can be trusted	57	57
Need to be very careful	141	141
Всього	198	198

В результаті аналізу, можна зрозуміти, що рівень довіри є на досить низькому рівні, що говорить про тривожність, яка знижує рівень соціальної комунікації. Можливо, причиною також стала криза, яка атомізувала суспільство.

Щодо теперішнього періоду, то ситуація суттєво не змінилася рівень довіри все ще на досить низькому рівні, ці прояви було підтверджено різноманітними соціологічними дослідженнями, які виявили досить високий рівень агресії в суспільстві внаслідок самоізоляції. Отже, бачимо, що молодь не достатньо довіряє іншим людям, підтвердження чого може бути фактор із актуальністю друзів та родини в 7 хвили.

Цікаво також було поглянути на загальний рівень задоволеністю життям молоді тоді в період 2005-2009 рр. Абсолютного щастя ми не спостерігаємо, але на достатньому рівні воно присутнє, не дивлячись на недовіру, молодь знаходила щастя в інших речах таких, як сім'я.

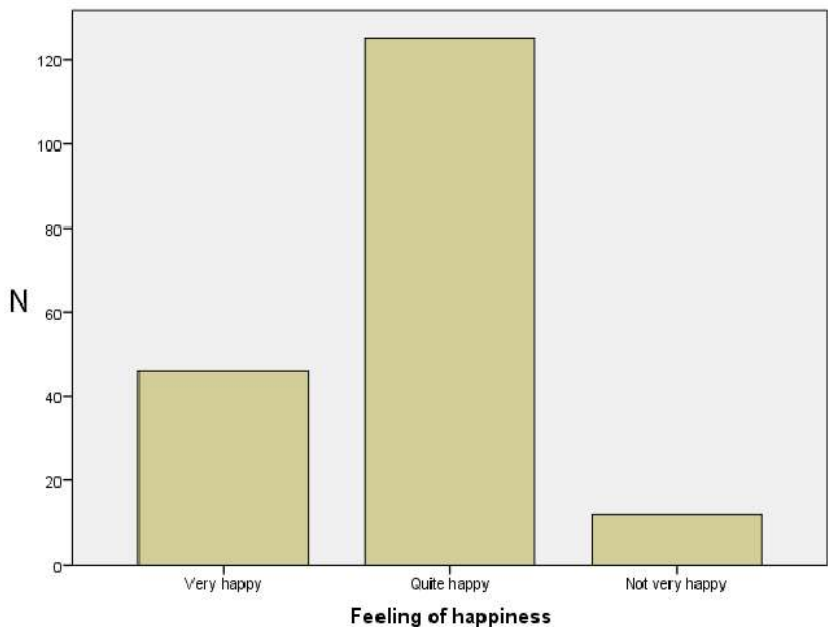
Молодь стала суттєво щасливіша за рахунок саморозвитку, як наслідку актуальності вільного часу та друзів.

Таблиця 6

Комбінаційна таблиця
 Most people can be trusted * Age recoded (3 intervals)

	Age recoded (3 intervals)	Всього
	15-29 years	
Most people can be trusted	68	68
Need to be very careful	112	112
Всього	180	180

В часовій перспективі рівень щастя говорить про задоволення базових потреб і перехід на вищий щабель, на якому і знаходиться соціальна орієнтованість і політична а

Діаграма 1. Відчуття щастя у респондентів

Останнім індикатором прояву аполітичності є рівень політичної активності молоді в цілому і її готовність до такого виду активності. Аналізуючи дані можна сказати, що

Аналізуючи дані можна сказати, що рівень політичної активності на низькому рівні був, у молоді, на той час, що і співпадає з результатами про переважання змішаного типу цінностей та матеріалістичних і з важливістю традиційних цінностей.

Таблиця 7

Комбінаційна таблиця
Political action: Signing a petition * Age recoded (3 intervals)

Political action: Signing a petition	Age recoded (3 intervals)	Всього
	15-29 years	
Have done	16	16
Might do	56	56
Would never do	138	138
Всього	210	210

Як бачимо тенденція тяжіє до позитивних зрушень, оскільки вже підвищується рівень можливої політичної активності, що свідчить про свідому готовність із малою часткою сумніву. Можна сказати, що переважання змішаного типу цінностей більше тяжіє до постматеріалістичних, внаслідок виділення фактору самоактуалізації.

Висновки: Головна гіпотеза, яка говорить про кризовість українського суспільства і прояви аполітичності молоді частково спростована через представлений індикатори політичної активності, які в часовій динаміці проявляють суттєву зміну на позитивну тенденцію. Також у виділеному факторі 7 хвили «соціальної організації життєвого простору», який свідчить про секуляризовану орієнтації молоді.

Щодо гіпотез наслідків, то перша гіпотеза в часовій динаміці є підтверджена повністю, що видно із вагомості показника sim^2 у факторному аналізі за двома хвилями. Така ситуація може складатися через обізнаність молоді, порівняно зі старшим поколінням і суттєвий рівень індивідуалізації загалом.

Наступна гіпотеза, про зниження рівня довіри в суспільстві, є також повністю підтверджена, що в 5 хвили, що в 7 хвили рівень довіри на досить низькому щаблі. Така ситуація знаходить своє об'єктивне пояснення в кризі 2008 року тоді, і кризі внаслідок корона вірусу сьогодні. Таким чином рівень довіри також впливає на

формування ціннісних орієнтацій, а оскільки довіра не в пріоритеті, отже політична активність як така відходить на задній план серед молоді через втрату сенсової наповненості такої діяльності і різкої індивідуалізації в цих непростих умовах.

Останню гіпотезу частково було спростовано через індикатор політичної активності, оскільки рівень потенційно можливої активності серед молоді зріс, то ми можемо говорити про певний рівень обізнаності в політичних процесах, який спонукає до проєктивного мислення на майбутнє.

Якщо підсумовувати можна говорити про позитивні тенденції у відході від тотальної аполітичності серед молоді за зовнішніми чинниками: кроками з боку держави, такими як введення молодіжної політики на адміністративному рівні, так і внутрішні: прояви постматеріалістичних ціннісних орієнтацій, підвищення важливості власного часу та соціальної комунікації, важливості політики, а також головне збільшення готовності до політичної активності. Тому говорити про жорстку аполітичність не варто, про слід пам'ятати про зовнішні впливи у вигляді кризи на фоні пандемії і як наслідок підвищення рівня недовіри, та зниження матеріального рівні в цілому.

Список використаної літератури

1. Демографічний щорічник 2018 року URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Політологічний словник : Навч. посіб.для студ. вищ. навч. закл За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
3. Рівень безробіття в Україні в 2020 році URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2020/>
4. Замарехин А. Н. Аполитичность современной молодежи, 2016 г.
5. EVS Foundation/Tilburg University: European Values Study 2008, 4th wave, Integrated Dataset. GESIS Cologne, Germany, ZA4800 Data File Version 1.0.0 (2010-06-30) DOI:10.4232/1.10059.URL: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/data-and-downloads>

References

1. Демографічний щорічник 2018 року URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Політологічний словник : Навч. посіб.для студ. вищ. навч. закл За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
3. Рівень безробіття в Україні в 2020 році URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2020/>
4. Замарехин А. Н. Аполитичность современной молодежи, 2016 г.
5. EVS Foundation/Tilburg University: European Values Study 2008, 4th wave, Integrated Dataset. GESIS Cologne, Germany, ZA4800 Data File Version 1.0.0 (2010-06-30) DOI:10.4232/1.10059.URL: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/data-and-downloads>

**(A)politics of Ukrainian youth
in the context of modern value transformations**

Khymovych O. S.

Ivan Franko Lviv national university,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
email: o.khymovych@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>

Tishyna A. O.

Ivan Franko Lviv national university,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
email: antonina.tishyna@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4666-0448>

The article considers the tendencies of manifestation (a) of politics among the youth of Ukraine. The analysis was carried out on the basis of the data of the World WWS 5 and 7 waves. The main purpose of the article is to analyze the dynamics of changes in the value orientations of young people on the basis of the World Values Survey. Several important factors have been identified and described that have a significant impact on the formation of value orientations of young people, which further determines the vector of their political activity. Category is defined and described as apolitical - a social phenomenon that historically arises as a result of negative or indifferent attitude of the population to politics, removal of social groups, groups and other actors from political life, as well as self-denial of a politicized individual. The authors also present and describe the term value orientations as a dynamic indicator not only of the subjective principle, but also of social comprehension, because they are based on the ideas, values, forms of behavior, attitudes available in the socio-cultural space. The object of the study is the youth of Ukraine, aged 15 - 29 years. The main research hypotheses are that the authors assume that Ukrainian society is in transition and there is a value crisis, to which young people are more sensitive, showing tendencies to apoliticalness; as well as the departure from traditional values, the importance of family and religion in the lives of young people is declining; the level of trust in people in general in society decreases; the interest of young people in the political processes of the state is deteriorating.

Key words: youth, apoliticalness, value orientations, values, political activity.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2021

Прийнята до друку 15.11.2021

Соціальне самопочуття населення

УДК 316+614

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2021.15.05>

СОЦІАЛЬНІ НЕРІВНОСТІ У ЗДОРОВ'І СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРАЦЕЗДАТНОГО ВІКУ

І. М. Мажак

Національний університет “Києво-Могилянська академія”,

вул. Сковороди 2, м. Київ, Україна, 04070

i.mazhak@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0190-0126>

У статті висвітлено результати дослідження гендерних та соціальних нерівностей у здоров'ї серед населення працездатного віку в Україні на основі загальнонаціонального опитування (1580 осіб) проведеного в грудні 2016 року. У дослідженні за допомогою матеріалістичного та кроссекційного підходів до вивчення соціальних нерівностей у здоров'ї показано відмінності у здоров'ї серед різних соціальних груп та виявлено найбільш вразливі категорії населення. Відповідно до матеріалістичного підходу прослідковується чітка залежність між соціально-економічними факторами та станом здоров'ям, найбільш вразливими є респонденти з дуже низьким матеріальним станом і з незадовільними житловими умовами. Також, виявлено гендерні відмінності та зв'язок між поганою самооцінкою здоров'я та безробіттям. Кроссекційний аналіз дозволив побачити існування як міжгендерних так і нерівностей у здоров'ї в середині обох гендерних груп. Виявлено, що найбільш вразливою є категорія жінок з дуже низьким матеріальним станом, адже ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед даної категорії майже у вісім раз вища у порівнянні з чоловіками з високим матеріальним станом, а також категорія непрацюючих розлучених жінок ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед них більш ніж у п'ять раз вища у порівнянні з неодруженими працюючими чоловіками.

Ключові слова: (нео)матеріалістичний та кроссекційний підходи, нерівності в здоров'ї, самооцінка здоров'я, детермінанти здоров'я, гендер.

Соціальні нерівності в здоров'ї, як і соціальні нерівності загалом, є однією з найбільш поширених тем досліджень суспільних наук та наук про здоров'я, включаючи медичну соціологію, проте небагато відомо про соціальні детермінанти нерівностей у здоров'ї населення України. Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) соціальні детермінанти здоров'я це умови у яких люди народжуються, живуть, працюють і старіють, а основними чинниками цих соціальних умов є розподіл влади, фінансів та ресурсів на глобальному, національному та місцевому рівнях [SDH]. Комісія з соціальних детермінант здоров'я ВООЗ визначила, що “соціальні умови, в яких люди живуть, сильно впливають на їхні шанси бути здоровими. Справді, такі чинники, як бідність, соціальне відчуження та дискримінація, погані житлові умови, нездорові умови раннього дитинства та низький професійний статус є важливими детермінантами більшості захворювань, смертей та нерівностей в здоров'ї як між країнами так і в межах країн” [CSDH, 2004].

У широкому значенні під соціальними нерівностями у здоров'ї розуміють постійні відмінності у здоров'ї між соціальними класами чи іншими соціальними групами осіб на основі гендеру, віку, сімейного статусу, місця проживання тощо. Крім того, соціальні нерівності у здоров'ї на відміну від біологічних чи поведінкових містять у собі ще й морально-етичний контекст, зокрема M. Whitehead і G. Dahlgren звертають увагу на етичний аспект нерівностей у здоров'ї. Оскільки вони є соціально зумовленими, то їх потенційно можна уникнути і вони загалом вважаються неприпустимими у цивілізованому суспільстві [Whitehead, 2006]. Основні соціальні детермінанти здоров'я залишаються незмінними – це матеріальний стан/ дохід, умови праці, зайнятість, доступ до товарів і послуг, житло і середовище проживання, доступність охорони здоров'я та освіти, соціальний капітал, проте розподіл цих соціальних детермінант здоров'я є різним у різних суспільствах. Соціальний градієнт у здоров'ї не обмежується лише найбіднішими прошарками суспільства, він прослідковується від найнижчого до найвищого соціального класу, тобто нерівності в здоров'ї стосуються кожного [WHO, social gradient]. Нерівності в здоров'ї існують як між країнами, так і в межах країн та широко висвітлюються в багатьох дослідженнях [Mackenbach, 2008; Espelt, 2008; Jakab, 2012; Palència, 2014; Schütte, 2013; Lindström, 2020; Dover & Belon, 2019; Eikemo, et.al.]. Вони наявні не лише у країнах, у яких відсутні загальнодоступні системи охорони здоров'я, але і в розвинених країнах з передовими системами охорони здоров'я, зокрема у Скандинавських [Mackenbach, 2012], оскільки соціальні детермінанти, які впливають на здоров'я, захворюваність та тривалість життя знаходяться поза системою охорони здоров'я. “Нерівності в здоров'ї з'являються на перехресті між соціальними структурами, персональною поведінкою і біологічними процесами” [Eikemo, 2016].

Наукова проблема, на розв'язання якої було спрямоване дане дослідження, полягає у виявленні та вимірі соціальних та гендерних нерівностей у суб'єктивному здоров'ї населення України працездатного віку. Це дає можливість зрозуміти відмінності у здоров'ї серед різних соціальних груп працездатного віку, виявити найбільш вразливі категорії населення. Метою даної статті є висвітлення результатів дослідження детермінант соціальних нерівностей у здоров'ї, які можуть бути корисними при розробці політики боротьби з нерівностями у здоров'ї в Україні.

Основні підходи до дослідження нерівностей у здоров'ї

Посеред багатьох теорій можна виділити три найбільш поширені класичні підходи до пояснення нерівностей у здоров'ї: (нео)матеріалістичний, психосоціальний та культурно-поведінковий. Матеріалістичний (неоматеріалістичний) підхід акцентує увагу на взаємозв'язку між соціально-економічним статусом (на основі доходу) і нерівностями у здоров'ї, оскільки групи з вищим доходом можуть дозволити собі більшу кількість і кращу якість товарів і послуг, включаючи охорону здоров'я, житло, транспорт і здорове харчування. До того ж високий дохід зменшує вплив фізичних, психосоціальних та інших факторів ризику (погані житлові умови, шкідливі умови праці тощо) [Vambra, 2011]. Взаємозв'язок між соціально-економічним статусом, який включає в себе розмір доходу, рівень освіти і зайнятість, та станом здоров'ям є дуже добре дослідженим у багатьох країнах світу [Von dem Knesebeck, 2006; Mackenbach, 2008; Aldabe, 2009; Gaitonde, 2018; Ellina, et al., 2019; Gordon, et al., 2020; Hurlley, et al., 2020] та показує стійкий взаємозв'язок між бідністю, низьким рівнем освіти, безробіттям та низьким статусом здоров'ям. Психосоціальна теорія фокусується на довгострокових емоційних відчуттях та фізіологічній реакції на хронічний стрес, який виникає під впливом соціальної нерівності та соціальної ізоляції і впливає на стан фізичного і психічного здоров'я. Соціальна нерівність створює відмінності між групами, що призводить до почуття неповноцінності та підпорядкованості та, в кінцевому рахунку, до фізіологічної та психічної реакції [Bartley, 2004]. Культурно-поведінковий підхід зосереджує увагу на положенні, що взаємодія між соціальними факторами і здоров'ям в основному є результатом соціальних відмінностей у поведінці, оскільки у більшості країн, поведінка, що шкодить здоров'ю (куріння, вживання наркотиків, нездорова дієта, низька фізична активність, ризикована сексуальна поведінка, низький рівень звернень за медичною допомогою) переважають у найнижчому соціально-економічному прошарку. Нерівності у (не)здоровій поведінці переважно є результатом культурної акцепції поведінки, що завдає шкоди здоров'ю у найнижчому соціально-економічному прошарку [Eikemo, 2016].

Дослідження показали зв'язок між самооцінкою здоров'я та демографічними,

соціально-економічними, поведінковими та психологічними детермінантами здоров'я [Demirchyan, 2012]. Оскільки, одні нерівності у здоров'ї можуть бути зумовлені генетично/біологічно, а інші є соціально структурованими та переважно перебувають поза контролем окремих індивідів, термін соціальні нерівності у здоров'ї у статті вживається у значенні відмінностей у здоров'ї серед соціальних груп населення, що визначаються соціально-демографічними та соціально-економічними факторами.

Дослідження нерівностей у здоров'ї в Україні

Дослідження проведені у посткомуністичних країнах показали, що соціально-економічні та психосоціальні фактори, такі як куріння, надмірне вживання алкоголю, шкідливі умови праці, смертність від дорожньо-транспортних пригод, пізні звернення за медичною допомогою суттєво впливають на стан здоров'я та тривалість життя населення цих країн [Bobak, 2000, 2007; Michalski, 2016; Cockerham, 2017]. Також, міжнародні порівняльні дослідження показали вищу поширеність поганої самооцінки здоров'я посеред країн Східної Європи [Heuyns, 2005; Gilmore, 2002].

Україна не часто була включена у міжнародні дослідження нерівностей у здоров'ї, що проводились в Європі, і відносно мало відомо про ситуацію із соціальною та гендерною нерівностями в здоров'ї працездатного населення України. Проте в кількох дослідженнях показано взаємозв'язок між суб'єктивним здоров'ям та соціальними детермінантами здоров'я в Україні. Зокрема, науковці з Великобританії [Gilmore, 2002] вивчали соціально-економічні та психосоціальні детермінанти самооцінки здоров'я у загальнонаціональному опитуванні, проведеному у 2000 році в Україні. Результати дослідження показали гендерні, соціально-економічні, географічні та психосоціальні відмінності у здоров'ї, включаючи негативні наслідки безробіття на суб'єктивне здоров'я [Gilmore, 2002]. У ще одному дослідженні [Platts, 2016] автори використали дані 2007 року для виявлення освітніх нерівностей у здоров'ї. Також, було показано, що на зв'язок між вищою освітою та суб'єктивним здоров'ям частково вплинули матеріальні та поведінкові фактори для обох гендерних груп [Platts, 2016]. У наступному дослідженні [Cockerham, 2017] використано дані 2011 року та застосовано кроссекційну теорію (intersectional theory) для вивчення зв'язку між суб'єктивним здоров'ям та доступністю послуг охорони здоров'я в Україні. Показано, що жінки у порівнянні з чоловіками мають більше бар'єрів у доступі до охорони здоров'я до досягнення похилого віку, але обидві гендерні групи мають однакові проблеми з доступністю медичного обслуговування у старшому віці. Крім того, жінки з найнижчим соціально-економічним статусом оцінили своє здоров'я найгірше з-посеред усіх груп [Cockerham, 2017]. Проте таких досліджень є недостатньо й існує необхідність проведення подальшого вивчення соціальної

нерівності у здоров'ї населення України.

Методологія дослідження

У дослідженні взяли участь чоловіки та жінки працездатного віку (від 18 до 65 і 60 років відповідно), оскільки очевидно, що здоров'я населення працездатного віку є надзвичайно важливим для економічного розвитку країни, а соціальні нерівності у здоров'ї населення старшого віку чи дітей значно відрізняються від таких в осіб працездатного віку.

Метою даного дослідження є виявлення та аналіз соціальних та гендерних нерівностей у суб'єктивному здоров'ї населення України працездатного віку. Цілями даного дослідження є: 1) вивчення взаємозв'язків між потенційними соціальними детермінантами та суб'єктивним здоров'ям; 2) виявлення та порівняння гендерних нерівностей у самооцінці здоров'я; 3) визначення яким чином соціальні ідентичності (на основі участі індивіда в різних соціальних групах) взаємодіють між собою та створюють відмінності в суб'єктивному здоров'ї серед чоловіків та жінок.

Дослідження включає в себе два етапи аналізу, на першому етапі, у дослідженні використано один з традиційних підходів до вивчення соціальних нерівностей у здоров'ї – матеріалістичний, який включив в себе такі соціальні детермінанти нерівностей у здоров'ї як: матеріальний стан, професію, найвищий рівень освіти респондента та зайнятість. На другому етапі аналізу застосовано кроссекційну теорію, яка стала популярною у дослідженнях нерівностей у здоров'ї протягом останніх двох десятиліть. Як вважає канадська дослідниця О. Ганківська [Hankivsky, 2014] “відповідно до кроссекційних перспектив, нерівності ніколи не є результатом окремих, чітких факторів”. Головною ідеєю теорії є те, що такі соціальні ідентичності як гендер, соціально-економічний статус, професія, зайнятість, місце проживання, сімейний стан тощо, взаємодіють між собою і створюють різноманітні значення у залежності від участі індивіда у цих соціальних групах [Sen, 2009].

Дані для дослідження отримано із загальнонаціонального опитування проведеного в грудні 2016 року соціологічною групою “Рейтинг” за розробленим авторкою опитувальником. Опитано 1580 осіб працездатного віку у всіх областях України (окрім тимчасово окупованих територій) за допомогою особистого формалізованого інтерв'ю. Вибірка репрезентативна за віком, статтю, регіонами і типом поселення. Помилка репрезентативності дослідження складає не більше 2.5%.

У цьому дослідженні самооцінка здоров'я (далі – СОЗ) використовується як показник загального суб'єктивного здоров'я населення. Респонденти відповідали на запитання: “Як би Ви загалом оцінили своє здоров'я за останні 12 місяців?” з п'ятьма варіантами відповіді: “Дуже добре”, “Добре”, “Задовільне”, “Погане” і “Дуже погане”. Цей показник є одним із найпоширеніших у дослідженнях здоров'я та є одним із показників здоров'я, рекомендованих ВООЗ для моніторингу стану здоров'я населення. Багато досліджень показали, що СОЗ є хорошим предиктором не лише стану здоров'я, а й захворюваності, смертності та обсягу використання послуг системи охорони здоров'я [Guimarães, 2012, Dominick, 2002, Benyamini et al., 20 03].

Згідно з результатами дослідження 55,6% респондентів працездатного віку (чоловіки 18-65 та жінки 18-60 років) оцінюють своє здоров'я як погане. Щодо опису вибірки (Таблиця 1), то вона складається з 1580 респондентів та майже рівномірно розподілена між чоловіками (49,3%) та жінками (50,7%). Найбільшою віковою групою є наймолодша група до 30 років (27,8%), 31-40 років (24,4%), 41-50 років (21,7%), 51-60(65) років (26,1%). Найбільше респондентів опитано в Центральних областях України (34%), майже порівню з Західному (25,6%) та Південному (24,7%) регіонах і 15,7% на Сході. Більшість респондентів мають вищу (37,6%) або спеціальну (36,7%) освіту. За професією 43,4% мають робітничі спеціальності, 30% - є службовцями чи займаються торгівлею та 22% є професіоналами чи менеджерами, незначну частину вибірки склали студенти (3,8%) та домогосподарки (0,8%). За доходом опитані були поділені на чотири групи з дуже низьким доходом (7,3%), низьким (27,1%), середнім (37,5%) та високим (28,1%) на основі запитання про самооцінку матеріального становища. 60% респондентів зазначили, що є зайнятими, 70% - проживають у шлюбі, 55% - не мають дітей до 18 років, що проживають у домогосподарстві, 83% - не мають осіб старших 75 років, що проживають у домогосподарстві. Майже 69 респондентів проживають у містах, 31: - у сільській місцевості. 19,4% осіб оцінили свої житлові умови як незадовільні, 44% - задовільні та 36,6% - комфортні.

Таблиця 1.

Описова статистика вибірки (N=1,580)

Змінні	Категорії	N	%
Залежна змінна			
Самооцінка здоров'я	Добре здоров'я	701	44.4
	Погане здоров'я	879	55.6
Незалежні змінні			
Гендер	Чоловіки	779	49.3
	Жінки	801	50.7
Вікові групи	Менше 30	440	27.8
	31-40	385	24.4
	41-50	343	21.7
	Більше 51	412	26.1
Регіони	Західний	405	25.6
	Центральний	537	34.0
	Південний	390	24.7
	Східний	248	15.7
Освіта	Середня	402	25.6
	Спеціальна	576	36.7
	Вища	590	37.6
Сімейний стан	Неодружений	315	19.9
	Одружений	1113	70.4
	Розлучений/ Інша	152	9.6
	Матеріальний стан	Дуже низький	114
Низький		423	27.1
Середній		585	37.5
Високий		439	28.1

Змінні	Категорії	N	%
Залежна змінна			
Самооцінка здоров'я	Добре здоров'я	701	44.4
	Погане здоров'я	879	55.6
Незалежні змінні			
Професія	Менеджер/ Професіонал	315	22.0
	Службовець/ Торгівець	427	29.9
	Робітник	621	43.4
	Студент	55	3.8
	Домогосподарка	12	0.8
Зайнятість	Працюючий	955	60.4
	Непрацюючий	625	39.6
Діти до 18 років	Немає	875	55.4
	Одна	499	29.5
	Двоє і більше	239	15.1
Особі старші 75 років	Немає	1316	83.3
	Одна	205	13.0
	Двоє і більше	59	3.7
Місце проживання	Місто	1085	68.7
	Село	495	31.3
Житлові умови	Незадовільні	307	19.4
	Задовільні	695	44.0
	Комфортні	578	36.6

Для дослідження соціальних нерівностей у здоров'ї працюючого населення України використано статистичний аналіз, що включає в себе багаторівневий біноміальний логістичний регресійний аналіз (multilevel binomial logistic regression analysis). Дані проаналізовано з допомогою IBM SPSS 24. У біноміальному логістичному регресійному аналізі залежною змінною є СОЗ, дихотомізована у дві групи: “добре здоров’я”, яке включає варіанти відповідей респондентів “дуже добре” і “добре” та “погане здоров’я”, яке включає всі решта категорії. Як незалежні змінні до регресії були включені потенційні соціальні детермінанти нерівностей в здоров'ї, такі як: 1) соціально-демографічні фактори (гендер, вік, місцевість та регіон проживання); 2) соціально-економічні фактори: матеріальний стан (за самооцінкою респондентів: дуже низький, низький, середній, високий), професія (менеджер/професіонал, службовець/торгівець, робітник, студент, домогосподарка), освіта (середня, середня-професійна, вища); 3) сімейні фактори (сімейний стан, діти до 18 років та особи після 75 років, що проживають у домогосподарстві); 4) зайнятість (зайнятий, безробітний); 5) житлові умови (незадовільні, задовільні, комфортні).

Результати аналізу

Відповідно до розподілу показника поганого здоров'я (Таблиця 2) серед соціально-демографічних, соціально-економічних факторів тощо, такі категорії респондентів як жінки, розведені особи, робітники, респонденти, що живуть у незадовільних житлових умовах, мають дуже низький матеріальний стан, мають середню або середньо-професійну освіту та є безробітними оцінюють своє здоров'я значимо гірше. Також ми бачимо чітку залежність між зростанням віку респондентів на зростанням відсотку осіб, що оцінюють своє здоров'я як погане, зокрема у віковій групі 51-60(65) років – майже 81% респондентів оцінили своє здоров'я як погане. Chi-square тест показав, що всі незалежні змінні окрім двох (“особи старше 75 років” – $p=0,66$; “місце проживання” – $p=0,12$) були статистично значимими.

Отже, 60,8% жінок цинили своє здоров'я як погане, що лише частково можна пояснити існуванням “гендерного парадоксу” в громадському здоров'ї, згідно з яким жінки живуть довше, ніж чоловіки, але вони оцінюють своє здоров'я гірше і мають вищий рівень захворюваності та частіше звертаються за медичною допомогою [Liu, 2014]. Також, прослідковується чітка залежність між соціально-економічними факторами та станом здоров'ям, насамперед 76% осіб, що мають дуже низький матеріальний стан оцінюють своє здоров'я як погане. Також, значна частина робітників (62,3%) та безробітних (61,1%), респондентів, що живуть у незадовільних житлових умовах (65,5%), не мають вищої освіти (середня (58,7%) або середня-професійна (59,9%)) оцінює своє здоров'я як погане.

Таблиця 2.

Розподіл поганого здоров'я (N=1,580)

Змінні	Категорії	Погане здоров'я		Pearson Chi-Square	P
		N	%		
Гендер	Чоловіки	392	50.3	17.57	0.000
	Жінки	487	60.8		
Вікові групи	Менше 30	130	29.5	258.5	0.000
	31-40	183	47.5		
	41-50	233	67.9		
	Більше 51	333	80.8		
Регіони	Західний	205	50.6	13.54	0.004
	Центральний	285	53.1		
	Південний	233	59.7		
	Східний	92	62.9		
Освіта	Середня	236	58.7	16.85	0.000
	Професійна	345	59.9		
	Вища	288	48.8		
Професія	Менеджер/Професіонал	171	54.3	59.18	0.000
	Службовець/Торгівець	229	53.6		
	Робітник	387	62.3		
	Студент	6	10.9		
	Домогосп.	4	33.3		

Змінні	Категорії	Погане здоров'я		Pearson Chi-Square	P
		N	%		
Матеріальний стан	Дуже низький	87	76.3	72.17	0.000
	Низький	277	65.5		
	Високій	182	41.5		
Зайнятість	Працюючий	497	52.0	12.61	0.000
	Непрацюючий	382	61.1		
Сімейний стан	Неодружений	114	36.2	69.09	0.000
	Одружений	656	58.9		
	Розлучений/Інша	109	71.7		
Діти до 18 років	Немає	532	60.8	22.60	0.000
	Одна	222	47.6		
	Двоє і більше	125	52.3		
Особисті старші 75 років	Немає	727	55.2	0.83	0.661
	Одна	120	58.5		
	Двоє і більше	32	54.2		
Місце проживання	Місто	618	57.0	2.47	0.116
	Сапо	261	52.7		
Житлові умови	Незадовільні	201	65.5	25.63	0.000
	Задовільні	399	57.4		
	Комфортні	279	48.3		

Результати багаторівневого біноміального логістичного регресійного аналізу подано в Odd Ratios (далі – OR) (Таблиця 3). OR показують величину та взаємозв'язок між факторами, у даному дослідженні якщо $OR > 1$, це означає, що респонденти більш ймовірно оцінюють своє здоров'я як погане, якщо $OR < 1$ – менш ймовірно оцінюють своє здоров'я як погане.

Відповідно до матеріалістичного підходу до вивчення соціальних нерівностей у здоров'ї прослідковується чітка залежність між соціально-економічними факторами та станом здоров'ям, адже респонденти з дуже низьким матеріальним станом ($OR = 3,29$), а також безробітні респонденти ($OR = 1,39$) більш ймовірно повідомляють про погане здоров'я. За результатами багаторівневої логістичної регресії у фінальній моделі (Full Model) також можна прослідкувати наявність соціального градієнту у здоров'ї, що вимірюється через ймовірність оцінювання здоров'я як поганого серед респондентів з дуже низьким матеріальним станом ($OR = 3,29$), з низьким

матеріальним станом (OR = 1,8), з середнім матеріальним станом (OR = 1,58) у порівнянні з респондентами з високим матеріальним станом (OR = 1). Також, наявні гендерні відмінності у СОЗ, адже жінки більш ймовірно повідомляють про погане здоров'я (OR = 1,69) порівняно з чоловіками, як і старші респонденти більш схильні оцінювати здоров'я гірше, оскільки ймовірність оцінки здоров'я як поганого серед респондентів найстаршої вікової групи (51-60(65) років) у 6 раз є вищою (OR = 6,42) у порівнянні з наймолодшою віковою групою.

Респонденти, які живуть у сільській місцевості (OR = 0,72), а також ті, хто має комфортні житлові умови (OR = 0,62), менш схильні повідомляти про погане здоров'я. Асоціації між такими змінними як регіон проживання, сімейний стан, проживанням дітей до 18 років та осіб старших 75 років у домогосподарстві, а також рівень освіти і професія (окрім, позитивної залежності між статусом студента (OR = 0,25), і домогосподарки (OR = 0,28), і здоров'ям) та поганим здоров'ям не були статистично значущими.

Таблиця 3.

Odd ratios для поганого здоров'я (N=1,580)

Змінні	Категорії	Univariate Model		Full Model	
		OR	95%CI	OR	95%CI
Гендер	Чоловіки	1		1	
	Жінки	1.53***	(1.25-1.87)	1.69***	(1.30-2.19)
Вікові групи	Менше 30	1		1	
	31-40	2.15***	(1.62-2.88)	1.62***	(1.14-2.29)
	41-50	5.05***	(3.72-6.86)	3.48***	(2.39-5.05)
	Більше 51	10.05***	(7.30-13.84)	6.42***	(4.26-9.68)
Регіони	Західний	1		1	
	Центральний	1.10	(0.85-1.43)	1.03	(0.75-1.42)
	Південний	1.45***	(1.09-1.92)	1.14	(0.79-1.63)
	Східний	1.65***	(1.20-2.29)	1.37	(0.92-2.05)
Місцевість	Місто	1		1	
	Село	0.84	(0.68-1.04)	0.72**	(0.54-0.95)
Житлові умови	Незадовільні	1		1	
	Задовільні	0.71**	(0.54-0.94)	0.80	(0.57-1.14)
	Комфортні	0.49***	(0.37-0.66)	0.62**	(0.43-0.90)
Сімейний стан	Неодружений	1		1	
	Одружений	2.53***	(1.95-3.28)	1.34	(0.91-1.97)
	Розлучений/Інше	4.47***	(2.93-6.81)	1.41	(0.82-2.43)
Діти до 18 років	Немає	1		1	
	Одна	0.59***	(0.47-0.74)	0.90	(0.66-1.22)
	Двоє і більше	0.71**	(0.53-0.94)	0.98	(0.67-1.44)

Таблиця 3.Продовження

Змінні	Категорії	Univariate Model		Full Model	
		OR	95%CI	OR	95%CI
Особи старші 75 років	Немає	1		1	
	Одна	1.14	(0.85-1.54)	1.11	(0.77-1.61)
	Двоє і більше	0.96	(0.57-1.62)	0.93	(0.49-1.79)
Освіта	Вища	1		1	
	Професійна	1.57***	(1.24-1.98)	1.28	(0.94-1.73)
	Середня	1.49***	(1.15-1.93)	1.32	(0.92-1.88)
Професія	Менеджер/Професіонал	1		1	
	Службовець/Торгівець	0.97	(0.73-1.30)	0.82	(0.58-1.15)
	Робітник	1.39**	(1.06-1.83)	1.02	(0.72-1.46)
	Студент	0.10***	(0.43-0.25)	0.25***	(0.09-0.65)
	Домогосподарка	0.42	(0.12-1.43)	0.28*	(0.07-1.05)
Дохід	Високий	1		1	
	Середній	1.77***	(1.37-2.27)	1.58***	(1.17-2.13)
	Низький	2.68***	(2.03-3.53)	1.80***	(1.27-2.56)
	Дуже низький	4.55***	(2.84-7.29)	3.29***	(1.79-6.03)
Зайнятість	Працюючий	1		1	
	Непрацюючий	1.45***	(1.18-1.78)	1.39**	(1.05-1.84)
Nagelkerke R ²				0.284	
Correctly classified cases				71.2	

(***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1)

На другому етапі дослідження застосовано кроссекційний аналіз для більш детального розуміння соціальних детермінант нерівностей у здоров'ї, зокрема було перевірено як такі соціальні детермінанти як сімейний стан, освіта, матеріальний стан, зайнятість, взаємодіють між собою і створюють статуси здоров'я у залежності від участі індивіда у цих соціальних групах.

На графіку 1 зображено кроссекційний взаємозв'язок гендерних суб-груп та сімейного стану з поганим здоров'ям. Взаємозв'язки були статистично значимими лише для жіночих суб-груп. Незалежно від сімейного стану ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед жінок є більш ніж у два рази вищою (OR від 2,16 до 2,69) у порівнянні з неодруженими чоловіками, що показує міжгендерні нерівності в здоров'ї. Найвищою є ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед розлучених жінок (OR=2,69), що показує також відмінності в самооцінці здоров'я серед жінок у залежності від їхнього сімейного стану.

Графік 1.

Кроссекційний взаємозв'язок гендерних суб-груп та сімейного стану з поганим здоров'ям (ORs)

* - статистично значима взаємодія

На наступному графіку (графік 2) зображено кроссекційний взаємозв'язок гендерних суб-груп та освіти з поганим здоров'ям. Взаємозв'язки також були статистично значимими лише для жіночих суб-груп. Ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед жінок з середньою (OR=2,24) і середньо-професійною (OR=2,18) освітою є більш ніж у два рази вищою у порівнянні з чоловіками з вищою освітою, що показує міжгендерні нерівності в здоров'ї. Також спостерігаються нерівності в здоров'ї як і соціальний градієнт у середині жіночої гендерної групи (OR=1,78 для жінок з вищою, OR=2,18 для жінок з середньо-професійною та OR=2,24 для жінок з середньою освітою).

Графік 2.

Кроссекційний взаємозв'язок гендерних суб-груп та освіти з поганим здоров'ям (ORs)

* - статистично значима взаємодія

Далі на графіку 3 зображено кроссекційний взаємозв'язок гендерних суб-груп та матеріального стану з поганим здоров'ям. Взаємозв'язки були статистично значимими для обох гендерних суб-груп. Найбільш вразливою є категорія жінок з дуже низьким матеріальним станом, адже ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед даної категорії майже у вісім раз вища (OR=7,83) у порівнянні з чоловіками з високим матеріальним станом, що демонструє міжгендерні нерівності у здоров'ї. Ймовірність поганого здоров'я серед жінок з низьким матеріальним станом у чотири рази вища (OR=3,88) у порівнянні з тою ж категорією чоловіків. Крім того, чоловіки з дуже низьким матеріальним станом (OR=2,61), жінки з середнім матеріальним станом (OR=2,32) як і чоловіки з середнім матеріальним станом (OR=2,08) мають у два рази більшу ймовірність попасти у групу з поганим здоров'ям. Також, спостерігаються нерівності у здоров'ї в середині обох гендерних груп.

Графік 3.
Кроссекційний взаємозв'язок гендерних суб-груп та суб'єктивного доходу з поганим здоров'ям (ORs)

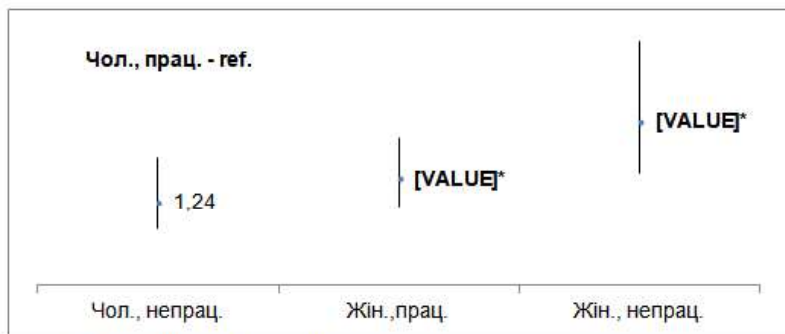

* - статистично значима взаємодія

На графіку 4 зображено кроссекційний взаємозв'язок гендерних суб-груп та зайнятості з поганим здоров'ям. Показано, що взаємозв'язки були статистично значимими лише для жіночих суб-груп. Ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед непрацюючих жінок (OR=2,42) є більш ніж у два рази вищою у порівнянні з працюючими чоловіками, що показує міжгендерні нерівності. Також, існують значні нерівності у здоров'ї в середині жіночої гендерної групи між працюючими (OR=1,59) і непрацюючими (OR=2,42) жінками.

Графік 4.

Кроссекційний взаємозв'язок гендерних суб-груп та зайнятості з поганим здоров'ям (ORs)

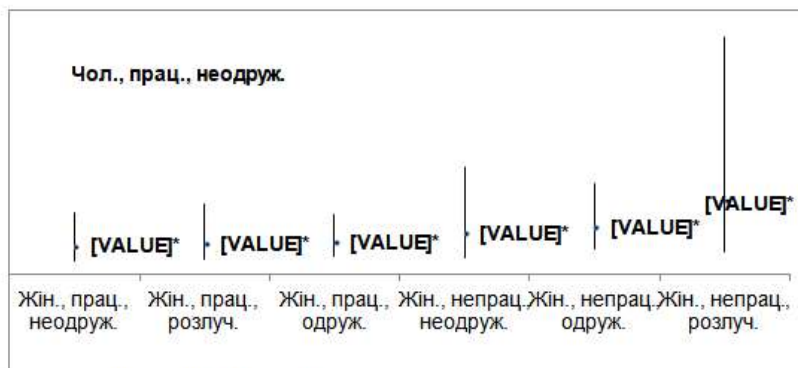

* - статистично значима взаємодія

Ще один кроссекційний взаємозв'язок гендерних підгруп, сімейного статусу, зайнятості з поганим здоров'ям продемонстрований на наступному графіку (графік 5). На ньому можна побачити лише статистично значущі взаємозв'язки, і, схоже, що сімейний стан і зайнятість є дуже важливими соціальними детермінантами здоров'я для жіночих суб-груп. У лівій частині графіка розташовані працюючі жінки, ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед них більш ніж у двічі вища (OR від 2,18 до 2,36) у порівнянні з неодруженими працюючими чоловіками. Найбільш вразливою є категорія непрацюючих розлучених жінок ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед них більш ніж у п'ять раз вища (OR=5,56) у порівнянні з неодруженими працюючими чоловіками.

Графік 5.

Кроссекційний взаємозв'язок гендерних суб-груп та сімейного статусу, зайнятості з поганим здоров'ям (ORs)

* - статистично значима взаємодія

Висновки

Згідно з результатами дослідження 55,6% респондентів працездатного віку (чоловіки 18-65 та жінки 18-60 років) оцінюють своє здоров'я як погане. Відповідно до матеріалістичного підходу до вивчення соціальних нерівностей у здоров'ї прослідковується чітка залежність між соціально-економічними факторами та станом здоров'ям, найбільш вразливими є респонденти з дуже низьким матеріальним станом і з незадовільними житловими умовами, крім того, прослідковується і наявність соціального градієнту від найнижчого матеріального стану до високого та від незадовільних умов проживання до комфортних. Також, виявлено гендерні відмінності та зв'язок між поганою самооцінкою здоров'я та безробіттям, проте аналіз не дає підстав для встановлення причинно-наслідкового зв'язку.

Застосування кроссекційного аналізу дозволило більш детально розуміти соціальні детермінанти нерівностей у здоров'ї, побачити існування як міжгендерних так і нерівностей у здоров'ї в середині обох гендерних груп. Зокрема було виявлено, що незалежно від сімейного стану ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед жінок є більш ніж у два рази вищою у порівнянні з неодруженими чоловіками, а найбільш вразливою категорією щодо здоров'я є розлучені жінки. Ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед жінок з середньою і середньо-професійною освітою є більш ніж у два рази вищою у порівнянні з чоловіками з вищою освітою. Також спостерігаються нерівності в здоров'ї як і соціальний градієнт у середині жіночої гендерної групи (від вищої до середньої освіти). Кроссекційний аналіз дозволив побачити, що найбільш вразливою є категорія жінок з дуже низьким матеріальним станом, адже ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед даної категорії майже у вісім раз вища у порівнянні з чоловіками з високим матеріальним станом. Також, спостерігаються нерівності у здоров'ї на основі матеріального стану в середині обох гендерних груп. Ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед непрацюючих жінок є більш ніж у два рази вищою у порівнянні з працюючими чоловіками. Також, існують значні нерівності у здоров'ї в середині жіночої гендерної групи між працюючими і непрацюючими жінками. Кроссекційний аналіз гендерних підгруп, сімейного статусу, зайнятості з поганим здоров'ям показав що сімейний стан і зайнятість є дуже важливими детермінантами здоров'я для жіночих суб-груп, по-перше, для всіх працюючих жінок (незалежно від сімейного статусу) ймовірність самооцінки здоров'я як поганого є більш ніж у двічі вища у порівнянні з неодруженими працюючими чоловіками, по-друге, для всіх непрацюючих жінок ймовірність самооцінки здоров'я як поганого є більш ніж у тричі вища у порівнянні з тою ж категорією чоловіків. Найбільш вразливою є категорія непрацюючих розлучених жінок ймовірність самооцінки здоров'я як поганого серед них більш ніж у п'ять раз вища у порівнянні з неодруженими працюючими чоловіками.

Дані дослідження можуть бути корисними при розробці політики боротьби з нерівностями у здоров'ї в Україні.

Отримані в дослідженні результати були частково представлені на дослідницькому семінарі 'Gender, Social and Behavioral Inequalities in Subjective and Objective Self-Reported Health', в рамках Speaker Series of the UAB Department of Sociology (USA) 20 вересня 2017 року. Авторка висловлює подяку за фінансування дослідження Aarhus Institute of Advance Studies (European Union's Seventh Framework Programme for research, technological development and demonstration under grant agreement no 609033) та за допомогу з статистичним аналізом Данилу Судину.

Список використаної літератури:

1. Social Determinants of Health (SDH). [Електронний ресурс] / World Health Organization. – Режим доступу: http://www.who.int/social_determinants/sdh_definition/en/. – Назва з екрана.
2. Commission on Social Determinants of Health (CSDH). [Електронний ресурс] / World Health Organization. – Режим доступу: http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EB115/B115_35-en.pdf
3. Whitehead M., Dahlgren G. Levelling Up / M.Whitehead, G.Dahlgren // Part 1: Concepts and principles for tackling social inequalities in health. – Copenhagen: World Health Organization, 2006.
4. Social determinants of health. Key concepts. [Електронний ресурс] / World Health Organization. – Режим доступу: http://www.who.int/social_determinants/thecommission/finalreport/key_concepts/en/
5. Mackenbach J. Socioeconomic inequalities in health in 22 European countries / J.Mackenbach, I.Stirbu, A.Roskam, M.Schaap, G.Menvielle, M.Leinsalu, A.Kunst // New England Journal of Medicine. – 2008. - 358(23):2468-81.
6. Espelt A. Inequalities in health by social class dimensions in European countries of different political traditions / A.Espelt, C.Borrell, M.Rodríguez-Sanz, C.Muntaner, M.Pasarín, J.Benach, M.Schaap, A.Kunst, V.Navarro // International Journal of Epidemiology. - 2008. - 37(5):1095-105.
7. Jakab Z. Social determinants of health in Europe / Z.Jakab, M.Marmot // Lancet. - 2012 - 379(9811):103-105.
8. Palència L. The influence of gender equality policies on gender inequalities in health in Europe / L.Palència, D.Malmusi, D.De Moortel, L.Artazcoz, M.Backhans, C.Vanroelen, C.Borrell // Social Science & Medicine. – 2014. - 117:25-33.
9. Schütte S. Social differences in self-reported health among men and women in 31 countries in Europe / S.Schütte, J.Chastang, A.Parent-Thirion, G.Vermeulen, I.Niedhammer // Scandinavian journal of public health. – 2013. - 41(1):51-7.
10. Lindström M. Populism and health inequality in high-income countries. SSM-population health. 2020 Aug 1;11:100574.

11. Dover DC, Belon AP. The health equity measurement framework: a comprehensive model to measure social inequities in health. *International journal for equity in health*. 2019 Dec;18(1):1-2.
12. Eikemo TA, Bambra C, Huijts T, Fitzgerald R. The first pan-European sociological health inequalities survey of the general population: the European Social Survey rotating module on the social determinants of health. *European Sociological Review*. 2017 Feb 1;33(1):137-53.
13. Mackenbach, J. The persistence of health inequalities in modern welfare states: the explanation of a paradox. / J.Mackenbach // *Social Science & Medicine*. – 2012.- 75(4). - 761-769.
14. Eikemo T. The pan-European sociological health inequalities survey of the general population: the European Social Survey (ESS) rotating module on the social determinants of health / T.Eikemo, C.Bambra, T.Huijts, R.Fitzgerald // *European Sociological Review*. – 2017. - 33 (1). - 137-153.
15. Bambra C. Health inequalities and welfare state regimes: theoretical insights on a public health ‘puzzle’ / C.Bambra // *Journal of epidemiology and community health*. - 2011. - 65(9):740-5.
16. Von dem Knesebeck O. Education and health in 22 European countries / O.Von dem Knesebeck, P.Verde, N.Dragano // *Social Science & Medicine*. - 2006. - 63(5). - 1344-1351.
17. Aldabe B. Contribution of material, occupational, and psychosocial factors in the explanation of social inequalities in health in 28 countries in Europe / B.Aldabe, R.Anderson, M.Lyly-Yrjänäinen, A.Parent-Thirion, G.Vermeylen, C. Kelleher, I.Niedhammer // *Journal of Epidemiology & Community Health*.- 2010. jech-2009.
18. Gaitonde R. Research on Inequities and Inequalities in Health in India: A Mapping of the Field. In *Health Inequities in India 2018* (pp. 55-65). Springer, Singapore.
19. Ellina P, Middleton N, Lambrinou E, Kouta C. Investigation of socioeconomic inequalities in health-related quality of life across Europe: a systematic review. *Divers Equal Health Care*. 2019 Dec;16(4).
20. Gordon T, Booysen F, Mbonigaba J. Socio-economic inequalities in the multiple dimensions of access to healthcare: the case of South Africa. *BMC Public Health*. 2020 Dec;20(1):1-3.
21. Hurley J, Mentzakis E, Walli-Attai M. Inequality aversion in income, health, and income-related health. *Journal of health economics*. 2020 Mar 1;70:102276.
22. Bartley M. *Health Inequality: theories, concepts and methods* / M.Bartley // Cambridge: Polity, 2004
23. Demirchyan A. Gender differences in predictors of self-rated health in Armenia: a population-based study of an economy in transition / A.Demirchyan, V.Petrosyan,

M.Thompson // *International journal for equity in health*. – 2012. - 11(1):67.

24. Bobak M. Socioeconomic factors, material inequalities, and perceived control in self-rated health: cross-sectional data from seven post-communist countries / M.Bobak, H.Pikhart, R.Rose, C.Hertzman, M.Marmot // *Social science & medicine*. – 2000. - 51(9):1343-50.

25. Bobak M. Societal characteristics and health in the former communist countries of Central and Eastern Europe and the former Soviet Union: a multilevel analysis / M.Bobak, M.Murphy, R.Rose, M.Marmot // *Journal of epidemiology and community health*. – 2007. - 61(11):990-6.

26. Heyns B. Emerging inequalities in central and Eastern Europe / B.Heyns // *Annu. Rev. Sociol.* – 2005. - 31:163-97.

27. Gilmore A. Determinants of and inequalities in self-perceived health in Ukraine / A.Gilmore, M.McKee, R. Rose // *Social Science & Medicine*. – 2002. - 55(12):2177-88.

28. Platts L. Social inequalities in self-rated health in Ukraine in 2007: the role of psychosocial, material and behavioural factors / L.Platts, C.Gerry // *The European Journal of Public Health*. – 2016. - 27(2), 211-217

29. Cockerham W. Self-rated health and barriers to healthcare in Ukraine: The pivotal role of gender and its intersections / W.Cockerham, B.Hamby, O.Hankivsky, E.Baker, S.Rouhani // *Communist and Post-Communist Studies*. - 2017. - 50(1):53-63.

30. Hankivsky O. Intersectionality 101 / O. Hankivsky. - cal. 2014;64(1):238.

31. Sen G. A methodology to analyse the intersections of social inequalities in health / G.Sen, A.Iyer, C.Mukherjee // *Journal of Human Development and Capabilities*. – 2009. - 10(3):397-415.

32. Guimarães J. Association between self-rated health and mortality: 10 years follow-up to the Pró-Saúde cohort study / J.Guimarães, D.Chor, G.Werneck, M.Carvalho, C.Coeli, C.Lopes, E.Faerstein // *BMC Public Health*. – 2012. - 12(1):676.

33. Dominick K. Relationship of health-related quality of life to health care utilization and mortality among older adults / K. Dominick, F.Ahern, C. Gold, D. Heller // *Aging clinical and experimental research*. – 2002 - 14(6):499-508.

34. Benyamini Y. Gender differences in the self-rated health–mortality association: Is it poor self-rated health that predicts mortality or excellent self-rated health that predicts survival? / Y.Benyamini, T.Blumstein, A.Lusky, B.Modan // *The gerontologist*. – 2003. - 43(3):396-405.

35. Liu H. Gender Paradox (and the Health Myth). / H. Liu // *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Health, Illness, Behavior, and Society*. - 2014. - 629–633.

36. Michalski T. The differentiation of the health situation in European post-Communist countries after 1990 / T.Michalski // *Geography and Tourism*. - 2016. - 4(1), 33-42.

References:

1. Social Determinants of Health. World Health Organization. Available at: http://www.who.int/social_determinants/sdh_definition/en/.
2. Commission on Social Determinants of Health. World Health Organization. Available at: http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EB115/B115_35-en.pdf.
3. Whitehead, M., & Dahlgren, G. (2006). Concepts and principles for tackling social inequities in health: Levelling up Part 1. World Health Organization: Studies on social and economic determinants of population health, 2.
4. Social determinants of health. Key concepts. World Health Organization. Available at: http://www.who.int/social_determinants/thecommission/finalreport/key_concepts/en/.
5. Mackenbach J, Stirbu I, Roskam A, Schaap M, Menvielle G, Leinsalu M, & Kunst A (2008) Socioeconomic inequalities in health in 22 European countries. *New England Journal of Medicine*, 358(23), 2468-2481, <https://doi.org/10.1056/NEJMsa0707519>.
6. Espelt A, Borrell C, Rodriguez-Sanz M, Muntaner C, Pasarín M, Benach J, ... & Navarro V (2008) Inequalities in health by social class dimensions in European countries of different political traditions. *International Journal of Epidemiology*, 37(5), 1095-1105, <https://doi.org/10.1093/ije/dyn051>.
7. Jakab Z, & Marmot M (2012) Social determinants of health in Europe. *The Lancet*, 379(9811), 103-105, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)61511-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)61511-0).
8. Palència L, Malmusi D, De Moortel D, Artazcoz L, Backhans M, Vanroelen C, & Borrell C (2014) The influence of gender equality policies on gender inequalities in health in Europe. *Social Science & Medicine*, 117, 25-33, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.07.018>.
9. Schütte S, Chastang J, Parent-Thirion A, Vermeulen G, & Niedhammer I (2013) Social differences in self-reported health among men and women in 31 countries in Europe. *Scandinavian journal of public health*, 41(1), 51-57.
10. Lindström M. Populism and health inequality in high-income countries. *SSM-population health*. 2020 Aug 1;11:100574.
11. Dover DC, Belon AP. The health equity measurement framework: a comprehensive model to measure social inequities in health. *International journal for equity in health*. 2019 Dec;18(1):1-2.
12. Eikemo TA, Bambra C, Huijts T, Fitzgerald R. The first pan-European sociological health inequalities survey of the general population: the European Social Survey rotating module on the social determinants of health. *European Sociological Review*. 2017 Feb 1;33(1):137-53.
13. Mackenbach J (2012) The persistence of health inequalities in modern welfare states: the explanation of a paradox. *Social Science & Medicine*, 75(4), 761-769, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.02.031>.
14. Eikemo T, Bambra C, Huijts T, & Fitzgerald R (2017) The first pan-European sociological health inequalities survey of the general population: the European Social Survey rotating module on the social determinants of health. *European Sociological Review*, 33(1), 137-153, <https://doi.org/10.1093/esr/jcw019>.
15. Bambra C (2011) Health inequalities and welfare state regimes: theoretical insights

on a public health 'puzzle' / C.Bambra // *Journal of epidemiology and community health*. - 2011. - 65(9):740-5.

16. Von dem Knesebeck O. Education and health in 22 European countries / O.Von dem Knesebeck, P.Verde, N.Dragano // *Social Science & Medicine*. - 2006. - 63(5). - 1344-1351.

17. Aldabe B. Contribution of material, occupational, and psychosocial factors in the explanation of social inequalities in health in 28 countries in Europe / B.Aldabe, R.Anderson, M.Lyly-Yrjänäinen, A.Parent-Thirion, G.Vermeulen, C. Kelleher, I.Niedhammer // *Journal of Epidemiology & Community Health*. - 2010. jech-2009.

18. Gaitonde R. Research on Inequities and Inequalities in Health in India: A Mapping of the Field. In *Health Inequities in India 2018* (pp. 55-65). Springer, Singapore.

19. Ellina P, Middleton N, Lambrinou E, Kouta C. Investigation of socioeconomic inequalities in health-related quality of life across Europe: a systematic review. *Divers Equal Health Care*. 2019 Dec;16(4).

20. Gordon T, Booyesen F, Mbonigaba J. Socio-economic inequalities in the multiple dimensions of access to healthcare: the case of South Africa. *BMC Public Health*. 2020 Dec;20(1):1-3.

21. Hurley J, Mentzakis E, Walli-Attai M. Inequality aversion in income, health, and income-related health. *Journal of health economics*. 2020 Mar 1;70:102276.

22. Bartley M. *Health Inequality: theories, concepts and methods* / M.Bartley // Cambridge: Polity, 2004

23. Demirchyan A. Gender differences in predictors of self-rated health in Armenia: a population-based study of an economy in transition / A.Demirchyan, V.Petrosyan, M.Thompson // *International journal for equity in health*. - 2012. - 11(1):67.

24. Bobak M. Socioeconomic factors, material inequalities, and perceived control in self-rated health: cross-sectional data from seven post-communist countries / M.Bobak, H.Pikhart, R.Rose, C.Hertzman, M.Marmot // *Social science & medicine*. - 2000. - 51(9):1343-50.

25. Bobak M. Societal characteristics and health in the former communist countries of Central and Eastern Europe and the former Soviet Union: a multilevel analysis / M.Bobak, M.Murphy, R.Rose, M.Marmot // *Journal of epidemiology and community health*. - 2007. - 61(11):990-6.

26. Heyns B. Emerging inequalities in central and Eastern Europe / B.Heyns // *Annu. Rev. Sociol.* - 2005. - 31:163-97.

27. Gilmore A. Determinants of and inequalities in self-perceived health in Ukraine / A.Gilmore, M.McKee, R. Rose // *Social Science & Medicine*. - 2002. - 55(12):2177-88.

28. Platts L. Social inequalities in self-rated health in Ukraine in 2007: the role of psychosocial, material and behavioural factors / L.Platts, C.Gerry // *The European Journal*

of Public Health, 27(2), 211-217, <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckw143>.

29. Cockerham W, Hamby B, Hankivsky O, Baker E, & Rouhani S (2017) Self-rated health and barriers to healthcare in Ukraine: The pivotal role of gender and its intersections. *Communist and Post-Communist Studies*, 50(1), 53-63, <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2017.01.001>.

30. Hankivsky O (2014) Intersectionality 101. *cal*, 64(1), 238.

31. Sen G, Iyer A, & Mukherjee C (2009) A methodology to analyse the intersections of social inequalities in health. *Journal of Human Development and Capabilities*, 10(3), 397-415, <https://doi.org/10.1080/19452820903048894>.

32. Guimarães J, Chor D, Werneck G, Carvalho M, Coeli C, Lopes C, & Faerstein E (2012) Association between self-rated health and mortality: 10 years follow-up to the Pró-Saúde cohort study. *BMC Public Health*, 12(1), 676, <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-676>

33. Dominick K, Ahern F, Gold C, & Heller D (2002) Relationship of health-related quality of life to health care utilization and mortality among older adults. *Aging clinical and experimental research*, 14(6), 499-508.

34. Benyamini Y, Blumstein T, Lusky A, & Modan B (2003) Gender differences in the self-rated health–mortality association: Is it poor self-rated health that predicts mortality or excellent self-rated health that predicts survival?. *The gerontologist*, 43(3), 396-405, <https://doi.org/10.1093/geront/43.3.396>.

35. Liu H (2014) Gender Paradox (and the Health Myth). In: *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Health, Illness, Behavior, and Society*.

36. Michalski T (2016) The differentiation of the health situation in European post-Communist countries after 1990. *Geography and Tourism*, 4(1), 33-42, <https://doi.org/10.5281/zenodo.56741>.

SOCIAL INEQUALITIES IN HEALTH AMONG THE WORKING-AGE POPULATION OF UKRAINE

Mazhak I. M.

Kyiv-Mohyla national university,

Skovoroda str. 2, Kyiv, Ukraine. email: i.mazhak@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0190-0126>

Social inequalities in health is one of the most developed research topic in social and health sciences, including medical sociology, but little is known about the social determinants of health inequalities in Ukraine. In general, social inequalities in health are persistent differences in health between social classes or other social groups based on gender, age, marital status, place of residence, and so on. The main social determinants of health remain unchanged, these are income, working conditions, employment status, access to goods and services, quality of housing and living environment, access to health care and education, social capital, but the distribution of these social determinants of health is unequal in different societies.

The article showed the results of the study of gender and social inequalities in health among the working-age population in Ukraine on the basis of a nationwide survey (1580 people) conducted in December 2016. The study applied materialistic and intersectional approaches to investigate social inequities in health, showing the differences in health among different social groups and reveals the most vulnerable categories of the population. According to the materialist approach, there is a strong relationship between socioeconomic factors and health, the most vulnerable are respondents with very poor material conditions as well as poor living conditions. Gender differences and the link between poor self-reported and unemployment are also revealed. The intersectional analysis showed the existence of both between and within gender groups inequalities in health. It is revealed that the most vulnerable are females living in very low material condition because they are almost eight times as likely to estimate their health as poor compared with males from high material condition reference group, as well as unemployed divorced females, they are almost five times as likely to estimate their health as poor compared with unmarried employed males.

Key words: (neo) materialist and cross-sectional approaches, inequalities in health, self-assessment of health, determinants of health, gender.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2021

Прийнята до друку 11.11.2021

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСІБ ВІКУ ПІЗЬНОЇ ДОРΟΣЛОСТІ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ УСПІШНОГО СТАРІННЯ

О. Б. Демків

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Вул. Університетська 1, Львів, Україна 79000
oleh.demkiv@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5233-0472>

М.С. Кіржецька

Національний університет Львівська політехніка,
вул. Степана Бандери 12, Львів, Україна 79000
mariya.s.kirzhetska@lpnu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5695-7843>

Ю.І.Кіржецький

Львівський державний університет внутрішніх справ,
вул. Городоцька 26, м. Львів, Україна, 79000
yura.kirzhetskiy@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8323-3605>

Аналізується толерантність населення віку пізньої дорослості до невизначеності у контексті проблеми успішного старіння. Метою статті є порівняння компонентів толерантності до невизначеності у працюючих та непрацюючих осіб віку пізньої дорослості та аналіз ролі комунікації у соціальних мережах. Для оцінки рівня толерантності до невизначеності було використано шкалу толерантності Д. Л. МакЛейна; для визначення рівня залежності від соцмереж методика Bergen Facebook Addiction Scale. Зроблено наступні висновки: реакції на нові події, які відбуваються у середовищі осіб, які працюють, сприймається більш позитивно аніж у осіб, які перебувають на пенсії; особи віком від 60-75 р., які працюють мають помірну терпимість до завдань, що можуть бути складними для розуміння, до несподіваних та складних ситуацій, або до тих ситуацій з певним рівнем невизначеності; особи, які не працюють у цій віковій групі негативно сприймають невизначеність; на збільшення рівня толерантності до невизначеності позитивно впливає доповнення

традиційних соціальних практик комунікаціями у соціальних мережах.

Ключові слова: толерантність до невизначеності, вік пізньої дорослості, риси особистості, комунікативна соціальна активність, успішне старіння.

Проблема старості, ставлення до старості (негативного чи позитивного, як до своєрідного соціального баласту або мудрості) була однією з центральних в світогляді людей різних епох і народів. Особливості демографічної ситуації сучасного світового суспільства передбачають зростання кількості осіб похилого віку в демографічній структурі населення та їх щорічний приріст у порівнянні з попередніми десятиліттями. Статистичний аналіз демографічної структури за країнами, який щороку проводить Світовий банк, показує, що Україна входить до 40 країн із «найстарішим» населенням. Зокрема 16,7% у 2019р. населення України перетнуло позначку у 65 років і щороку кількість людей похилого віку у структурі населення країни лише зростає. Економічна ситуація, несприятливе співвідношення населення працездатного та постпрацездатного віку спонукає людей віку пізньої дорослості активізувати свою позицію, продовжувати роботу і після досягнення пенсійного віку у зв'язку з чим актуалізується необхідність соціологічного та соціально-психологічного супроводу процесів старіння, моніторингу стану соціального самопочуття цієї групи населення з метою найповнішого збереження функціональності та наближення до моделі успішного старіння. Окрім проблем соціально-економічного характеру істотними є труднощі соціально-психологічного характеру: розрив міжособистісних зв'язків, зумовлений зниженням соціальної активності, віддалення від батьків дорослих дітей, звуження кола інтересів та кола спілкування, морально-ціннісна та соціальнопсихологічна дезадаптація в суспільстві внаслідок зміни сучасної системи соціальних установок і цінностей, переживання відсутності життєвої перспективи, обмеженість самореалізації та ін. У цьому контексті істотним є розмежування старості на третій і четвертий вік: третій вік це період, що настає після піку професійного розвитку, пов'язаний із поступовим виходом особи з професійної діяльності, обмеженням соціальної активності, але також пов'язаний і з певною незалежністю, найвищим за уся тривалість життя людини рівнем доходів. Четвертий вік, натомість, значно більшою мірою пов'язаний із явищем залежності та потребою у догляді.

Похилий вік або вік пізньої дорослості є одним із періодів невизначеності у житті людини, впродовж якого відбуваються активні негативні біологічні зміни в різних системах організму, зміни соціальних ролей в соціумі, зниження рівня щомісячних доходів, невизначена емоційна оцінка майбутнього часу тощо. Наслідком цих змін є зміни у поведінці та психічному стані особи. Ці фізіологічні, соціальні та економічні зміни, особи віку пізньої дорослості здійснюють в умовах високої невизначеності та

зміни, особи віку пізньої дорослості здійснюють в умовах високої невизначеності та відсутності чи обмеженості життєвих альтернатив, які висувають особливі вимоги до внутрішніх ресурсів особистості.

Щодо особистісних характеристик осіб віку пізньої дорослості, то опитування проведені Ж. М. Новіковою (2010) [26] вказують на те, що найбільш характерними серед них є негативні: емоційна нестійкість, підвищена тривожність, невпевненість у собі, систематична заклопотаність, сумнівність, а також позитивні: відповідальність, совісність, стійкість моральних принципів, усвідомлення соціальних вимог, старанне й акуратне їх виконання.

За дослідженнями Е.Т. Соколової (2015) [28] активно виявляється нездатність людини віку пізньої дорослості впоратися з соціальною та культурною невизначеністю в залежності когнітивного стилю, вірувань і установок, що стає наслідком дефіцитарних проявів суб'єктивної невизначеності.

Ми відзначимо, що особи віку пізньої дорослості вважають зміни, які з ними відбуваються наслідком впливу низки суб'єктивних чинників: віку, зайнятості, виду професійної діяльності та наповненості життя подіями. Саме тому, однією з особистісних характеристик осіб віку пізньої дорослості є негативна оцінка образу майбутнього часу.

З одного боку на думку Є. Ю. Балашової та Л. І. Мікеладзе (2013) [20]; Д. Лаурейро-Мартінес (2018) [13]; невизначеність майбутнього часу можна розглядати як чинник виснаження ресурсів або як поведінкову ригідність, яка не супроводжується готовністю до особистісного зростання (К. А. Абульханова, 2013 [19]; О. Ю. Стрижицька (2013) [29]). А з іншого – вибір на користь невизначеності власного майбутнього як екзистенційного рішення, що веде до суб'єктивного благополуччя і когнітивної гнучкості [7].

Дослідження проведені А. Фунгом (2006) [7] близькі до теорії самодетермінації людини Е. Дейсі і Р. Райана (2004) [3], відповідно до якої стан невизначеності є продуктивною умовою для рефлексії і подальшого особистісного самовизначення (через зміну способу життя і посилення толерантності у людини похилого віку) та посилення психологічної стійкості (Т. В. Корнілова (2010) [23]).

Толерантність до невизначеності, як риса особистості і внутрішня позиція людини, виступає в якості «тенденції сприймати невизначені ситуації як бажані» [2] та є джерелом розвитку, придбання нового досвіду особи [18]. Особистість, толерантна до невизначеності, не відчуває деструктивної тривоги в невизначених ситуаціях і сприймає їх як такі, які неможливо уникнути та з якими необхідно впоратися.

Дослідження наукових джерел за тематикою виокремлюють трактування толерантності до невизначеності як: (1) особистісної характеристики [4, 14-16], (2) різновиду когнітивного стилю [25], (3) інтегральну здатність особистості [12;

21], (4) формально-динамічну характеристику особистості [4].

З позиції нашого дослідження важливими є праці М. Юртаєвої, (2011) [30], яка досліджувала зв'язок компонентів толерантності до невизначеності з когнітивно-стильовими і особистісними характеристиками людини; А. Гусева (2011) [21] – з розвитком ідентичності особистості; та Д.А. Леонтєва, Є.Ю. Мандрикової, (2005), що формалізують прийняття рішення в ситуації особистісного вибору в умовах невизначеності [24].

Разом з цим, особливості толерантності до невизначеності осіб віку пізньої дорослості залишаються на сьогодні недостатньо вивченими як з психологічної так і з соціологічної точки зору. Одним із найбільш оптимальних «містків» поміж психологічним та соціологічним дискурсом у тому, що стосується толерантності до невизначеності є запропонована Г. Хофстеде інтерпретація вимірів суспільних цінностей. Толерантність до невизначеності є одним із шести культурних показників поряд із показниками «індивідуалізм – колективізм», «дистанція влади», «маскулінність – фемінність», «уникнення невизначеності», «довгострокова орієнтація», «терпимість»). Для країн з низьким значенням уникнення невизначеності характерне більш позитивне ставлення до інновацій. З найбільш істотних соціальних наслідків у цьому сенсі має значення взаємозв'язок цінностей населення та його підприємницької активності. Водночас високі значення спрямованості населення на уникнення невизначеності можуть проявлятися в низькій схильності до підприємницької діяльності, неготовності до змін, схильності до їх блокування і підтримки статус-кво. Саме тому, дослідження проблем толерантності до невизначеності осіб віку пізньої дорослості є надзвичайно важливим, та актуальним: як на рівні особистості так і на загальнодержавному рівні, зважаючи на щорічний приріст таких осіб у структурі населення країни.

Зміна соціологічної та соціально-психологічної парадигми вивчення старіння та старості в XXI столітті полягає у відході від кризового бачення похилого віку як соціальної проблеми та у поверненні до інтерпретації віку як характеристики соціальної структури і особистої біографії. Зокрема йдеться про поняття успішного старіння в якості елементів якого виділяють задоволеність життям, конструктивну копінг поведінку, адекватну самооцінку, а також відсутність депресивних станів. З соціальних критеріїв відзначають активну залученість у суспільне життя, бажання і здатність до соціальних контактів.

На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у встановленні рівня компонентів загального показника толерантності до невизначеності у осіб віку пізньої дорослості (вікова група 60-75рр.) та напрямків її підвищення. У дослідженні взяли участь 40 осіб віком від 60 до 75 років. Серед опитаних ми виділили 20 осіб, які мають 40 годинний робочий тиждень та 20 осіб, які перебувають на пенсії. Дослідження мало розвідувальний характер і мало на меті апробацію інструментарію, поширеного у зарубіжних дослідженнях та генерацію гіпотез, які в подальшому можуть бути верифіковані у більш масштабних та ре-

презентативних опитуваннях.

Статистична обробка даних, отриманих за опитувальником Д. Маклейна, виявила ймовірні відмінності між першою та другою групами за шкалами компоненти «ставлення до новизни» та «надання переваги невизначеності». За компонентами «толерантність до невизначеності» та «відношення до невизначених ситуацій» відмінності є незначними.

Таблиця 1.

Результат обробки даних за компонентами толерантності до невизначеності за групами із застосуванням парного критерія Стьюдента

Компонента	Група		Примітки ²
	для осіб від 60 до 75р., які працюють, n=20	для осіб від 60 до 75 р., які не працюють n=20	
Ставлення до новизни	14.050±3.120 (m ¹ = ±0.698)	9.800±2.285 (m = ±0.511)	t = 2.093 p ≤ 0,05
Надання переваги невизначеності	52.100±3.307 (m = ±0.739)	29.200±8.581 (m = ±1.919)	t = 2.093, p≤0,05
Уникнення невизначеності	39.600±8.382 (m = ±1.874)	34.100±8.932 (m = ±1.997)	t = 2,087, p ≤0,051
Відношення до невизначених ситуацій	36.750±8.347 (m = ±1.866)	36.400±7.236 (m = ±1.618)	t = 2.093., p ≤0,05
Ставлення до складних завдань	32.450±6.312 (m = ±1.411)	25.900±6.609 (m = ±1.478)	t = 2.093 p ≤ 0,005

¹де m – стандартна помилка середніх величин; ²де t Критичне значення t-критерію Стьюдента при числі ступенів свободи (f) = 19

Таким чином, отримані дані свідчать про те, що особи віку пізньої дорослості, які працюють, мають середнє ставлення до новизни, та складних завдань, у той час, як особи, які не працюють та перебувають на пенсії – низьке значення цього компонента. Тобто, реакції на нові події та їх складність, що трапляються у середовищі осіб, які працюють, сприймається більш позитивно. У цій же групі значення компоненти «ставлення до новизни» для жінок є вищим на відміну від чоловіків, що потребує більш детального вивчення.

Зв'язок компонентів толерантності до невизначеності та інших особистісних характеристик: креативності та життєстійкості, які досліджувалися Е. Одинцевою (2013) [27], довели існування середнього рівня кореляції між компонентою «ставлення до новизни» та рівнем креативності (визначеним за Тестом креативності Торренса). Це дає нам змогу зробити висновок, що особи, які працюють здатні на прийняття ефективних творчих рішень в умовах невизначеності на протигагу особам, які перебувають на пенсії.

Отримані дані (за шкалою Д. Маклейна) щодо компоненти «надання переваги невизначеності» для осіб, які працюють (вікова група 60 – 75 р) перебувають у діапазоні

середніх значень, на відміну від осіб тієї ж вікової групи, які перебувають на пенсії, де показник набуває низького значення. Інтерпретація цього результату дає можливість зробити висновок, що особи віком від 60-75 р., які працюють, мають помірну терпимість до складних для розуміння задач або до несподіваних та складних ситуацій чи до тих ситуацій, де є певний рівень невизначеності. І, відповідно, особи, які непрацюють – негативно сприймають невизначеність, оскільки значення показника є низько вираженим.

Не були встановлені вірогідні відмінності між опитаними групами за шкалами «уникнення невизначеності» та «відношення до невизначених ситуацій», показники за якими в обох групах відповідають середньому рівню вираженості. Тобто, особи віком 60-75р., більшою мірою сприймають себе суб'єктом власних дій та контролюють власні дії.

Додаткові дослідження проведені Одинцевою Е.Ю [27] щодо кореляції між компонентою «відношення до невизначених ситуацій» та життєстійкістю (визначеною за Тестом Maddi S.R. The Personal Views Survey III-R) показують існування взаємозв'язку між цими показниками. Зважаючи на перебування значення компоненти у діапазоні низьких середніх значень можна зробити висновок про те, що у осіб цієї вікової групи існує прийняття невизначених подій як досвіду. Вважаємо, що низьке значення цього показника свідчить про критичне оцінювання будь якої невизначеної ситуації спираючись на минулий досвід.

Активний розвиток цифрових та мобільних технологій впливає на особливості комунікації різних категорій населення, в тому числі і осіб похилого віку. Взаємодія осіб віку пізньої дорослості з суспільством, реалізація їхніх потреб відбувається через формальні та неформальні мережі, особливу роль серед яких відіграють сучасні комунікаційні технології та соціальні мережі в інтернеті, зокрема в межах нашого дослідження важливим є дослідити наявність або відсутність взаємозв'язку між особистісними характеристиками індивіда, вираженими через компоненти толерантності до невизначеності та процесами, що виникають у зв'язку із суспільними змінами, спричиненими розвитком та поширення інформаційних технологій. Відповідно до соціологічних опитувань (2020) [5] 14% респондентів віком понад 60 років користуються соціальними мережами, зокрема більше 80% використовують соціальну мережу Facebook. Зважаючи на зниження комунікативної соціальної активності у осіб, які перебувають на пенсії у віковій групі 60-75 р. варто перевірити гіпотезу про те, що витіснення традиційних соціальних практик комунікаціями у соціальних мережах підвищує рівень толерантності до невизначеності у цій віковій групі. Для підтвердження чи спростування гіпотези використаємо методіку Bergen Facebook Addiction Scale [1], протестувавши 20 осіб, які перебувають на пенсії у віковій групі 60-75 р. для визначення особливостей комунікації у соціальних мережах. Щодо типів використання Facebook, майже всі учасники повідомили про використання цієї соціальної мережі для комунікації (98%), 80% повідомили про доступ до інформаційного контенту, 77% повідомили про використання Facebook для перегляду мультимедійного вмісту, 21% для ігор, 14% для покупок. Серед опитаних респондентів середньодобове використання Facebook становило 88,20 хвилин (SD = 127,59 хвилин). Оцінки цієї підвибірки в вимірах багатовимірної шкали за компонентами: міжособистісної чутливості (M = 0,20,

депресії ($M = 0,29$, $SD = 0,67$) та тривога ($M = 0,55$, $SD = 0,73$). Розрахований методом середньоарифметичного інтегральний коефіцієнт залежності від соцмереж у віковій групі 60-75р перебуває у діапазоні низьких значень за шкалою Харрінгтона [9]. Для дослідження взаємозв'язку двох змінних, вимірних в метричних шкалах на одній і тій же вибірці (рівня толерантності до невизначеності та інтегрального коефіцієнта залежності від соцмереж) використасмо коефіцієнт кореляції Пірсона. Розрахунки показали, що коефіцієнт кореляції (r) дорівнює 0.678, що засвідчує зв'язок між досліджуваними ознаками як прямий, тобто зі зростанням показника залежності від використання соцмереж зростає й інтегральний показник толерантності до невизначеності, тіснота (сила) зв'язку за шкалою Чеддока – значна. Число ступенів свободи (f) становить 18, t -критерій Стюдента дорівнює 3.912. Критичне значення t -критерію Стюдента при даному числі ступенів свободи становить 2.101, а залежність ознак статистично значуща ($p = 0.001121$).

Припускаємо, що такий рівень кореляції між досліджуваними показниками виникає лише у випадку відсутності емоційної залежності від соцмереж, тобто у випадку, коли інтегральний показник перебуває у діапазоні низьких або середніх значень за шкалою бажаності за моделлю Харрінгтона .

ВИСНОВКИ. Аналіз теоретичних ракурсів проблеми вивчення толерантності до невизначеності дає змогу визначити багатогранність змісту цього феномену, який відбиває специфіку ставлення суб'єкта до невизначених ситуацій, свідчить про потенціал адаптації до процесів старіння. Зважаючи на особливості демографічної структури населення та тенденції її змін, в роботі представлено результати емпіричного дослідження рівня компонентів толерантності до невизначеності у осіб вікової групи 60-75р. В результаті обробки даних за шкалою толерантності до невизначеності Д.Л. МакЛейна зроблено наступні висновки: 1) реакції на нові події, які відбуваються у середовищі осіб, які працюють, сприймається більш позитивно ані у осіб, які перебувають на пенсії; 2) особи віком від 60 -75 р, які працюють мають помірну терпимість до завдань, які можуть бути складними для розуміння, або до несподіваних та складних ситуацій, або до тих ситуацій, де є певний рівень невизначеності. І відповідно, особи, які не працюють негативно сприймають невизначеність, оскільки значення показника є низько вираженим; 3) статистично підтверджено, що зростання рівня толерантності до невизначеності може бути досягнуто через зростання комунікативної соціальної активності у соціальних мережах. Але ми припускаємо, що такий рівень кореляції між досліджуваними показниками виникає лише у випадку відсутності емоційної залежності від соцмереж, тобто у випадку, коли інтегральний показник залежності від соцмереж перебуває у діапазоні низьких або середніх значень за шкалою Харрінгтона.

Список використаної літератури:

1. Andreassen, C. S., Torsheim, T., Brunborg, G. S., & Pallesen, S. 2012. Development of a Facebook addiction scale. *Psychological Reports*, 110(2): 501–517. <https://doi.org/10.2466/02.09.18.PR0.110.2.501-517>.
2. Budner, S. 1962. Intolerance of ambiguity as a personality variable. *Journal of Personality*, 30(1): 29–50. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1962.tb02303.x>
3. Deci, E. L., Vansteenkiste, M. 2004. Self-determination theory and basic need satisfaction: Understanding human development in positive psychology. *Ricerche di Psicologia*, 27(1): 23–40
4. DeRoma V., Martin K., Kessler, M. 2003. The Relationship Between Tolerance for Ambiguity and Need for Course Structure // *Journal of Instructional Psychology*. Vol. 30.(2): 104 - 109.
5. Detector Media. 2020. How Ukrainians' Preferences And Interests In The Media Have Changed After The 2019 Elections And The Beginning Of The COVID-19 Pandemic". Kyiv
6. Dongqing Zhu, Xiaofei Xie & Jiaqiu Xie. 2012. When do people feel more risk? The effect of ambiguity tolerance and message source on purchasing intention of earthquake insurance, *Journal of Risk Research*, 15:8: 951-965, DOI: 10.1080/13669877.2012.686051
7. Fung H-L, Chong S, Kowaluk E. 2006. Mechanisms of nitrate action and vascular tolerance. *Eur Heart J*
8. Hallman R. 1963. The Necessary and Sufficient Conditions of Creativity, 3(1): 14-27. <https://doi.org/10.1177/002216786300300102>
9. Harrington, N. 2005a. The Frustration Discomfort Scale: Development and psychometric properties. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 12(5) : 374–378.
10. Harrington, E.C. 1965 The Desirability Function. *Industrial Quality Control*, 21, 494-498.
11. Karadağ, Engin, Çoğaltay, Nazım & Su, Ahmet. 2019. School principal self-efficacy: a study on self-efficacy levels of the Turkish primary school principals. 9: 208-221.
12. Karpov A. 2016. Dissonant Ethno-Coexistence and the Problem of Tolerance. *Russian Journal of Philosophical Sciences*; (3): 61-75.
13. Laureiro-Martínez, D., Brusoni, S. 2018. Cognitive flexibility and adaptive decisionmaking: Evidence from a laboratory study of expert decision makers. *Strategic Management Journal*, 39(4): 1031–1058.
14. Mclain, David. 1993. The Mstat-I: A New Measure of an Individual'S Tolerance for Ambiguity. *Educational and Psychological Measurement*. doi: 10.1177/0013164493053001020.
15. Norton Robert W. 1975. Measurement of Ambiguity Tolerance, *Journal of Personality Assessment*, 39:6: 607-619, DOI: 10.1207/s15327752jpa3906_11
16. Sidanius J. 1988. Intolerance of Ambiguity, Conservatism, and Racism: Whose Fantasy, Whose Reality?: A Reply to Ray, 9(2): 309-316. doi: <https://doi.org/10.2307/3790960>
17. Våpenstad, E. V. 2010. The ambiguity of the psychoanalytic situation and its relation to the analyst's reverie. *Psychoanalytic Psychology*, 27(4): 513–535. <https://doi.org/10.1037/a0020454>
18. Williams R. 2006. Leadership for School Reform: Do Principal Decision-Making Styles Reflect a Collaborative Approach?: <https://journalhosting.ualgary.ca/index.php/cjeap/>

19. Абульханова К.А. 2013. Личность во времени человеческой культуры №3 // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. № 3 (25).: 40–53.URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_20283564_12023904.pdf
20. Балашова Е.Ю., Микеладзе Л.И. 2013. Возрастные различия в восприятии и переживании времени. Психологические исследования, 6(30). URL: <http://psystudy.ru>
21. Гусев, А. И. 2011. Толерантность к неопределенности как составляющая личностного потенциала. Личностный потенциал: структура и диагностика: 300-329.
23. Корнилова, Т. В. (2010а). Новый опросник толерантности—интолерантности к неопределенности. Психологический журнал, 31(1): 74–86.
24. Леонтьев Д.А., Мандрикова Е.Ю. 2005. Моделирование «экзистенциальной дилеммы»: эмпирическое исследование личностного выбора. Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология.. № 4.: С. 37—42.
25. Луковицкая Е. Г. 1996. Феномен неопределенности в психологи. Тезисы научно-практической конференции «Психология: итоги и перспективы» : 32-33.
26. Новікова Ж. М. 2010. Дослідження особливостей особистості людей похилого віку. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди, психологія. Вип. 134.:147–161.
27. Одинцева Е.Ю Связь толерантности к неопределенности с жизнестойкостью и креативностью (на материале подросткового возраста) URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38643024.pdf>
28. Соколова, Е.Т. 2015. Клиническая психология утраты Я. М.: Смысл
29. Стрижицкая О. Ю. 2013. Современные проблемы психологии старения. Здоровая личность. СПб.: Речь : 336-355..
30. Юртаева М. Н. 2011. Толерантность к неопределенности и предпочтения в способах обработки информации. Ученые записки кафедры теоретической и экспериментальной психологии Российского государственного профессионально-педагогического университета. Вып. 3. Екатеринбург : Изд-во Рос. гос. проф.- пед. ун-та., 2011: 44–67

References

1. Andreassen, C. S., Torsheim, T., Brunborg, G. S., & Pallesen, S. 2012. Development of a Facebook addiction scale. *Psychological Reports*, 110(2): 501–517. <https://doi.org/10.2466/02.09.18.PR0.110.2.501-517>.
2. Budner, S. 1962. Intolerance of ambiguity as a personality variable. *Journal of Personality*, 30(1): 29–50. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1962.tb02303.x>
3. Deci, E. L., Vansteenkiste, M. 2004. Self-determination theory and basic need satisfaction: Understanding human development in positive psychology. *Ricerche di Psicologia*, 27(1): 23–40
4. DeRoma V., Martin K., Kessler, M. 2003. The Relationship Between Tolerance for Ambiguity and Need for Course Structure // *Journal of Instructional Psychology*. Vol. 30.(2): 104 - 109.
5. Detector Media. 2020. How Ukrainians' Preferences And Interests In The Media Have Changed After The 2019 Elections And The Beginning Of The COVID-19 Pandemic". Kyiv

6. Dongqing Zhu, Xiaofei Xie & Jiaqiu Xie. 2012. When do people feel more risk? The effect of ambiguity tolerance and message source on purchasing intention of earthquake insurance, *Journal of Risk Research*, 15:8: 951-965, DOI: 10.1080/13669877.2012.686051
7. Fung H-L, Chong S, Kowaluk E. 2006. Mechanisms of nitrate action and vascular tolerance. *Eur Heart J*
8. Hallman R. 1963. The Necessary and Sufficient Conditions of Creativity, 3(1): 14-27. <https://doi.org/10.1177/002216786300300102>
9. Harrington, N. 2005a. The Frustration Discomfort Scale: Development and psychometric properties. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 12(5) : 374–378.
10. Harrington, E.C. 1965 The Desirability Function. *Industrial Quality Control*, 21, 494-498.
11. Karadağ, Engin, Çoğaltay, Nazım & Su, Ahmet. 2019. School principal self-efficacy: a study on self-efficacy levels of the Turkish primary school principals. 9: 208-221.
12. Karpov A. 2016. Dissonant Ethno-Coexistence and the Problem of Tolerance. *Russian Journal of Philosophical Sciences*; (3): 61-75.
13. Laureiro-Martínez, D., Brusoni, S. 2018. Cognitive flexibility and adaptive decisionmaking: Evidence from a laboratory study of expert decision makers. *Strategic Management Journal*, 39(4): 1031–1058.
14. McLain, David. 1993. The Mstat-I: A New Measure of an Individual's Tolerance for Ambiguity. *Educational and Psychological Measurement*. doi: 10.1177/0013164493053001020.
15. Norton Robert W. 1975. Measurement of Ambiguity Tolerance, *Journal of Personality Assessment*, 39:6: 607-619, DOI: 10.1207/s15327752jpa3906_11
16. Sidanius J. 1988. Intolerance of Ambiguity, Conservatism, and Racism: Whose Fantasy, Whose Reality?: A Reply to Ray, 9(2): 309-316. doi: <https://doi.org/10.2307/3790960>
17. Våpenstad, E. V. 2010. The ambiguity of the psychoanalytic situation and its relation to the analyst's reverie. *Psychoanalytic Psychology*, 27(4): 513–535. <https://doi.org/10.1037/a0020454>
18. Williams R. 2006. Leadership for School Reform: Do Principal Decision-Making Styles Reflect a Collaborative Approach?: <https://journalhosting.ucalgary.ca/index.php/cjeap>
19. Абульханова К.А. 2013. Личность во времени человеческой культуры №3 // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. № 3 (25).: 40–53. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_20283564_12023904.pdf
20. Балашова Е.Ю., Микеладзе Л.И. 2013. Возрастные различия в восприятии и переживании времени. *Психологические исследования*, 6(30). URL: <http://psystudy.ru>
21. Гусев, А. И. 2011. Толерантность к неопределенности как составляющая личностного потенциала. *Личностный потенциал: структура и диагностика*: 300-329.
23. Корнилова, Т. В. (2010а). Новый опросник толерантности—интолерантности к неопределенности. *Психологический журнал*, 31(1): 74–86.
24. Леонтьев Д.А., Мандрикова Е.Ю. 2005. Моделирование «экзистенциальной дилеммы»: эмпирическое исследование личностного выбора. *Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология.* № 4.: С. 37—42.
25. Луковицкая Е. Г. 1996. Феномен неопределенности в психологии. Тезисы научно-практической конференции «Психология: итоги и перспективы» : 32-33.

26. Новікова Ж. М. 2010. Дослідження особливостей особистості людей похилого віку. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди, психологія. Вип.134.:147–161.
27. Одинцева Е.Ю Связь толерантности к неопределенности с жизнестойкостью и креативностью (на материале подросткового возраста) URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38643024.pdf>
28. Соколова, Е.Т. 2015. Клиническая психология утраты Я. М.: Смысл
29. Стрижицкая О. Ю. 2013. Современные проблемы психологии старения. Здоровая личность. СПб.: Речь: 336-355..
30. Юртаева М. Н. 2011. Толерантность к неопределенности и предпочтения в способах обработки информации. Ученые записки кафедры теоретической и экспериментальной психологии Российского государственного профессионально-педагогического университета. Вып. 3. Екатеринбург : Изд-во Рос. гос. проф.- пед. ун-та., 2011: 44–67

TOLERANCE TO UNCERTAINTY OF LATE ADULTS IN CONTEXT OF THE PROBLEM OF SUCCESSFUL AGING

Demkiv O. B.

Ivan Franko Lviv national university,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
email: oleh.demkiv@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5233-0472>

Kirzhetska M. S.

Lviv polytechnic national university,
Stepana Bandery str. 12, Lviv, Ukraine.
email: mariya.s.kirzhetska@lpnu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5695-7843>

Kirzhetsky Yu. I.

Lviv polytechnic national university,
Stepana Bandery str. 12, Lviv, Ukraine.
email: yura.kirzhetskiy@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8323-3605>

The peculiarities of the demographic situation of modern world society suggest an increase in the number of elderly people in the demographic structure of the population and their annual growth compared to previous decades. Demographic aging is due to:

improved living conditions and health care, a significant reduction in the birth rate, increased labour migration (along with families) to countries with more developed economies and so on. Old age or late adulthood is one of the periods of uncertainty in person's life during which there are active negative biological changes in various body systems, changes in social roles in society, declining monthly income etc. The changes in the behaviour and mental state of the person are the result of these changes. These physiological, social and economic transformations of a person of late adulthood take place under the conditions of high uncertainty and the absence or limitation of life alternatives, making special demands for the internal resources of the individual. The paper's purpose is to establish the peculiarities of tolerance to uncertainty concerning working and non-working people of late adulthood. The paper aim based on the above, we can formulate the task of the study, which is to establish the characteristics of tolerance to uncertainty towards people of late adulthood (age group 60-75 years) from the standpoint of employment of these people and areas of its increase. Materials and methods: the research was conducted in 2021 in Lviv region of Ukraine. Forty people aged 60 to 75 were examined. Among those surveyed, 20 people with 40 weekly working hours and 20 retired people were chosen. In order to assess the level of tolerance to uncertainty, the D.L. McLain's (modified by E.M. Osin) tolerance scale was used; in order to determine the level of dependence on social networks Bergen Facebook Addiction Scale methodology was used (having examined 20 retired people in the age group from 60 to 75). Results. As a result of data processing, the following conclusions were made: 1) reactions to new events that occur among working people are perceived more positively than among the retired people; 2) working people aged 60-75 have moderate tolerance to tasks that may be difficult to understand, or to unexpected and difficult situations, or to situations where there is a certain level of uncertainty. Accordingly, people who do not work in this age group have a negative perception of uncertainty, as the value of the indicator is low; 3) it is statistically confirmed that the increase in the level of tolerance to uncertainty is positively influenced by the addition of communications in social networks to traditional social practices. However, in our opinion, the study of this problem will lead to a better understanding of the phenomenon of tolerance for uncertainty in the group of late adults from the point of view of employment and can offer effective government strategies, including raising the retirement age or improving personal characteristics in this age group.

Key words: tolerance to uncertainty, late adulthood age, personality traits, communicative social activity, successful aging.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2021

Прийнята до друку 21.10.2021

СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ ЯКІ ПРИЗВОДЯТЬ ДО СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Шевель І. П.

Київський національний університет культури і мистецтв,
вул. Є.Коновальця, 36, м. Київ, 01133,
email: Shevelinna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6387-2506>

Костиця І. О.

Київський національний університет культури і мистецтв,
вул. Є.Коновальця, 36, м. Київ, 01133
<https://orcid.org/0000-0003-2654-8472>

В статті розкрито проблеми конфліктів, які пов'язані з соціальними змінами суспільства. Конфлікт охоплює всі сфери людського життя (соціальну, економічну, політичну, культурну, духовну) і вивчається різними напрямками наукового вчення. Охарактеризовані дослідження сучасних практик у соціології конфлікту. На основі досліджень проаналізовано причини, предмет соціального конфлікту на соціальні зміни в сучасному суспільстві. В статті порушуються вивчення етапів та методів аналізу поняття “конфлікт” і його приналежність до соціального. Теоретико-методологічні підходи підкріплені даними громадської думки за останній період вивчення соціальних конфліктів в українській державі. Соціальні зміни в суспільстві супроводжують соціальні конфлікти в суспільстві.

Ключові слова: соціальний конфлікт, соціальні зміни, конфлікт. соціологія конфлікту.

Актуальність дослідження. Соціальні конфлікти проявляються в реалії нашого життя своєрідним способом. Вони породжені соціальними протиріччями, які сталися в кризовому стані суспільства. В науковій літературі образ конфлікту охоплює соціальні ситуації, які реагують на соціальні зміни в суспільстві. В глобальному світі існує гостра проблема до прояву та виникнення соціальних конфліктів. Соціальні зміни в суспільстві не завжди сприймаються позитивно і в більшості своєї природи призводять до різноманітних конфліктів, таких як: миттєвих, гострих, тривалих, які потребують науково-теоретичного аналізу та дослідження. Конфлікти будь-якого

потребують науково-теоретичного аналізу та дослідження. Конфлікти будь-якого виду, соціальні чи політичні, виконують важливу соціальну роль в суспільстві, яка має велику силу вирішення, розв'язання, налагодження, стабілізації соціальних процесів.

З тією кількістю соціального напруження, соціальних конфліктів, які відбиваються реакцією неспокійного стану в суспільстві, стає позитивним поштовхом в розвитку соціальних протиріч. На жаль, це є буденним явищем сьогодення, обійти його не можливо, соціокультурний розвиток взяв напрямок до проблем, які пов'язані з соціальними конфліктами. Дослідження соціального конфлікту, як вважають багато дослідників несе прикладний характер.

Глобалізаційні проблеми, глобальні зміни, суперечки, труднощі, соціальні напруження, тотально змінює сучасний світ, створює новітні ризики, кризи, виклики, ситуації, стани для нових соціальних конфліктів [7, с. 32-110].

Загострення, наростання конфліктів відбувається з боку економіки, політики, освіти, науки, медицини, культури, екології.

Як стверджував В.В.Танчер, що в соціології існує різне бачення предмету до вивчаемого явища, це однозначно відноситься до всіх наук, але вивчення поняття конфлікту в соціології, відноситься до аналізу критеріїв пізнання, методів регулювання, методологічно-емпіричних показників, аналізу соціального феномену конфлікту [6]. По-друге, як вважав Дж. Рітцер, що вивчення соціального конфлікту є вивчення парадигми соціальних фактів [4, с. 154]. Вчення конфліктної парадигми пов'язується з теоріями конфліктів Л.Козера, Р.Дарендорфа, Г.Зіммеля, К.Маркса та інших.

Мета роботи пов'язана з вивченням соціального конфлікту з боку соціальних змін, які відбуваються в суспільстві і в цілому на глобальному просторі. Предметом дослідження є опис соціального напруження, конфлікту на основі емпіричних показників.

Аналіз останніх досліджень Ця проблема вивчається такими українськими вченими, з боку соціології як: Є.Головаха, А.Хижняк, А.Ручка, В.Танчер, В.Паніотто, В.Бакіров, І.Попов, М.Паращевин, Л.Сокурянська, І. Бекешкіна, М. Пірен, І.Шевель та ін., з боку зарубіжних соціологів, велику увагу приділяли Л.Козер, Р.Дарендорф, Г.Зіммель, К.Маркс, К. Боулдінг, Р.Колінз, Т.Гоббс, Т.Парсонс, М.Вебер та інші.

Виклад основного матеріалу. Сучасні суспільні процеси трансформуються і це породжує нестабільність, супротив по різних причинах в політичному, економічному, соціальному, культурному, соціально-психологічному розвитку, погіршенням рівня життя, втратою гарантій, незахищеності, стурбованості на всі ці соціальні процеси та зміни в суспільстві, в яких треба проводити взаємозалежність і пов'язувати з природою людини.

Як зазначав Р. Дарендорф, що структурні соціальні зміни, які можна тлумачити

з боку класового конфлікту є об'єктивними змінами, які захищають, які можна поділити на явні і приховані інтереси і які входять до структури соціальних змін. З своєї позиції Р. Дарендорф показує, що всі зміни можуть набирати масштабність і їх треба розглядати з двох сторін: радикальність структурних змін і раптовість структурних змін [1, с. 25]. Підтверджуючи проблему виникнення соціальних конфліктів через зміни в суспільстві завдяки сучасним дослідженням соціальної зміни, виявляти механізм їх регулювання та контролю, шляхи гармонізації суспільства, яка сприймається як стабілізуючий чинник. За даними соціологічного моніторингу, який був проведений Інститутом соціології НАН України в 2019 році, проведено аналіз признаков, які мають найбільші показники для вивчення ситуації в суспільстві завдяки соціальним змінам, які призводять до конфліктів. Нижче в таблицях наведено приклади, стосовно того, як впливають соціальні зміни на життя населення. В таблицях (скорочені дані багатьох ознак) [8,с.433].

Найбільш негативно вплинула на життя країни і населення в цілому соціальна зміна в системі охорони здоров'я (вільний вибір власного сімейного лікаря), це становить 36,2%, але це не має стовідсоткової дієвості і неабиякі труднощі, які покладені на сімейних лікарів і труднощі від яких потерпають пацієнти, можливо з часом ця реформа принесе позитивні відгуки, порівняно з сьогоднішнім. На другий план з гострою проблемою виступає зміна в пенсійному забезпеченні, нова система нарахування пенсій для покращення життя пенсіонерів - 28,1%, цією реформою займається Міністерство соціальної політики на Світовий банк в Україні, наступним болючим признаком із самих вибраних великих показників, це відмова від російського газу, що становить 27,5%, а також не пройшла поза увагою і шкільна реформа, запровадження 12-ти річної шкільної освіти, різні форми навчання, вибір предметів, призвело до бурхливого обговорення та критики серед депутатів та політиків і відзеркалилося в настроях населення та конфліктні реакції, що становить 26,3%. Майже приблизно в середньому коливання 10% відбувається серед проблем, які пов'язані з будівництвом доріг, децентралізацією влади та створення прозорої системи державних закупівель з програмою ProZoro. Всі ці зміни поки не набирають великої значимості серед населення країни. (Див. Таб.1)

Табл.1

Найбільші зміни, які негативно впливають на життя країни.

Спробуйте оцінити, які з цих змін найбільш негативно вплинули на життя країни?

На зміни в суспільстві впливають не лише реформи, а і відповідальні особи, які впроваджують ці зміни та управляють ними. В таблиці 2 показано [8,с.435] динаміку від найвищого до найнижчого з показників, які негативно впливають на соціальні зміни, які відбуваються в країні і призводять до супротиву та конфліктів. Серед таких показників можемо виділити, 57,1 % опитаних все ж вважають винними політиків, які мають досвід протягом багатьох років правління при владі, що вони гальмують процеси і провокують на несправедливість. На другому місці респонденти поставили великий бізнес (олігархи), які мають доступ до важливих виробничих галузей в державі і формують свої правила, це становить 35,8% опитаних, також керівництво на місцях теж гальмує багато процесів і не виконує свою безпосередню функцію правління в регіонах, це становить 28% опитаних.

З 1994 року, коли МВФ вперше надало Україні кредитну допомогу, вона активно співпрацює з МВФ до сьогодні, беручи у використання фінансові і технічні ресурси, які вони надають нам з метою макроекономічної стабілізації та створення економічних реформ, де кредитно-фінансова допомога збільшилася вразі і МВФ почало включати важелі свого управління, які не відповідають реаліям життя українського народу та наших можливостей, це за останні роки призводить до великих соціальних конфліктів і становить 24,5 % серед опитаних з цієї проблеми. Надалі згідно даних показників, ми можемо бачити однакову ситуацію з позицій, які негативно впливають на становище в державі, це в релігійній сфері, міжнародних дипломатичних відносинах та протестних акціях, яке відноситься в межах приблизно 18%. Автор вважає, що дуже прикро, що коли складається така ситуація в країні, то 11,2% опитаних взагалі не мають своєї думки, проявляють байдужість до всіх проблем в державі.

Отже, проаналізувавши динаміку за цими признаками, що в українській державі потрібні значні зміни, які б змінили всю систему і будь-яка нова реформа мала життя для розвитку української новітньої держави.

Таб.2

Найбільш негативний вплив на зміни, які відбуваються в житті країни.

Актуальні завдання, які держава поставить перед собою відносяться на перший план, до них відноситься зниження корупції в державі та на регіональних місцях, становить 50,9% [8,с.452]. (Див.таб.3). Надати можливість українському народові вирішувати питання конституційними способами, це становить 55 % опитаних, ці показники дуже великі і характеризують, що населення майже на межі соціальних конфліктів і перетворень. Корупція призводить до неправомірного розподілу, соціальної нерівності та розпорядження державними коштами, ресурсами, економічне зростання гальмується, відбувається недовиплата податків, тяжко залучаються інвестицій у різні галузі виробництва, зростає соціальна нерівність. Будь-яке корупційне правопорушення веде до конфлікту інтересів, саме з подачі публічних посадовців в системі державного управління, які мають відповідний вплив в державі, якими зловживають в своїх інтересах,

Ці два найважливіших фактори які описані вище з таблиці 3, приєднують наступний признак, отримання гарантованих конституційних прав і свобод людей, яке становить 38%. З цього ми можемо бачити, що соціальні конфлікти в державі неминучі і це є постійний стан в країні, який відкритий до соціальних змін. Також за останній рік в державі до зниження рівня населення, економічного стану, поганого медичного забезпечення не зважаючи на реформи призвело перебування в становищі пандемії COVID-19. Це спричинило великий удар, як по українській державі, так і по ситуації в світі.

Таб.3

Найбільш актуальні завдання розвитку та перетворень, змін в нашому суспільстві.

Пандемія COVID-19 не зупинена і ще досі весь глобалізаційний світ живе вимушених соціальних змін, з новими правилами та нормами. Всі процеси в світі змінили свій вектор роботи і ізоляція, яка змушує шукати нові напрямки розвитку надає свій результат.

В Україні епідемічна ситуація коливається зігзагоподібно, це призводить до збитків в економіці держави та на споживчий кошик громадян країни [2].

Актуальними завданнями стають вакцинація, яка відбувається в державі, але у більшості населення спричиняє соціальну напруженість, страх перед побічними ефектами. За даними опитування, яке проведено у грудні 2020 року Харківським інститутом соціальних досліджень проаналізуємо, що 40% опитаних готові робити щеплення, а ситуація на сьогоднішній день збільшується на 52%, за даними, які оприлюднила група «Рейтинг», це характеризує, що в світі велика кількість вакцинованих, які вже можуть жити нормальним життям, пересуватися по світу без обмежень. Також в світі закріплені нові соціальні зміни на отримання ковідного паспорту, який теж змушує населення пристосовуватися до цих норм і проходити вакцинацію. В нашій країні довіра до медицини достатньо знизилася, опитані, які вагаються не знають достовірної інформації про вакцинацію і можуть бути залежними від фейкової інформації. Ці події призводять до страху, соціальної напруженості, конфліктів, це становлять 13% [9].

За цей рік пандемії соціальні зміни торкнулися всіх галузей суспільства, освіта тим паче зазнала величезної критики і суперечок з приводу дистанційного навчання, але дійсно в цьому є великі недоліки і переваги. Дистанційне навчання вже стало для нас реаліями життя, новими можливостями, новими втіленнями різних нових методик в сучасне інформаційно-технологічне буття, життя онлайн. На рівні держави все впроваджується в онлайн форматі і в онлайн сервісу, це становить 54,6% опитаних, які змінили своє життя через онлайн і їх змінив онлайн на реальний прогрес, перетворення в час цифрової доби, популяризації соціальних платформ [2,3].

На сьогоднішній день наукове, соціально-філософське знання про пандемію змінило історію людства і заповнило глобалізаційний світ, де потребує вчення з боку методології, аналітичного, порівняльного характеру до різних глобалізаційних проблем та виникнення соціальних конфліктів на цьому підґрунті, тривоги серед населення, страху за завтрашній день [5].

Отже, соціологія вивчає виникнення, протікання, вирішення, типологію, роль, методи регулювання, запобігання, управління соціальними конфліктами. На даний час є велика протидія суспільних сил, які змінюють суспільно-політичний устрій держави та трансформаційні процеси, які відбуваються у всіх сферах суспільного життя. Пандемія COVID-19 гальмує цей процес, але треба направляти всі сили на підвищення ролі стабілізації ситуацій в суспільстві, проводити наукові дослідження,

експерименти, для того щоб соціальні зміни не створювали глобальних проблем, а направляли в позитивний розвиток і благополуччя населення.

Список використаних джерел

1. Dahrendorf R. Toward a Theory of Social Conflict. *Journal of Conflict Resolution*. 1958. Vol. 2, № 6. P. 170–183. [in English]
2. Луканова В. В. Феномен пандемії: підгрунття, сутність, динаміка (соціально-філософський аналіз) [Електронний ресурс]. Дніпр, 2019 252с. – URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lukanova_Viktoriiia/Fenomen_pandemii_pidgruntia_sutnist_dynamika_sotsialno-filosofskyi_analiz/.
3. Національне українське опитування. [Електронний ресурс]. –URL:<https://www.irf.ua/pobichni-efekty-bezpechnist-vartist-pohodzhennya-shho-najbilshe-turbuye-ukrayincziv-u-vakczyni-vid-kovid-19-opytuvannya/>
4. Ручка А.А., Танчер В.В. Очерки история социологической мысли. Киев: Наукова думка, 1992, С.154.
5. Соціологія PRO життя в умовах карантину. [Електронний ресурс]. 2020. – URL: <https://eenu.edu.ua/uk/articles/sociologi-pro-zhittya-v-umovah-karantynu>.
6. Танчер В.В. Спеціальні та галузеві соціології. Київ: Каравела, 2003. 304 с.
7. Танчер В., Казаков В. Проблема глобального конфлікту в сучасних соціологічних теоріях / Глобалізація в соціологічному вимірі. За ред. В.Степаненка, В.Бурлачука. К.: Інститут соціології НАН України, 2011. С.32-110.
8. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Інститут соціології НАН України. Випуск 6(20). Київ, 2019. С.433-452
9. Шах С. Пандемия: История смертельных вирусов /пер. с англ. М. Десятовой.- Москва: «Альпина Диджитал», 2016. 208 с.

REFERENCES

1. Dahrendorf R. (1958), Toward a Theory of Social Conflict. *Journal of Conflict Resolution*. Vol. № 6. 170–183 [in English].
2. Lukanova V.V. (2019), The phenomenon of pandemic: background, essence, dynamics (socio-philosophical analysis) [Electronic resource]. Dnieper - URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lukanova_Viktoriiia/Fenomen_pandemii_pidgruntia_sutnist_dynamika_sotsialno-filosofskyi_analiz/ [in Ukrainian].
3. National Ukrainian poll. [Electronic resource]. –URL: <https://www.irf.ua/pobichni-efekty-bezpechnist-vartist-pohodzhennya-shho-najbilshe-turbuye-ukrayincziv-u-vakczyni-vid-kovid-19-opytuvannya/>[in Ukrainian].
4. Ruchka A.A., Tancher V.V. (1992), Essays on the history of sociological thought. Kiev: Naukova Dumka [in Ukrainian].
5. Sociology PRO life in quarantine. (2020), [Electronic resource]. - URL: <https://eenu.edu.ua/uk/articles/sociologi-pro-zhittya-v-umovah-karantynu> [in Ukrainian].
6. Tancher V.V. (2003), Special and branch sociologies. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].

7. Tancher V., Kazakov V. (2011), The problem of global conflict in modern sociological theories / Globalization in the sociological dimension. For order. V. Stepanenko, V. Burlachuk. K. : Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 32-110 [in Ukrainian].

8. Ukrainian society: monitoring of social change. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. (2019), Issue 6 (20). Kyiv. 433-452 [in Ukrainian].

9. Shah S. (2016), Pandemic: History of deadly viruses / trans. with English M. Desyatova.- Moscow: «Alpina Digital»[in Russian].

SOCIAL CHANGES WHICH LEAD TO SOCIAL CONFLICTS AMONG THE POPULATION IN THE GLOBALIZATION SPACE

I. Shevel

Kyiv National University of Culture and Arts,
street E. Konovalets, 36, Kyiv, 01133
<https://orcid.org/0000-0002-6387-2506>
Shevelinna@ukr.net

I Kostyrya

Kyiv National University of Culture and Arts,
street E. Konovalets, 36, Kyiv, 01133
<https://orcid.org/0000-0003-2654-8472>

The article reveals the problems of conflicts related to social changes in society. Conflict covers all spheres of human life (social, economic, political, cultural, spiritual) and is studied in various areas of scientific teaching. Studies of modern practices in the sociology of conflict are described. On the basis of research the reasons, a subject of social conflict on social changes in a modern society are analyzed. The article deals with the study of stages and methods of analysis of the concept of «conflict» and its belonging to the social. Theoretical and methodological approaches are supported by public opinion data for the last period of studying social conflicts in the Ukrainian state. Social changes in society are accompanied by social conflicts in society.

The process of globalization is changing the modern world, it creates new crises, risks, to create «new social conflicts», «without contact conflicts», each conflict has its own history, subject, causes, development and regulation. We all know that conflict is

an inevitable phenomenon that helps the normal development of society, its changes are aimed at reforms that are generated by social tensions, that is, the positive function of conflict in today's realities is successfully confirmed. The social changes that are constantly on the move today are an urgent problem and require the very social changes that create conflict interactions. In today's world, conflicts are growing rapidly and among their diversity, groups are being created that are dissatisfied with the situation in the country. Everyone has their own interests and values that do not coincide and there is social tension for various social changes. L. Kozer and G. Simmel studied social conflict on the positive side and believed that social changes caused by conflicts develop in normalizing natural forms of social life.

In social distribution, conflict flares up because there is a shortage of resources. G. Simmel believes that conflict leads to socialization, social change and social development, this theory is also supported by L. Kozer and adds that the conflict manifests social changes and reduces tensions in society.

Key words: social conflict, social changes, conflict. sociology of conflict.

Стаття надійшла до редколегії 14.07.2021

Прийнята до друку 19.08.2021

УДК 316.64:2 (477)

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2021.15.08>

РЕЛІГІЙНІ ІНСТИТУТИ В ПЕРІОД COVID-19 У ДЗЕРКАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ (КОНТЕНТ-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІ)

С. А. Сальнікова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
пр. Акад. Глушкова, 4-д, м. Київ, 03680
sv.salnikova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6368-9480

Д. В. Кривоपालий

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01601
ORCID ID: 0000-0001-7382-480X

М. К. Лазоренко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01601
ORCID ID: 0000-0002-7186-5074

У статті вивчається зв'язок між політичними та релігійними інституціями в період пандемії коронавірусу шляхом контент-аналітичного дослідження новинних стрічок загальноукраїнських онлайн-медіа, які входять до рейтингу якісних ЗМІ за даними ІМІ. Виявлено, що інформаційний привід політико-релігійної тематики вичерпався першими місяцями локдауну (березень-травень 2020) і мав головно негативний та нейтральний характер. Політика релігійних інститутів щодо запобігання поширенню вірусу, підтримання дій влади відобразилася у тональності повідомлень про них. Політичні інститути використали релігійні задля формування свого іміджу; це відчутно на рівні відсутності чіткої позиції інститутів, які опікуються питаннями релігії та здоров'я населення, і навпаки, характерних ролей тих, у чисму віданні означені питання не знаходяться.

Ключові слова: тональність повідомлення, політичні інститути, пандемія коронавірусу, українські церкви, статистичний факт.

Актуальність дослідження. Релігія завжди була і лишається важливим чинником суспільно-політичного життя [1]. Вивчення взаємодії релігії і політики ґрунтується головно на певних функціональних збігах між обома соціальними інститутами як

@ Сальнікова С.А., Кривоपालий Д.В., Лазоренко М.К., 2021

фактором політичної поведінки [2], почасти вона є аргументом політичних сил у досягненні своїх інтересів, зокрема задля підвищення власного рейтингу, підтримання іміджу тощо. Феномен політизації релігії є характерним багатьом демократично нестійким системам [3].

Значні корективи у релігійно-політичний взаємозв'язок внесла пандемія Covid-19. Для усіх світових релігій коронавірус став важким випробуванням. Політична верхівка зі свого боку змушена була стабілізувати ситуацію і тим самим зберегти своє домінуюче становище. Прийняті урядом рішучі заходи щодо обмеження публічних і/або масових заходів позначилися на інституті релігії чи не найбільше, адже церкви через неможливість відвідання вірянами богослужінь щонеділі та у великі свята практично закривались. Таким чином, карантин лише підкреслив розрив між консервативними поглядами церкви та новими правилами сучасного світу, що диктуються пандемією. Цілком ймовірно, що такі виклики можуть у подальшому сприяти переоцінці відносин церкви та держави.

Мета і завдання та емпірична база дослідження. З метою вивчення зв'язку між політичними та релігійними інституціями в період пандемії коронавірусу проаналізовано новинні стрічки загальноукраїнських онлайн-медіа.

Чи варто наголошувати, що, з одного боку, механізмом маніпуляції громадською думкою виступають засоби масової інформації, з іншого боку, через маніпулятивність самого питання релігії значення має той факт, які саме ЗМІ взято за основу вибірки. Тож для контент-аналітичного дослідження відповідно до рейтингу якісних медіа, який називається «білим списком», опублікованим Інститутом масової інформації [4], були обрані наступні джерела інформації: Дзеркало тижня (ДТ), Ліга, Українська правда (УП), Букви, Укрінформ, Цензор, Громадське, Радіо Свобода (РС), Український тиждень (УТ), Суспільне.

Емпіричною базою даного дослідження стали новини, що пов'язані з політико-релігійною тематикою загальноукраїнських медіа порталів від 12 березня 2020 року до 20 січня 2021 року. Часовий проміжок відбору документів для контент-аналізу пов'язаний з початком запровадження карантину в Україні через швидке поширення коронавірусу в світі та завершенням релігійних свят і локдауну в Україні відповідно. Для відбору статей реалізовувалася однокрокова вибірка; загалом проаналізовано 277 публікацій.

З урахуванням актуалізації релігійної тематики в Україні (воєнізований конфлікт [5; 6], отримання автокефалії українською православною церквою [7; 8], децентралізаційні процеси [9] тощо) та її політичної "підтримки" можна стверджувати наступне. (1) Більшість статей / новин, пов'язаних з діяльністю релігійних інститутів в умовах пандемії, будуть негативного або нейтрального характеру, і (2) їх кількість залежатиме від обсягу мережі релігійних громад конкретної релігійної

організації, і (3) частота публікацій матиме часовий характер. Можна також припустити, що (4) найпоширенішим інформаційним приводом статей будуть випадки, пов'язані з позицією релігійних інститутів щодо пандемії коронавірусу, а (5) найбільш згадуваними політичними інститутами, які висловлювались щодо релігійної тематики, будуть центральні органи державної влади.

Виклад основного матеріалу. Загальний обсяг отриманих публікацій (277) уможливив аналіз не лише абсолютних показників, тож маємо змогу статистичного порівняння даних у відсотках за окремими індикаторами. З-поміж 10 медіа явних лідерів чи аутсайдерів політико-релігійної тематики немає, зокрема, за кількістю тематичних публікацій вони розмістилися у такій послідовності: Букви (14,8%, або 41), Громадське (13,4%, або 37), УП (11,6%, або 32), ДТ (10,1%, або 28), Ліга (9,7%, або 27), РС (9,7%, або 27), Цензор (9,7%, або 27), УТ (9,4%, або 26), Укрінформ (5,8%, або 16), Суспільне (5,8%, або 16).

Відібрані до аналізу публікації нерівномірно розподілені упродовж усього часового проміжку (Рис. 1). В перші місяці локдауну усе, що торкалося релігії, викликало посилену увагу ЗМІ. Велика кількість публікацій почасти зумовлена невизначеністю поведінки нового вірусу (передається через будь-які поверхні і невеликі “соціальні дистанції” (цей термін набув нового значення у той період часу)), відвідуванням церкви першою імовірно померлою від коронавірусу людиною. Окрім того, ще не зовсім забулася “медіа-ейфорія” з приводу надання Томосу про автокефалію Православній церкві України (від створення ПЦУ 15 грудня 2018 року і по завершенню другого туру виборів Президента України в квітні 2019 року), тоді як релігійне свято Великдень створювало новий інформаційний привід, про нього писали багато видань напередодні, під час і після самого свята.

Різкий спад кількості публікацій пов'язаний зі зниженням цікавості до тематики релігії і коронавірусу в літній період та поверненням до неї лише в разі інформаційного приводу, такого як Різдво, Водохреща чи паломництво до релігійних центрів під час карантину. Проте цього не сталося.

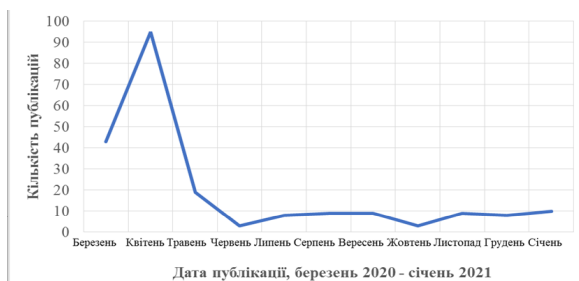

Рис. 1. Розподіл публікацій за часовим проміжком

Аналізуючи дані одного видання (ДТ) за річний період часу Н. Зайцева-Чіпак дійшла висновку, що «кількість фрагментів, що висвітлює негативний вплив релігії на соціо-культурну підсистему, дорівнює кількості фрагментів, присвячених позитивним впливам» [1, с. 42], проте із охопленням більшої кількості видань ми дійшли висновку, що на загальноукраїнських медіа-порталах нейтральний та негативний характер повідомлення зустрічаються з практично однаковою частотою – 37% нейтральних та 36% негативних (102 та 100 статей відповідно). В той же час, позитивні новини становили 27% (75) відносно загальної кількості новин.

Контекст згадування	Індикатор	Загальна к-ть	% від контексту згадування	% від загальної к-ті
Політичні інститути	Президент України	41	20,2	14,8
	МВС	40	19,7	14,4
	Місцева влада	39	19,2	14,1
	Кабмін	29	14,3	10,5
	МОЗ	20	9,9	7,2
	Інше	34	16,7	12,3
	Загалом	203	100	73,3
Релігійні організації	УПЦ МП	87	37,0	31,4
	ПЦУ	77	32,8	27,8
	УГКЦ	39	16,6	14,1
	УПЦ КП	11	4,7	3,97
	Інше	21	8,9	7,6
	Загалом	235	100	84,8
Релігійні свята	Великдень	110	71,9	39,7
	Різдво	31	20,3	11,2
	Водохреща	12	7,8	4,3
	Загалом	153	100	55,2
Державні заходи щодо діяльності церков	Обмеження	55	46,2	19,9
	Заборона	28	23,5	10,1
	Інше	36	30,3	13,0
	Загалом	119	100	43,0

Загалом усі публікації можна було розглядати у розрізі чотирьох контекстів, що перетиналися: політичних інститутів та релігійних організацій, державних заходів щодо діяльності останніх та найбільших релігійних свят (див. Таблиця 1).

Згадування політичних інститутів та владних акторів у тому числі стосовно діяльності релігійних інституцій мало місце у 73% (203) публікацій від їх загальної

кількості. Президент України був найбільш згадуваним органом державної влади – на нього посилалися у 15% (41) публікацій. На другому місці за кількістю згадувань знаходиться Міністерство Внутрішніх Справ України з показником 14% (40); цей державний орган у більшості надавав статистичну інформацію щодо діяльності релігійних інституцій у період пандемії коронавірусу. Загалом варто наголосити на тому, що серед найчастіших згадок мали місце також органи місцевого самоврядування, Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я – 14% (39), 10% (29), 7% (20) відповідно. У 12% (34 повідомлення) випадків від загальної кількості, ретранслятором офіційних заяв політичних інститутів були інші органи державної влади. Важливим в даному контексті є питання діяльності Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, де проблема релігії є прямим предметом відання служби. В рамках цього дослідження з проаналізованих 277 новин жодного посилання на дану службу віднайдено не було. «Обмеження діяльності релігійних організацій на період карантину виявилися доволі розмитими» [10, с. 7], на противагу, до прикладу, чіткій регуляції в сфері освіти і науки, тож були відданими на рішення глав церков і деномінацій; звідси, не всі релігійні організації продемонстрували «високий рівень дисципліни в умовах карантинних обмежень» [10, с. 8], що є однією із причин потрапляння у фокус МВС України.

Діяльність окремої релігійної організації та їх членів в період пандемії коронавірусу в Україні висвітлювалася у абсолютній більшості новин – 85% (235) від загальної кількості повідомлень, при цьому найбільшу кількість мали Українська Православна Церква Московського Патріархату (УПЦ МП) та новостворена Православна Церква України (ПЦУ) – 31% та 28% (87 та 77) відповідно від усього масиву проаналізованої інформації. Не так часто згадувались Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП), котра має досить невизначене юридичне становище, та інші релігійні громади – 14%, 4% та 8% (39, 11 та 21 повідомлення) відповідно (див. Таблиця 1).

Важливим в контексті даного дослідження є факт того, що більшість новин, пов'язаних з політико-релігійною тематикою загалом та пандемією коронавірусу зокрема, припадають на період релігійних святкувань (55% (153) публікацій від загальної їх кількості). Відповідно до даної категорії, Великдень як важливий інформаційний привід мав місце у 40% (110) новин, в той час як Різдво та Водохреща – значно меншу кількість згадувань – 11% та 4% (31 та 12) відповідно (див. Таблиця 1).

Щодо державних заходів, що покликані певним чином регулювати діяльність релігійних інститутів, то про них згадувалося у 43% (119) новинних повідомлень. В більшості своїй це були обмеження (20% (55)) та заборона (28 (10%)) діяльності релігійних інститутів, хоча були наявні й інші (13% (36)) види державних заходів

примусу та контролю (див. Таблиця 1).

Ставлення політичних інститутів та органів державної влади України до діяльності релігійних громад в період пандемії коронавірусу відображає характер тих повідомлень, джерелом яких вони виступають. Розглянемо відповідні дані (див. Таблиця 2). Найбільш наповненою є категорія повідомлень із нейтральною тональністю – таких є 41% (83), майже однаково наповненими, третина від загальної кількості, є категорії з полярними тональностями – їх є 28% (57) та 31% (63) із позитивною та негативною тональностями відповідно. Проте більш цікавим є такий розподіл повідомлень у розрізі інститутів. У таблиці 2 чітко видно, що найбільш позитивною тональністю тексту характеризуються висвітлення позиції Президента України – 66% (27) від загальної кількості повідомлень Президентом та 47% від загальної кількості усіх позитивно забарвлених текстів. Міністерство внутрішніх справ (представлене його очільником А. Аваковим), навпаки, має найбільшу кількість негативних повідомлень – 55% (22) та 35% відповідно. Цікаво, що Міністерство охорони здоров'я, як і Кабінет Міністрів в цілому, зберігають головно нейтралітет. У споживача відповідної інформації, достатньо чутливої для більшості українців, у т.ч. прихожан різних церков, має скластися враження “позитивного” Президента, “здатного (ви)рішати будь-які проблеми” Міністра внутрішніх справ на фоні “бездіяльних” чи “розгублених” решти інститутів влади найвищого рівня.

Інакша ситуація на рівні місцевих влад, які безпосередньо вирішували делеговані їм центральною владою проблеми, пов'язані із пандемією коронавірусу. Їхні ставлення і дії відобразилися у національних ЗМІ майже такою кількістю повідомлень, як від Президента України та МВС; повідомлення мають головно негативну (44% (17) від загальної кількості повідомлень від місцевої влади та 27% від усіх негативних повідомлень) чи нейтральну (36% (14) та 17% відповідно) тональність.

Таблиця 2

Ставлення політичних інститутів до діяльності релігійних інститутів

Тональність	Політичний інститут						Загалом
	Президент України*	Кабінет Міністрів**	МВС***	МОЗ****	Місцева влада**** **	Інші**** **	
Позитивна	27	6	7	2	8	7	57 (28%)
Негативна	6	4	22	8	17	6	63 (31%)
Нейтральна	8	19	11	10	14	21	83 (41%)
Загалом	41 (20%)	29 (14%)	40 (20%)	20 (10%)	39 (19%)	34 (17%)	203

*Розподіл повідомлень є таким: 65,9% / 14,6% / 19,5% («+» / «-» / «0» відповідно).

**Розподіл повідомлень: 20,7% / 13,8% / 65,5% («+» / «-» / «0» відповідно).

***Розподіл повідомлень: 17,5% / 55,0% / 27,5% («+» / «-» / «0» відповідно).

****Розподіл повідомлень: 10,0% / 40,0% / 50,0% («+» / «-» / «0» відповідно).

*****Розподіл повідомлень: 20,5% / 43,6% / 35,9% («+» / «-» / «0» відповідно).

*****Розподіл повідомлень: 20,6% / 17,6% / 61,8% («+» / «-» / «0» відповідно).

Загалом політичні інститути демонструють не ставлення в межах своїх компетентностей, а розподілені ролі. Характер зв'язку підтверджує Хі-квадрат Пірсона (через низьку наповненість позитивними повідомленнями категорію МОЗ віднесено до категорії Інше, він є статистично значущим ($\chi^2=56,94$, і для $f=2 \cdot 4=8$, $\chi_{0.05}^2=15,51; 20,09$ при $p=0,05; 0,01$, звідси $\chi_{0.05}^2 < \chi^2$). Таким чином нам вдалося верифікувати твердження дослідниці взаємодії релігії і політики Г. Купріянової про те, що «релігія використовується політичними діячами з метою поширення свого впливу на народні маси» [11, с. 60], та, власне, ідентифікувати «політичного діяча».

Важливим є висвітлення релігійних інститутів у аналізованій період часу. Примітно, що найбільш наповненою була категорія негативних повідомлень – 38% (90), найменш – нейтральних, таких 29% (68). Повідомлення із негативною тональністю домінували при згадуванні УПЦ МП (59% (51)), тоді як позитивна тональність була характерна повідомленням зі згадуванням УГКЦ (72% (28)). До половини згадувань ПЦУ (43% (33)) мали нейтральну тональність, майже третина (31% (24)) – позитивну, ще понад чверть (26% (20)) – негативну тональність.

Таблиця 3

Позиція релігійних інститутів щодо ситуації, пов'язаної з пандемією коронавірусу

Тональність	Релігійний інститут					
	ПЦУ*	УПЦ МП**	УПЦ КП***	УГКЦ****	Інші*****	Загалом
Позитив	24	16	3	28	6	77 (33%)
Негатив	20	51	6	5	8	90 (38%)
Нейтрально	33	20	2	6	7	68 (29%)
Загалом	77 (33%)	87 (37%)	11 (5%)	39 (17%)	21 (9%)	235

*Розподіл повідомлень: 31,1% / 26,0% / 42,9% («+» / «-» / «0» відповідно).

**Розподіл повідомлень: 18,4% / 58,6% / 23,0% («+» / «-» / «0» відповідно).

***Розподіл повідомлень: 27,3% / 54,5% / 18,2% («+» / «-» / «0» відповідно).

****Розподіл повідомлень: 71,8% / 12,8% / 15,4% («+» / «-» / «0» відповідно).

*****Розподіл повідомлень: 28,6% / 38,1% / 33,3% («+» / «-» / «0» відповідно).

Як у випадку політичних інститутів, встановлено статистичний факт зв'язку між релігійним інститутом (через низьку наповненість позитивними повідомленнями категорію УПЦ КП віднесено до категорії Інше) та контекстом згадувань про них у ЗМІ ($\chi^2=57,89$, і для $f=2 \cdot 3=6$, $\chi_{0.05}^2=12,59; 16,81$ при $p=0,05; 0,01$, звідси $\chi_{0.05}^2 < \chi^2$). Характер зв'язку є описаним вище. Проте стверджувати про «розподілені ролі» між релігійними інститутами, на відміну від випадку політичних інститутів, не можна, принаймні за причини визначеної позиції різних церков. Зокрема, В. Токман

за підсумками позиції ряду церков та прийнятих ними рішень, підсумував: «Православна церква України, Українська греко-католицька церква, Римсько-католицька церква в Україні демонструють високий рівень дисципліни в умовах карантинних обмежень, передусім, в силу дотримання рекомендацій Вселенської патріархії та Ватикану» [10, с. 8]. ПЦУ МП не підтримала рішень Вселенського патріарха Варфоломія щодо закриття церков напередодні Великодня, онлайн-богослужінь, підтримання обмежувальних заходів влади тощо. Натомість велися дискусії про (не)безпеку «однієї ложечки», (не)обов'язковість присутності у церкві, (не)освячення Паски оффлайн тощо. В умовах пандемії коронавірусу ряд релігійних організацій виявилися не лише активними та конкурентними у сфері релігії [12], а й активними та солідарними перед викликом, який загрожує життю людей, незалежно від віри та національності.

Таблиця 4

Баланс тональності*, політичні та релігійні інститути

Політичний інститут	Президент України	Кабінет Міністрів	МВС	МОЗ	Місцева влада	Інші	Загалом
Баланс тональності	0,512	0,069	-0,375	-0,300	-0,231	0,029	-0,030
Релігійний інститут	УГКЦ	ПЦУ	УПЦ КП	УПЦ МП	-	Інші	Загалом
Баланс тональності	0,590	0,052	-0,273	-0,402	-	-0,095	-0,055

* Різниця між позитивними та негативними повідомленнями, поділена на їх загальну кількість.

Загалом висвітлення обох інститутів ЗМІ в період Covid-19 дещо тяжіло до негативної тональності (див. Таблиця 4). Показник балансу тональності явно демонструє двох лідерів позитивного представлення у ЗМІ: це УГКЦ (0,59) та Президент України (0,51) та негативного: УПЦ МП (-0,40) та МВС (-0,38).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Задля вивчення зв'язку між політичними та релігійними інститутами України в період пандемії коронавірусу авторами проаналізовано новинні стрічки десяти загальноукраїнських онлайн-медіа, які входять до списку рейтингу якісних медіа [4], зокрема: Дзеркало тижня (ДТ), Ліга, Українська правда (УП), Букви, Укрінформ, Цензор, Громадське, Радіо Свобода (РС), Український тиждень (УТ), Суспільне. За період від 12 березня 2020 року до 20 січня 2021 року було відібрано та проаналізовано 277 публікацій.

Частота публікацій на політико-релігійну тематику має часовий характер, зокрема третина публікацій припадає на період Великодня (березень-травень), надалі ЗМІ втрачають інтерес до релігійної тематики, відновити який не вдалося навіть

Різдвяним святам.

Попри намагання ЗМІ балансувати позитивні та негативні новини, виявляємо, що більшість статей, пов'язаних з діяльністю релігійних інститутів в умовах пандемії, мають негативну або нейтральну тональність. Тональність повідомлень у розрізі релігійних інститутів відображає політику останніх щодо пандемії коронавірусу і підтримку, чи навпаки, дій влади щодо запобігання поширенню вірусу. Таких висновків щодо політичних інститутів, на жаль, зробити не можна. Інститути, у числу відання знаходяться питання релігії чи здоров'я населення, або взагалі не висвітлювали у ЗМІ свою позицію, або ж зберігали нейтралітет. Між двома центральними органами державної влади – Президент України та Міністр внутрішніх справ – були чітко розподілені позитивна та негативна ролі відповідно. Власне, центральні органи державної влади згадувалися значно частіше, аніж локальні, яким перші делегували вирішення практичної сторони питання – надання медичної допомоги усім, хто її потребуватиме.

Проблематика взаємодії релігії з політикою чітко проглядалася у результатах контент-аналітичного дослідження. Зокрема, помітним є вплив релігійних інститутів як специфічних систем суспільного управління на релігійну поведінку їхніх прихожан в умовах пандемії; характер цього впливу відображав також відносини між церквою і державою. Цікавим цей вплив може бути і на рівні (не)релігійної поведінки, наприклад, щодо вакцинації проти Covid-19, проте потребує подальшого вивчення. Використання релігійного чинника для вдоволення власних політичних амбіцій, всупереч декларуванню дистанційованості держави від релігії, вдалося підтвердити статистично.

Список використаних джерел

1. Зайцева-Чіпак Н. О. Особливості впливу релігійного чинника на базові підсистеми сучасного українського суспільства. Український соціум. 2011. № 3. С. 35-44. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2011_3_4
2. Спренне, А. Соціологічні теорії політичної поведінки в аналізі впливу релігії на політику. Соціологічні студії. 2017. № 1(10). 12-20. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2017-01-12-20>
3. Susanto N. H. Politicization of Religion and the Future of Democracy in Indonesia in Populism Theory. Journal for the Study of Religions and Ideologies. 2019. Vol. 18. No. 54. <http://jsri.ro/ojs/index.php/jsri/article/view/1143>
4. ІМІ склав список 10 сайтів з якісною інформацією (2021). Інститут масової інформації. Отримано 21.01.2021 з <https://imi.org.ua/news/imi-sklav-spyysok-10-sajtiv-z-yakisnoyu-informatsiyeyu-i37201>
5. Stepanenko, V. Ukrainian churches and civil society in the Euromaidan and the Russian-Ukrainian Conflict: a sociological analysis. Religion During the Russian Ukrainian Conflict. E. A. Clark, D. Vovk (ed.), London: Routledge, 2019. <https://doi.org/10.4324/9780429288463>
6. Kalenychenko, T. Orthodoxy on the ground: how to deal with religion in conditions of armed conflict. Canadian Slavonic Papers. 2020. Vol. 62. No. 3-4. <https://doi.org/10.1080/00085006.2020.1838728>
7. Salnikova, S. Religious Transitions in Ukraine: Political Support, Tomos and

Attitudes Towards It. Transformation of social institutions in the information society: theses of IV Congress SAU, Kharkiv. October 28-29, 2021. pp. 382-384.

8. Bremer, Th. Shoulda, coulda, woulda – missed opportunities, lost chances, bad options for the Moscow Patriarchate. Canadian Slavonic Papers. 2020. Vol. 62. No. 3-4. <https://doi.org/10.1080/00085006.2020.1834718>

9. Salnikova, S., Klymenko, E., Yemelianova, Y. Features of Consolidation of the Ukrainian Nation in the Conditions of Decentralization. Comprehensible Science. ICCS 2021. Lecture Notes in Networks and Systems. Vol. 315. pp. 329-340. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-85799-8_28

10. Токман, В. В. Релігійні організації в умовах пандемії COVID-19. Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. 8 с. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/relegiyni-organizatsii-covid.pdf>

11. Куприянова, Г. М. Взаимодействие религиозной и политической сфер общества: история и современность. Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Сер. 3. 2011. №2. С. 57–60.

12. Krindatch, A. D. Religion in Postsoviet Ukraine as a Factor in Regional, Ethno-Cultural and Political Diversity. Religion, State & Society. 2003. Vol. 31. No. 1. pp. 37–73. <https://doi.org/10.1080/0963749032000045846>

References

1. Zaytseva-Chipak, N.O. (2011). Peculiarities of Influence of Religious Factor on Basic Subsystem of Modern Ukrainian Society. Ukr. Socium. 3. 35-44. [in Ukrainian]

2. Sprene, A. (2017). Sociological Theories of Political Behavior in the Analysis of the Influence of Religion on Politics. Sociological Studios. 1(10). 12-20. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2017-01-12-20> [in Ukrainian]

3. Susanto N. H. Politicization of Religion and the Future of Democracy in Indonesia in Populism Theory. Journal for the Study of Religions and Ideologies. 2019. Vol. 18. No. 54. <http://jsri.ro/ojs/index.php/jsri/article/view/1143> [in English]

4. 10 Online Editions That Produce High Quality News – IMI List (2021). The Institute of Mass Information (IMI). Retrieved January 21, 2021 from <https://imi.org.ua/en/news/10-online-editions-that-produce-high-quality-news-imi-list-i37218> [in English]

5. Stepanenko, V. Ukrainian churches and civil society in the Euromaidan and the Russian-Ukrainian Conflict: a sociological analysis. Religion During the Russian-Ukrainian Conflict. E. A. Clark, D. Vovk (ed.), London: Routledge, 2019. <https://doi.org/10.4324/9780429288463> [in English]

6. Kalenychenko, T. Orthodoxy on the ground: how to deal with religion in conditions of armed conflict. Canadian Slavonic Papers. 2020. Vol. 62. No. 3-4. <https://doi.org/10.1080/00085006.2020.1838728> [in English]

7. Salnikova, S. Religious Transitions in Ukraine: Political Support, Tomos and Attitudes Towards It. Transformation of social institutions in the information society: theses of IV Congress SAU, Kharkiv, October 28-29, 2021. pp. 382-384. [in English]

8. Bremer, Th. Shoulda, coulda, woulda – missed opportunities, lost chances, bad options for the Moscow Patriarchate. Canadian Slavonic Papers. 2020. Vol. 62. No. 3-4.

<https://doi.org/10.1080/00085006.2020.1834718> [in English]

9. Salnikova, S., Klymenko, E., Yemelianova, Y. Features of Consolidation of the Ukrainian Nation in the Conditions of Decentralization. In: Antipova T. (eds) *Comprehensible Science. ICCS 2021. Lecture Notes in Networks and Systems*. vol. 315. pp. 329-340. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-85799-8_28 [in English]

10. Tokman, V. V. Religious organizations in the context of the COVID-19 pandemic. National Institute for Strategic Studies. 2020. 8 p. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/relegiyni-organizatsii-covid.pdf> [in Ukrainian]

11. Kupriyanova, G. M. Interaction between religious and political spheres of society: history and modernity. *Bulletin of the Belarusian State University*. 2011. Vol. 3. No. 2. pp. 57–60. [in Russian]

12. Krindatch, A. D. Religion in Postsoviet Ukraine as a Factor in Regional, Ethno-Cultural and Political Diversity. *Religion, State & Society*. 2003. Vol. 31. No. 1. pp. 37–73. <https://doi.org/10.1080/0963749032000045846> [in English]

RELIGIOUS INSTITUTIONS DURING COVID-19 IN THE MIRROR OF UKRAINIAN POLITICS (CONTENT-ANALYTICAL RESEARCH OF MEDIA)

S. Salnikova

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Glushkova Avenue 4d, Kyiv, 03680
sv.salnikova@gmail.com

D. Kryvopalyy

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrska Street, 60, Kyiv, 01601

M. Lazorenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrska Street, 60, Kyiv, 01601

The study of the relationship between political and religious institutions during the coronavirus pandemic is presented in the article. The authors conducted a content-analytical study of the news of ten all-Ukrainian online media, which are included in the ranking of quality media according to IMI. Using a simple sample, the authors selected 277 publications on political and religious topics for the period from March 12, 2020 to

January 20, 2021 (from the beginning of quarantine in Ukraine to the end of religious holidays and lockdown). It was found that the informational occasion of political and religious issues was exhausted in March-May 2020 and had a mainly negative and neutral tone. The policy of religious institutions to prevent the spread of the virus, to support the actions of the authorities was reflected in the tone of reports about them. The UGCC, the PCU and the UOC-MP are the most mentioned in the media. In particular, the UGCC has the most positive reports in the media, almost three quarters ones; up to half of PCU reports are positive and one third are neutral; when mentioning the UOC-MP, more than half of the reports have a negative tone.

Political institutions used religious institutions to shape their image. This is observed in two cases: the lack of a clear position of those institutions that care about religion and public health in Ukraine, and vice versa, the presence of polar roles of those institutions in whose jurisdiction these issues are not. It should be added that there is a disproportion in the number of reports from political institutions with a bias to the second case. The use of the religious factor to satisfy one's own political ambitions, contrary to the declaration of the state's distance from religion, has been confirmed statistically.

Key words: tone of message, tone balance, political institutions, coronavirus pandemic, Ukrainian churches, statistical fact.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2021

Прийнята до друку 17.11.2021

УДК [316.473:316.62-049.2]:616.98-036.21(477)»20»

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2021.15.09>

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ДИСКУРСИВНОГО СПРИЙНЯТТЯ ТА КОНСТРУЮВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ)

Калиняк О. Т.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
oryslava.kalynyak@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1174-9132>

Калиновська Д. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
daria.kalynovska@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8458-6568>

Стаття присвячена вивченню взаємозв'язку між двома ключовими для сучасного соціуму процесами – формуванням дискурсивного сприйняття того чи іншого феномену та конструюванням відповідних поведінкових моделей. Дискурсивне сприйняття формується в рамках актуальних для суспільства дискурсів, співзвучність та взаємовиключність котрих породжує різного роду суспільні маніпуляції. Прикладом для дослідження взаємозв'язку між діючими у соціумі дискурсами та поведінковими моделями їх прихильників стала пандемія коронавірусу та пов'язані з нею карантинні обмеження. Теоретико-методологічну базу роботи складають положення соціального конструктивізму та критичного дискурс-аналізу Н. Феркло, відповідно до яких соціальна реальність конструюється через досвіди людей, котрі в свою чергу формуються в руслі різних дискурсивних бачень світу. У статті розроблено і представлено авторське моделювання ймовірного взаємозв'язку між дискурсами про пандемію коронавірусу та карантинні обмеження, що існують у сучасному українському суспільстві, та поведінковими моделями прихильників цих дискурсів. В авторській схемі розкрито три взаємовиключні дискурси сприйняття пандемії та відповідні до них моделі поведінки. Авторське моделювання передбачає вивчення масової свідомості з увагою до трьох чинників: сприйняття – когнітивного, оціночно-емоційного та поведінкового. Авторська схема була апробована в ході дослідження, що проводилося методикою глибинного інтерв'ю.

© Калиняк О.Т., Калиновська Д.В., 2021

Результати дослідження підтвердили існування трьох дискурсів про коронавірус, продемонстрували відмінності між їхніми прихильниками, особливо, на рівні оціночно-емоційного чинника, а також дали підстави для виокремлено двох поведінкових моделей, які конструюються людьми під час пандемії. Результати дослідження дали поштовх для нових припущень, підтвердження чи спростування котрих потребує подальшого вивчення із застосуванням іншої соціологічної методики.

Ключові слова: дискурс, маніпуляції, поведінкова модель, коронавірус

Постановка проблеми. Із розвитком сучасного інформаційного суспільства невід'ємною частиною людського життя став медіа-простір, який є потужним майданчиком для функціонування та трансформації різноманітних інформаційних потоків, в тому числі тих, що пов'язані з різного роду маніпуляціями та фейками. Велика кількість інформації, її невпорядкованість та хаотичність, суперечливість та неправдивість, маніпулятивність та заангажованість конструюють інформаційний простір, в котрому стає складно орієнтуватися та легко загубитися. Далеко не кожен спроможний протистояти потужним інформаційним впливам, що актуалізують маніпулятивні процеси як на індивідуальному рівні, так і на рівні масової свідомості. Ускладнюється ситуація тим, що в сучасних умовах аудиторія, отримавши інформацію, тлумачить та поширює її, стаючи повноправним співучасником інформаційного процесу. Завдяки цьому безмежний інформаційний простір стає ще більш вразливим для деструктивних проявів маніпуляцій суспільною та індивідуальною свідомістю.

Будучи ключовим компонентом не зовсім впорядкованого сучасного інформаційного простору, маніпуляції суспільною свідомістю є цілеспрямованими процесами та відбуваються досить структуровано. Зазвичай вони формуються у певному руслі чи дискурсі, який може змінюватися залежно від того, хто є творцем та промоутером маніпуляції. Різні дискурси, доповнюючи чи виключаючи один одного, створюють добрий ґрунт для різних маніпуляцій, надаючи їм відповідне обґрунтування, котре посилює їх вагу в масовій свідомості.

Маніпуляції свідомістю сучасних людей набули гострої актуальності під час пандемії COVID-19, коли люди опинилися у незвичній ситуації, а соціальна реальність стала посилено конструюватися за допомогою ЗМІ, державних, комерційних та громадських структур, а також самого суспільства. Пандемія коронавірусу стала новим і дуже неоднозначним феноменом для сучасного соціуму. З одного боку, пандемія набула глобальних масштабів, а з іншого не залишила поза своєю сферою впливу жодну, навіть найбільш незначну ділянку людського життя. Новизна та неоднозначність часто породжують різного роду маніпуляції.

Ситуація з коронавірусом не стала винятком, адже полеміка щодо тих чи інших пандемічних питань все частіше асоціюється з маніпулятивними викликами. Важливо зауважити, що ці маніпуляції відбуваються не абстрактно, а в рамках актуальних у суспільстві дискурсів стосовно коронавірусу. З соціологічної точки зору доцільно прослідкувати, як здійснюється маніпуляція, зумовлена дискурсами, і як це ймовірно може формувати поведінку сучасних людей.

Дослідження та публікації. На сьогодні проблематика маніпулятивного впливу, зокрема, в середовищі ЗМІ, є однією з найбільш досліджуваних. Серед найбільш знаних науковців, які в різний спосіб вивчали маніпуляцію, слід виокремити політологів І. Буркута, В. Воротинського, О. Гіду, М. Гуйтора, Я. Деркаченка, Б. Ковалевича, а також соціологів Н. Ковтун, В. Коломієць, Н. Лігачову, С. Сибирякова, С. Черненко. Важливо підкреслити вклад іноземних вчених у глибше розуміння феномену маніпуляції, а саме соціологів С. Кара-Мурзи, У. Ліппмана, Г. Лебона, Т. Постмеса, а також психологів С. Докуки та Р. Чалдині. У контексті маніпуляцій засобами масової інформації інформативними є висновки, викладені у працях П. Лазарсфельда, Г. Маркузе, Р. Мертона, В. Ядова та ін.

Вплив на суспільну свідомість у своїй діяльності розглядали такі соціологи як Ж. Бодійар, П. Бурд'є, Г. Лебон, У. Ліппман, Г. Ласвелл, Г. Тард, Л. Уорд, Г. Франке. Особливо уваги маніпуляціям приділяли у своїй науковій діяльності вчені з Франкфуртської школи (Т. Адорно та М. Хоркгаймер), які розвивали теорію «затемнення розуму» та критично ставилися до всеосяжної діяльності ЗМІ. Науковці стверджували, що суспільство стає «м'якотілим» за допомогою «масової індустрії культури» і таким його можна розглядати крізь призму феноменологічної теорії, зокрема, вивчати життєвий світ з позиції маніпулятора, жертви маніпуляцій та спостерігача маніпулятивного процесу. Комплексний аналіз маніпуляцій містить теорія соціального конструктивізму (П. Бергер та Т. Лукман), відповідно до якої усі знання та уявлення індивідів, що конструюють реальність, отримані внаслідок споживання продуктів ЗМІ, котрі в свою чергу неодноразово звертаються до маніпуляцій та є залежними від багатьох зовнішніх факторів.

Серед класичних розробників концепту дискурсу слід відзначити соціологів Р. Барта, Ж. Бодрійяра, Ю. Габермаса та філософів У. Еко, М. Фуко, а також політолога Г. Ласвела. В українській науці дискурс досліджують такі соціологи та філософи як Н. Акінчиць, А. Вовк, І. Клименко, Н. Нагорна, К. Серажим. В іноземних та українських соціологічних студіях можна знайти чимало досліджень, які в той чи інший спосіб вивчають сучасне суспільство та його окремі елементи в рамках різних дискурсів.

Наше зацікавлення становить не просто поєднання таких феноменів, як маніпуляції та дискурси, а межох котрих ці маніпуляції реалізуються, а розробка

авторського моделювання цього процесу на прикладі пандемії коронавірусу. Така задумка, зважаючи на свій комплексний підхід, буде актуальною у теоретичному контексті, однак її особлива актуальність полягатиме в апробації авторської схеми у практичній суспільно важливій площині, що пов'язана з Covid-19.

Пандемія коронавірусу є новим феноменом сучасного суспільства, що зумовлює неоднозначність суспільної думки, викликає дискусійність та суперечливість у різних середовищах. Наукова, зокрема, соціологічна, спільнота активно долучається до таких гострих дискусій, продукуючи чимало досліджень, які стосуються цієї проблематики. Серед цих досліджень на особливу увагу заслуговують опитування Київського міжнародного інституту соціології «Думки і погляди населення України щодо походження коронавірусу і його поширення у світі» [14], ПРООН та ЮНІСЕФ «Дезінформація щодо COVID-19 в Україні [13], результати аналізу цифрових медіа та опитування громадської думки й моніторинг суспільних настроїв соціологічної групи «Рейтинг» [16] та ін. Всі ці дослідження опосередковано зачіпають тему маніпуляцій в рамках діючих у суспільстві дискурсів, що підкреслює актуальність дослідження, котре мало б комплексно осмислити ці процеси.

Переважно квантитативний характер проведених досліджень, які вивчають пандемію, залишає невивченими глибинні сенси стосовно коронавірусу, котрі виникають у свідомості сучасної людини. Ці глибинні сенси більш доцільно вивчати за допомогою якісної методики, яка вдало доповнить проведені численні кількісні дослідження. Ми припускаємо, що глибинні сенси, зокрема, стосовно коронавірусу, які формуються у свідомості людей в рамках певних дискурсів, розмаїття котрих створює ґрунт для різних маніпуляцій, можуть конструювати різні моделі поведінки сучасної людини.

Зазначене вище дає підстави сформулювати мету цієї розвідки. Таким чином, вона полягатиме у вивченні взаємозв'язку між сенсами, котрі люди вкладають у своє розуміння коронавірусу, та формуванням відповідних поведінкових моделей. Особливість цього взаємозв'язку в тому, що глибинні сенси формуються у контексті функціонування різних дискурсів, які з одного боку конструюються в рамках маніпуляцій, а з іншого – спричиняють ці маніпуляції. Саме тому ця стаття буде присвячена вивченню специфіки маніпуляції масовою свідомістю сучасних людей в рамках конструювання різних дискурсів та формування відповідних моделей поведінки. Прикладом для вивчення цієї схеми стала пандемія коронавірусу як один із найбільш актуальних феноменів сучасного часу.

Виклад основного матеріалу. Маніпуляція, як тип соціального впливу, що має на меті змінити сприйняття або поведінку інших людей за допомогою прихованої тактики в інтересах маніпулятора, може вважатися одним із найбільш міждисциплінарних феноменів сучасності. Адже маніпуляцію можна розглядати

крізь призму психології, філософії, політології, економіки, права тощо. Маніпуляції, котрі можуть розрізнятися за сферою існування, тривалістю, наслідками, результатом та мішенями впливу, є ключовим компонентом сучасного соціуму. На особливу увагу заслугове соціологічне розуміння маніпуляції, в межах котрого часто розглядають маніпуляцію масовою свідомістю.

Маніпулятивні повідомлення виникають у певному дискурсі – політичному, психологічному, медичному, ідеологічному, економічному, PR-дискурсі тощо. Оскільки дискурс – це відкладений і закріплений спосіб упорядкування дійсності і бачення світу [18], можна стверджувати, що маніпуляції створюють конструкти соціальної реальності в рамках певних дискурсів. Дискурс розуміється як сукупність гомогенних висловлювань, які існують в об'єктивній реальності, та є предметом обговорення. Однією із цілей маніпуляції є прямий вплив на свідомість, а згодом і на поведінку людей, що можна зробити за допомогою конструювання та розповсюдження того чи іншого дискурсу в масах. Пандемія COVID-19, яка спричинила широкий спектр розповсюдження різних маніпулятивних новин, котрі належать до різних, часто взаємовиключних, дискурсів, може бути яскравим прикладом того, як маніпуляції, що функціонують в межах різних дискурсів, формують свідомість і, відповідно, поведінкові моделі.

Теоретико-методологічною основою цієї роботи є положення соціального конструктивізму. Адаптація зазначеного підходу до осмислення маніпуляції та дискурсивних практик дала змогу виокремити низку ключових положень, котрі зумовлюють авторське бачення взаємозв'язку маніпуляцій в рамках дискурсів та ймовірної поведінки. 1) Конструювання соціальної реальності відбувається, зокрема, шляхом впливу певного дискурсу на суспільну свідомість, а згодом на поведінку. 2) Дискурс – форма соціальної практики, він не тільки створює значення, а й піддається впливу різних соціальних контекстів, тобто конструюється. 3) Реальність – це продукт дискурсу, який конструюється певними інституціями. Знання суспільства створені та підтримуються соціальними процесами. Будь-яке знання обумовлює суспільну поведінку, а іншими словами, сконструйований дискурс обумовлює поведінку [19]. 4) Оскільки соціальна реальність одночасно складається з об'єктивності та суб'єктивності, що означає те, що дискурси, які розповсюджуються у суспільстві можуть бути як незалежні від певних обставин та людей, так і сформовані під впливом певних зовнішніх обставин та людей [17].

Виходячи з положень соціального конструктивізму зазначимо, що розуміння реальності, яку індивід сприймає, відбувається через вивчення шляхів, за допомогою яких вони беруть участь у конструюванні цієї реальності. Дискурс бере участь у конструюванні соціально ідентичності, відносин, знань/значень; від інтерпретації індивідами дискурсів залежить розуміння проблеми та подальші її дії. Оскільки індивід буде бачення соціального світу на основі засвоєного досвіду, ми маємо

підстави використовувати для апробації авторської схеми якісні глибинні інтерв'ю, які вивчатимуть насамперед досвід.

Крім соціального конструктивізму, для формування теоретико-методологічних засад роботи було використано положення критичного дискурс-аналізу Н. Феркло. Увагу акцентовано на дослідженні змін дискурсу, які відбуваються завдяки інтертекстуальності – механізму, за допомогою якого окремі текст (ситуація) привертає елементи і дискурси інших текстів (ситуацій). Комбінація елементів різних дискурсів веде до зміни певного дискурсу, і, отже, до зміни соціо-культурного світу [19], одним із важливих проявів якого є людська поведінка.

Початковим етапом авторського дослідження було проведення аналізу дискурсів щодо вірусу COVID-19 та доцільності карантинних заходів, спричинених протиепідемічною діяльністю. Відтак було виокремлено 3 головні дискурси: 1) дискурс №1 про те, що вірус COVID-19 реально існує, є небезпечним захворюванням, від наслідків якого можна померти, а карантинні заходи є виправданими та доцільними; 2) дискурс №2 про те, що вірус COVID-19 існує, але може вважатися захворюванням не страшнішим за сезонний грип, небезпечність наслідків якого є перебільшеними, а тому карантинні заходи в країні у пропонованому форматі є не виправданими та недоцільними; 3) дискурс №3 про те, що вірус COVID-19 є штучним, його наслідки вудумані, а карантин придуманий, зокрема, для збагачення окремих верств населення (див. рис. 1).

Як відомо, дискурси конструюються, у цьому випадку – низкою інституцій: влада (президент, уряд), Міністерство охорони здоров'я України, лідери думок, засоби масової інформації (телебачення), громадська думка та ін. Таким чином створюється перший рівень конструювання дискурсів у свідомості населення – це один із способів, шляхом якого об'єктивна дійсність пропонується до сприйняття та виражається у суб'єктивних судженнях. Оскільки дискурси мають безпосередній зв'язок із поведінкою та подальшими діями індивідів, то можна стверджувати, що конструюючи ці дискурси та розповсюджуючи їх в українському дискурсивному полі, інституції звершують маніпулятивний вплив шляхом зміни поведінки індивідів задля досягнення власних цілей.

Те, що було сприйняте під впливом запропонованого, формує другий рівень конструювання маніпуляцій суспільною свідомістю, а саме під впливом дискурсів вибудовуються нові моделі поведінки українців. Модель поведінки – це певна сукупність дій та рішень індивіда, які він ухвалює за тих чи інших об'єктивних обставин. Модель поведінки людини під час пандемії коронавірусної хвороби формується на основі трьох чинників, а саме на основі когнітивного, який базується на знаннях та значеннях, оціночно-емоційного, який базується на емоційних реакціях, та поведінкового, який базується на тій чи іншій дії або бездіяльності індивідів.

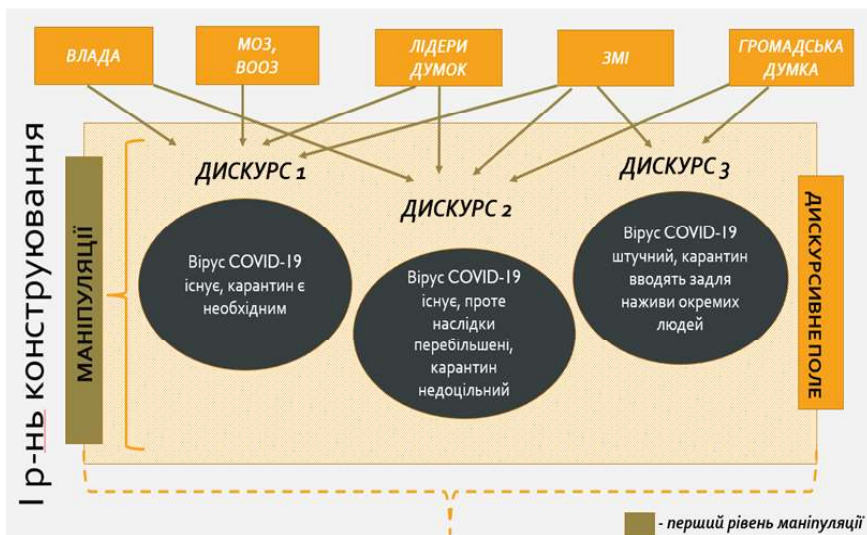

Рис. 1.1. «Дискурси та їх ймовірний вплив на формування моделей поведінки»

Рис. 1.2. «Дискурси та їх ймовірний вплив на формування моделей поведінки»

Як відомо, дискурси конструюються, у цьому випадку – низкою інституцій: влада (президент, уряд), Міністерство охорони здоров'я України, лідери думок, засоби масової інформації (телебачення), громадська думка та ін. Таким чином створюється перший рівень конструювання дискурсів у свідомості населення – це один із способів, шляхом якого об'єктивна дійсність пропонується до сприйняття та виражається у суб'єктивних судженнях. Оскільки дискурси мають безпосередній зв'язок із поведінкою та подальшими діями індивідів, то можна стверджувати, що конструюючи ці дискурси та розповсюджуючи їх в українському дискурсивному полі, інституції звершують маніпулятивний вплив шляхом зміни поведінки індивідів задля досягнення власних цілей.

Те, що було сприйняте під впливом запропонованого, формує другий рівень конструювання маніпуляцій суспільною свідомістю, а саме під впливом дискурсів вибувають нові моделі поведінки українців. Модель поведінки – це певна сукупність дій та рішень індивіда, які він ухвалює за тих чи інших об'єктивних обставин. Модель поведінки людини під час пандемії коронавірусної хвороби формується на основі трьох чинників, а саме на основі когнітивного, який базується на знаннях та значеннях, оціночно-емоційного, який базується на емоційних реакціях, та поведінкового, який базується на тій чи іншій дії або бездіяльності індивідів.

Відповідно до когнітивного чинника можна виокремити такі ймовірні розуміння коронавірусу та карантину:

- COVID-19 є смертельною хворобою, від якої помирають;
- COVID-19 прирівнюється до перебігу захворюваності сезонним грипом;
- карантинні заходи необхідні до виконання, адже вони допомагають стримати швидке розповсюдження захворюваності;

- карантинні заходи необхідні задля збагачення окремих верств населення та зубожіння українців;

Відповідно до оціночно-емоційного чинника можна виокремити низку потенційних оціночних суджень щодо коронавірусу та карантину:

- схвалення дій держави щодо застосування карантину в Україні;
- несхвалення дій держави щодо застосування карантину в Україні;
- схвалення дій індивідів щодо застосування засобів особистого захисту в громадських місцях;
- несхвалення та байдужість до того, чи індивіди застосовують засоби особистого захисту;

Відповідно до поведінкового чинника можна виокремити ймовірні поведінкові установки щодо коронавірусу та карантину:

- дотримання жорсткого карантину та обов'язкове використання засобів індивідуального захисту;
- недотримання карантину, але використання засобів індивідуального захисту в громадських місцях;
- недотримання карантину та неналежне використання/невикористання засобів індивідуального захисту в громадських місцях.

Всі три чинники дозволять сконструювати різні моделі поведінки людей, котрі мають в собі різні прояви цих чинників та формуються внаслідок наві'язування тієї чи іншої інформації.

Перша модель поведінки «свідома» – вона притаманна людям, котрі притримуються дискурсу №1, вважають карантин необхідним, аби стримати кількість хворих в країні, відповідно, схвалюють його запровадження, натомість не схвалюють людей, які не носять засоби особистого захисту, та загалом особисто дотримуються карантинних правил.

Друга модель поведінки «вимушено-свідома» – характерна для людей, що притримуються дискурсу №2, переконані, що у карантині немає особливої потреби, байдуже ставляться до людей, які не носять засоби особистого захисту, та загалом дотримуються карантину за типом «шведського сценарію».

Третя модель поведінки «вимушено-нейтральна» – стосується людей, що притримуються дискурсу №3, впевнені, що карантин запроваджують задля певних цілей, не схвалюють його запровадження, байдуже оцінюють і навіть підтримують людей, які не носять засоби особистого захисту, загалом не дотримуються карантинних правил.

В ході дослідження буде перевірено гіпотезу про існування взаємозв'язку між сенсами, котрі люди вкладають у своє розуміння пандемії, що існує в рамках одного із запропонованих дискурсів, та їхніми ймовірними моделями поведінки стосовно

дотримання чи недотримання карантинних правил. Відповідно до запропонованого вище моделювання аналіз отриманих даних глибинних інтерв'ю здійснюватиметься в руслі трьох чинників – когнітивного, оціночно-емоційного та поведінкового.

Аналізуючи когнітивний чинник, що пов'язаний з поінформованістю респондентів про коронавірус, ми намагалися прослідкувати певні відмінності між респондентами, котрі ймовірно можуть мати значення для поведінки людей, які належать до цих груп. Однак результати глибинного дослідження практично не продемонстрували різного розуміння коронавірусу, наприклад, людьми різного віку. Респонденти справді демонструють належність до трьох зазначених вище дискурсів про коронавірус (див. рис 1), проте апологетами всіх дискурсів є представники різних вікових груп [1, 2, 7, 9, 11]. Щодо версій про походження вірусу, то в ході дослідження зі слів респондентів, незалежно від віку, виокремлено дві версії – штучного розроблення в лабораторії [7, 10, 11] та появи шляхом модифікації [2, 3, 8]. Для порівняння - відповідно до даних дослідження «Вакцинація в Україні: бар'єри і можливості», проведеного соціологічною групою «Рейтинг» протягом 18-19 березня 2021 року, 71% опитаних вважають, що коронавірус – це штучно створений вірус і лише 19% вважають, що вірус виник природнім шляхом [12]. Ще одне дослідження під назвою «Особливості споживання (дез)інформації», проведене соціологічною агенцією «Фама» впродовж липня 2021 року, говорить про те, що 48% згодні з тим, що вірус був штучно розроблений, щоб боротись із перенаселенням (зокрема, для винищення людей старшого віку), а також 42% вважають, що вакцинація від COVID-19 – шлях до тотального контролю над людством [15].

Крім віку, важливим соціально-демографічним фактором, який міг би, з нашої точки зору, формувати обізнаність про коронавірус, є наявність медичної освіти. Однак наші респонденти з медичною освітою декларують своє розуміння коронавірусу в рамках різних дискурсів [3, 6, 7, 9], що не дає підстав вважати медичну освіту визначальним фактором для формування різних поведінкових моделей.

Іншим чинником, котрий, за нашим припущенням, міг би мати значення для розуміння коронавірусу, і відповідно, формування певної поведінкової моделі, є спосіб отримання інформації. З нашого дослідження можемо зробити висновок, що частина респондентів, які декларують прихильність до всіх представлених дискурсів, дізнаються інформацію про пандемію здебільшого з мережі Інтернет, зокрема з соціальних мереж [3, 5, 8, 9, 10]. Інша група респондентів, котрі також дотримуються усіх трьох дискурсів, або взагалі не цікавляться новинами, пов'язаними із COVID-19, або не надають цій інформації вагомого значення [1, 2, 4]. Таким чином, спосіб отримання інформації про коронавірус як чинник ймовірного впливу на поведінку в час карантину потребує додаткового дослідження, наприклад, методом контент-аналізу сайтів, на яких респонденти знаходять інформацію, з подальшим

співставленням із дискурсом, якого вони дотримуються. Загалом для того аби все ж перевірити ймовірність взаємозв'язку усіх зазначених факторів та поведінкових моделей необхідно залучити кількісні дослідження, які мають добру перспективу для розвитку запропонованої дослідницької моделі.

Аналіз оціночно-емоційного чинника формування свідомості сучасних людей у контексті пандемії коронавірусу дав підстави припустити, що залежно від того, якого із зазначених вище дискурсів дотримується людина, рівень її емоцій щодо цього захворювання може відрізнятись. Відповідно до результатів дослідження, вдалося виокремити три основні емоції, притаманні респондентам: страх (дискурс №1: «потрібно зберігати всі настанови (карантинні), дотримуватися всіх їхніх правил; друге, щоб ця хвороба пішла від нас скоріше. І третє – страх захворіти» [7]), байдужість (дискурс №2: «що це все «розводняк», що нас просто використовують і хочуть відволікти від чогось великого, серйозного» [1]) та безстрашність (дискурс №3: «страху не було, не було і на початку, а тепер так взагалі немає страху. Що стосується смерті, люди вмирили і в інші роки, і вмирили від грипу, тому, може так жорстоко говорити, але комусь не пощастило. Я вважаю, що цього не треба боятися» [3]). Таким чином, можемо зробити висновок, що емоційний стан людей залежить від того, який дискурс превалює в їхньому осмисленні коронавірусу, що ймовірно матиме наслідком певні поведінкові особливості.

Відповіді респондентів стосовно їхніх емоцій, спрямованих на тих людей, які не дотримуються карантинних заходів, дають підстави виокремити дві основні емоційні реакції – нейтральні емоції, які виражаються словосполученнями «мені все одно», «це їх особиста справа», «це їх вибір» тощо [2, 5, 10], та емоції гострого засудження, які виявляються у виразах «я їх не розумію», «зневажаю», «дуже негативно ставлюся» тощо [4, 7, 9]. Варто зауважити, що респонденти, які підтримують дискурс №1, зазвичай відчують негативні емоції щодо тих, хто не носить маску, у той час, коли респонденти дискурсів №2 та №3 демонструють нейтральне ставлення.

Одне з наших дослідницьких припущень з приводу емоційних чинників впливу на моделі поведінки українців під час пандемії було присвячено фінансовому становищу людей під час карантину. Отримані емпіричні результати свідчать про те, що респонденти, які не мали значних негативних трансформацій у своєму економічному становищі під час карантинних обмежень, більш позитивно ставляться до останніх та більш серйозно сприймають хворобу й, відповідно, дотримуються дискурсу №1: «ніяк, бо у мене була робота, що до карантину, що після карантину, під час» [9]. Проте ті, які мали негативний вплив на своє фінансове становище, негативно ставляться до карантину, а також зазвичай підтримують дискурс №2 та №3: «стан фінансовий мій змінився, я не мала грошей, щоб платити працівникам,

мені довелося декількох звільнити. Я до цього ставлюся звичайно негативно» [11]. Таким чином, можемо говорити про те, що рівень оцінки та емоцій щодо коронавірусу корелює з економічним становищем людей, зокрема, з його змінами, спричиненими пандемією.

Ще одне дослідницьке припущення стосувалося взаємозв'язку довіри людей до певних інституцій, що дотичні до проблем пандемії, з їхніми поведінковими моделями під час карантинних обмежень. Отримані результати дають підстави відзначити певну закономірність: опитані, які дотримуються лінії першого дискурсу у питаннях коронавірусу, зазвичай довіряють таким інституціям як Міністерство охорони здоров'я та Всесвітня організація охорони здоров'я, аргументуючи довіру тим, що ці структури складаються з фахівців, які мають достовірну інформацію [4, 9]. Респонденти, які притримуються лінії другого та третього дискурсів, декларують свою найбільшу довіру до громадської думки найближчого кола осіб, зокрема, тих, хто перехворів, родичів, друзів тощо [1, 2, 10, 11]. Таким чином, можемо спостерігати залежність між довірою і, відповідно, позитивною оцінкою інституцій, що пов'язані з питаннями коронавірусу, та поведінкою людей під час пандемії. Адже респонденти дискурсу №1, які прислухаються до думки таких інституцій як МОЗ та ВООЗ, які, у свою чергу, зобов'язують українців притримуватися карантинних обмежень, роблять це під впливом рекомендацій інституцій, яким вони довіряють [4, 9]. У той же час, респонденти дискурсу №2 та №3 відчують недовіру до МОЗ та ВООЗ, й, відповідно, не виконують тих постанов, які зобов'язують виконувати ці інституції, а отже, не до кінця дотримуються карантинних обмежень [1, 2, 10, 11].

Аналізуючи поведінковий чинник формування свідомості людей щодо коронавірусу, звертаємо увагу на наміри людей дотримуватися та/або не дотримуватися карантинних обмежень. Результати проведеного дослідження продемонстрували, що модель поведінки респондентів практично не зазнала змін впродовж карантину – ті респонденти, які від початку пандемії дотримувалися обмежень – продовжують дотримуватися їх, а ті, які не дотримувалися їх – нічого не змінили й продовжують зберігати звичну для себе практику [1, 2, 8, 9, 10]. Це дає підстави стверджувати, що поведінкові моделі в рамках карантину зберігають свою сталість, при чому функціонують в межах існуючих дискурсів про коронавірус.

Слід відзначити, що респонденти в ході дослідження давали здебільшого позитивні прогнози щодо подальшого перебігу COVID-19, висловлювали надію на швидке завершення пандемії. Але тут також є певні відмінності - ті респонденти, які схвалюють карантинні обмеження вважають, що це станеться тільки за умови дотримання усіх карантинних обмежень, натомість ті, які не схвалюють карантину, прогнозують покращення за умови визнання того, що наслідки коронавірусу перебільшені та відмови від карантинних обмежень [3, 5, 8].

Підсумовуючи, слід повернутися до запропонованого моделювання взаємозв'язку дискурсів про коронавірус та поведінкових моделей в умовах карантину (див рис. 1). Теоретично ми припускали, що якщо людина добре обізнана щодо хвороби, то вона мала би виконувати усі правила та рекомендації, аби запобігти захворюванню (модель 1 «Свідома»). Проте виявилось, що така ситуація не є паттерном. Під час дослідження з'ясувалося, що люди сповна обізнані щодо хвороби, але це не забороняє їм не виконувати правила карантину. Цим самим можна зазначити, що відбувається «змішання» виокремлених теоретичних логічних ліній поведінки людей під час пандемії. Результати дослідження, натомість, дали змогу виокремити дві моделі (замість пропонуваного трьох – див рис. 1) поведінки українців, які сформувалися під час пандемії.

1) «Свідома» - притаманна людині, яка дотримується усіх правил карантинних обмежень, довіряє українській медицині, цікавиться новинами про коронавірус (статистика захворюваності), довіряє риторичі Міністерства охорони здоров'я України, не має негативного впливу на роботу та своє фінансове становище внаслідок карантину, а також вважає карантин доцільним превентивним засобом розповсюдження захворюваності (див. таблицю 1).

2) «Свідомо-нейтральна» - характерна для людини, котра частково дотримується карантинних обмежень, живе за правилами так званого «шведського сценарію», має посередній рівень довіри до української медицини, не цікавиться новинами про коронавірус, довіряє громадській думці більше, ніж заявам офіційних інституцій, відчула негативний вплив карантину на своє фінансове становище, а також вбачає у карантинних обмеженнях негатив та певний задум з боку владних еліт (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

Моделі поведінки українців під час карантинних обмежень

<i>Критерій</i>	Модель поведінки №1 «Свідома»	Модель поведінки №2 «Свідомо-нейтральна»
<i>Дотримання карантинних обмежень</i>	+	±
<i>Довіра до української медицини</i>	+	-
<i>Зацікавленість новинами про COVID-19</i>	+	-
<i>Довіра до інституцій</i>	МОЗ, ВООЗ	Громадська думка
<i>Карантин – це ...</i>	Превентивні заходи для запобігання розповсюдження захворюваності	Обмеження з певним задумом задля досягнення цілей політичних еліт
<i>Походження COVID-19</i>	Штучне, лабораторне	
<i>Фінансове становище</i>	Внаслідок карантину залишилося попереднім; покращилося	Внаслідок карантину погіршилося

Відмінність між теоретичним задумом і емпіричними даними полягає у заміні трьох моделей, що відповідали трьом різним дискурсам про коронавірус, двома моделями, перша з яких відповідає дискурсу № 1, а друга – об'єднує дискурси № 2 і № 3. Таке неспівпадіння можна пояснити швидкими змінами в досліджуваному феномені, котрий перебуває на піку актуальності. Крім цього, можемо зробити висновок про певну поляризацію суспільства у контексті коронавірусу і карантину, котра також потребувала певного часу. Якщо на початку пандемії у суспільстві панувало три дискурси, які могли формувати відповідні поведінкові моделі, то вже через рік суспільна думка, а отже і відповідні до неї поведінкові моделі, стали більш визначеними та поляризованими.

Висновки. Таким чином, розуміння людьми проблематики коронавірусу конструюється в межах різних дискурсів, які є актуальними в українському медіа просторі в сучасний період та активно підтримуюся чи, навпаки, заперечуються, різними важливими для суспільної думки соціальними інститутами. Очевидно, що співіснування різних, взаємовиключних, дискурсів про коронавірус не обходиться без маніпулятивних впливів на масову свідомість людей, котру різними способами цілеспрямовано формують у тому чи іншому напрямі. Найбільш чітко відмінність у сприйнятті пандемії та карантину між представниками різних дискурсів проявилася на рівні емоційно-оціночного чинника, про що свідчать різні оцінки людей свого емоційного стану, різні ступені довіри та недовіри до компетентних у сфері охорони здоров'я інституцій, різні оцінки наслідків пандемії, наприклад, для фінансового становища тощо. Інші чинники, зокрема, когнітивний та поведінковий, не продемонстрували таких чітких відмінностей, що наштотує на гіпотезу про формування свідомості людей щодо пандемії та карантину за змішаним принципом – коли глибока обізнаність не обов'язково передбачає високий рівень виконавчої дисциплінованості. Результати дослідження все ж дали підстави для конструювання двох поведінкових моделей – свідомої та свідомо-нейтральної, котрі сформовані на основі різного бачення стосовно пандемії та карантинних правил. Ці бачення викристалізуються в межах різних дискурсів, приймаючи які, люди вкладають різні сенси у свої потенційні поведінкові моделі.

Перспективність подальшого вивчення цієї теми пов'язана з необхідністю перевірити низку гіпотез, що виникли вже у процесі дослідження. Кількісні дослідження будуть доречними для вивчення кореляції сприйняття коронавірусу та карантину з соціально-демографічними, зокрема, віковими чи освітніми показниками. Контент-аналіз джерел інформації про пандемію дозволить прослідкувати відмінність між таким сприйняттям та типом інформаційного джерела, що використовується різними людьми. Динамічність всього, що пов'язано з пандемією, вимагає проведення повторного глибинного дослідження стосовно взаємозв'язку

розуміння коронавірусу та відповідними поведінковими установками, найперше, стосовно вакцинації, котра набула особливої суспільної гостроти і потребує різностороннього вивчення.

Список джерел та наукової літератури

1. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Вікторією (27.01.2021, м. Харків).
2. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Діаною (26.02.2021, м. Львів).
3. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Людмилою (04.02. 2021, м. Харків).
4. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Марією (27.01.2021, м. Харків).
5. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Надією (14.03.2021, м. Львів).
6. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Оксаною (28.01.2021, м. Харків).
7. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Ольгою (28.01. 2021, м. Харків).
8. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Орестом (03.03.2021, м. Львів).
9. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Таїсією (25.01.2021, м. Харків).
10. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Тарасом (15.02.2021, м. Львів).
11. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Тетяною (20.02.2021, м. Львів).
12. Вакцинація в Україні: бар'єри і можливості (18-19 березня 2021 року). Всеукраїнське опитування соціологічної групи «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vakcinaciya_v_ukraine_barery_i_vozmozhnosti_18-19_marta_2021.html (дата звернення: 23.03.2021)
13. Дезінформація щодо COVID-19 в Україні. Результати аналізу цифрових медіа та опитування громадської думки. Дослідження, проведене групою медіа-аналітиків SemanticForce на замовлення Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) та Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) URL: <https://healthcenter.od.ua/2021/03/15/doslidzhennya-oon-infodemiya-dezinformaciyi-pro-covid-19-shkodyt-zdorovyu-ukrayinciv/> (дата звернення: 16.04.2021)
14. Думки і погляд населення України щодо походження коронавірусу і його поширення у світі: травень-червень 2020 року. Всеукраїнське дослідження Київського міжнародного інституту соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=952&page=1> (дата звернення: 23.03.2021)
15. Особливості споживання (дез)інформації (липень 2021 року). Соціологічна агенція «Фама». URL: <https://fama.agency/wp-content/uploads/2021/09/zvit-Praktyka-spozhyvannya-dezinformatsiyi.pdf>
16. Суспільно-політичні настрої населення (6-7 квітня 2021 року). Всеукраїнське опитування соціологічної групи «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_6-7_aprelya_2021.html (дата звернення: 16.04.2021)
17. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва. «Медиум». 1995. 323 с.
18. Миллер А. О дискурсивной природе национализма. «Гражданское общество». 1997. № 4. С. 101-111.
19. Филлипс Л., Йоргенсен М. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков. 2008.

References

1. Transcription of Interview with Victoria (2021) [in Ukrainian]
2. Transcription of Interview with Diana (2021) [in Ukrainian]
3. Transcription of Interview with Ludmyla (2021) [in Ukrainian]
4. Transcription of Interview with Maria (2021) [in Ukrainian]
5. Transcription of Interview with Nadiya (2021) [in Ukrainian]
6. Transcription of Interview with Oksana (2021) [in Ukrainian]
7. Transcription of Interview with Olga (2021) [in Ukrainian]
8. Transcription of Interview with Orest (2021) [in Ukrainian]
9. Transcription of Interview with Taisiya (2021) [in Ukrainian]
10. Transcription of Interview with Taras (2021) [in Ukrainian]
11. Transcription of Interview with Tatiana (2021) [in Ukrainian]
12. Vaccination in Ukraine: barriers and opportunities (March 18-19, 2021). All-Ukrainian poll of the sociological group «Rating». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vakcinaciya_v_ukraine_barery_i_vozmozhnosti_18-19_marta_2021.html [in Ukrainian]
13. Misinformation about COVID-19 in Ukraine. Results of digital media analysis and public opinion polls. A team of SemanticForce media analysts commissioned by the United Nations Development Program (UNDP) and the United Nations Children's Fund (UNICEF). <https://healthcenter.od.ua/2021/03/15/doslidzhennya-oon-infodemiya-dezinformaciyi-pro-covid-19-shkodyt-zdorovyu-ukrayinciv/> [in Ukrainian]
14. Opinions and views of Ukraine's population on the origin of coronavirus and its spread in the world: May-June 2020. All-Ukrainian study of the Kyiv International Institute of Sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=952&page=1> [in Ukrainian]
15. Features of consumption of (mis)information (July 2021). Sociological agency «Fama». URL: <https://fama.agency/wp-content/uploads/2021/09/zvit-Praktyka-spozhyvannya-dezinformatsiyi.pdf> [in Ukrainian]
16. Social and political sentiments of the population of Ukraine (April 6-7, 2021). All-Ukrainian poll of the sociological group «Rating». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_6-7_aprelya_2021.html [in Ukrainian]
17. Berger P., Lukman T. Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge. Moscow. 1995. 323 p. [in Russian]
18. Miller A. About the discursive nature of nationalisms. «Civil Society». 1997. № 4. 101-111 [in Russian]
19. Phillips L., Jorgensen M. Discourse analysis. Theory and method. Kharkiv. 2008.

**PECULIARITIES OF FORMATION OF DISCOURSE PERCEPTIONS
AND BEHAVIORAL MODELS CONSTRUCTION
(ON THE EXAMPLE OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC)**

O. Kalynyak,

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine, 79000
email: oryslava.kalynyak@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1174-9132>

D. Kalynovska

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine, 79000
email: daria.kalynovska@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8458-6568>

The article is devoted to the study of the relationship between two key processes in modern society – the development of a discursive perception of a phenomenon and the design of corresponding behavioural models. Discursive perception is formed within the framework of public discourses that are relevant to a given society, the harmony and mutual exclusion of which, existing in parallel, rise various forms of social manipulation. The coronavirus pandemic and associated quarantine restrictions are an example of the relationship between social discourse and the behavioural patterns. The theoretical and methodological basis of the work are the provisions of social constructivism and critical discourse of analysis by N. Ferklo, according to which social reality is constructed through human experience, which shaped by various discursive visions. In the article has developed and presented an author's simulation of the possible relationship between the discourses of the coronavirus pandemic and the quarantine restrictions, that exist in modern Ukrainian society, and behavioral patterns, designed within the understanding of the proponents of these discourses. Three mutually exclusive discourses of the pandemic perception and their corresponding behaviours are described in the author's chart. The modeling involves the study of mass consciousness, which has led to the identification of three perceptual factors - cognitive, evaluative-emotional and behavioral. The model's proprietary design was tested during the study conducted by the in-depth interview methodology. The results of the study confirmed the existence of three discourses about coronavirus, showed the differences between their supporters, especially at the evaluative-emotional level, also provided grounds for separation of two behavioral models, which are designed by humans during a pandemic. The results of the study rised new assumptions, the confirmation or refutation of which requires further study using another sociological methodology.

Key words: discourse, manipulation, behavioral model, coronavirus

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2021

Прийнята до друку 15.11.2021

СПЕЦИФІКА ЛЕГІТИМАЦІЇ СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

О.Т. Калиняк,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
email: oryslava.kalynyak@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1174-9132>

Я.С. Кобзарєва,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
email: yaryna.kobzarieva@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3895-3443>

Стаття присвячена вивченню легітимациі сімейної медицини у сучасному українському суспільстві, котра відбувається в умовах пандемії коронавірусу. Сімейна медицина тлумачиться як новий для українського контексту соціальний інститут, інституціоналізація якого актуалізувалася як в силу внутрішніх українських (запровадження медичної реформи), так і зовнішніх глобальних (Covid-19) обставин. Теоретико-методологічну базу роботи складає поєднання двох концептуальних бачень легітимациі, зокрема, М. Вебером, а також П. Бергером і Т. Лукманом. Виходячи з наявного теоретичного розуміння легітимациі, запропоновано авторське бачення рівнів легітимацийних процесів стосовно сімейної медицини, яке передбачає три рівні – актора, координації дій та культурних ціннісних уявлень, котрі аналізуються крізь призму когнітивного, емоційного та поведінкового аспектів прийняття чи неприйняття сучасними українцями сімейної медицини. Запропонована авторська схема була апробована шляхом проведення глибинних інтерв'ю з тими, хто залучений до системи сімейної медицини (укладено декларацію з сімейним лікарем), та з тими, хто формально знаходиться за її межами (декларацію не укладено). З'ясовано подібності та відмінності між двома обстежуваними групами у когнітивному (обидві групи сигналізують про брак інформації про сімейну медицину), емоційному (довіра характерна для залучених і недовіра – для тих, що поза системою) та поведінковому (підписана або не підписана декларація) аспектах. Легітимацию сімейної медицини, відповідно до авторських формулювань, визначено як «часткову» - «часткову

афективну» (для тих, хто формально долучився до медичної реформи) та «часткову теоретичну» (для тих, хто не виявив такої готовності). В ході дослідження кожна із груп називала свої аргументи «за» і «проти» сімейної медицини, незалежно від фінальної позиції стосовно сімейної медицини. Активність обох груп – як прихильників, так і противників – у позитивній та негативній аргументації дає підстави стверджувати, що дискусія щодо запровадження сімейної медицини в сучасному українському суспільстві ще не вичерпана, легітимація, незважаючи на частковий характер, активно відбувається, проте має чимало викликів, які варто врахувати для просування медичної реформи в сучасній Україні.

Ключові слова: легітимація, соціальний інститут, сімейна медицина.

Постановка проблеми. Соціальний інститут медицини безумовно належить до базових суспільних інститутів, незалежно від просторових, часових, соціальних чи будь-яких інших вимірів. Соціальна функціональність чи дисфункціональність медицини, з одного боку, зумовлюється станом різних ключових інститутів того чи іншого соціуму – таких як економіка, політика, релігія, освіта та ін. З іншого боку, (дис)функціональність соціального інституту медицини формує передумови для успішного, нормального, аномічного чи загрозливого стану тих самих ключових інститутів та різними способами впливає на їхнє існування. Особливої позиції набув соціальний інститут медицини в сучасний період, коли пандемія коронавірусу стала одним із найгостріших викликів для нинішнього світу. Як у глобальному масштабі, так і в локальному значенні соціальний інститут медицини зазнав дуже суттєвих змін, які тією чи іншою мірою вплинули на кожен актуальний соціальний інститут, зокрема, а також на суспільство загалом. Трансформація ціннісних орієнтирів та реорганізація рольової системи у сфері медицини, поява нової системи соціального контролю у формі нових норм та санкцій, формальні та неформальні організаційні реформи – все це дає підстави стверджувати про актуалізацію процесів вторинної реінституціоналізації медицини у сучасному глобальному світі.

У локальному, зокрема, українському контексті соціальний інститут медицини акумулює всі світові реінституціоналізаційні тенденції, які, попри це, доповнюються власне українськими особливостями. В Україні у 2018 році запроваджено інститут сімейної медицини [19]. Будучи звичним для країн Європейського Союзу, цей феномен став чимось новим і не до кінця зрозумілим для сучасного українського суспільства. Питання доцільності чи недоцільності запровадження сімейної медицини неодноразово піднімалися як у професійних колах, так і в широкому середовищі громадської думки. Кожна із сторін висловлювала свої аргументи та побоювання. З інституціональної точки зору, для сімейної медицини розпочався процес визнання і прийняття масовою свідомістю сучасного українського соціуму, який називається

і прийняття масовою свідомістю сучасного українського соціуму, який називається легітимацією. З початком пандемії коронавірусу питання сімейної медицини набули особливої гостроти, що дозволяє вважати процес дослідження легітимації цього досить нового для українських людей феномену одним із найбільш актуальних, зокрема, у ділянці сучасних соціологічних студій.

Дослідження та публікації. Легітимація належить до ключових категорій вивчення суспільства як у міждисциплінарному, так і в соціологічному контексті. Різні розуміння легітимації, котрі засвідчують міждисциплінарність цього феномена, представлені у сферах юридичної науки, політології, політичної філософії, філософії права тощо. Серед соціологів легітимацію під різними кутами осмислювали Е. Дюркгайм, котрий розглядав легітимацію крізь призму поділу суспільної праці [22]; М. Вебер, який запропонував ідеально-типові конструкти легітимації в площині соціальної дії, а також структурні рівні аналізу соціальної реальності [21]; П. Бергер та Т. Лукман, котрі виокремили основні рівні легітимації та її функції у суспільстві [20]. На увагу в тлумаченні легітимації заслуговують такі соціологічні доробки, як теорія системного аналізу Н. Лумана, теорія дискурсивної етики К.-О. Апеля, концептуальні доробки Ю. Габермаса, теоретичний вклад М. Тура та ін. Частина зазначених авторів зміщували акцент вивчення легітимації у політичну сферу, зокрема, у процеси демократизації у суспільстві, формулюючи поняття «демократична легітимність». Серед сучасних українських дослідників-соціологів до питань соціального порядку в контексті (де)легітимаційних процесів звертався В. Резнік, котрий, зокрема, вивчав легітимацію приватної власності [23].

Таким чином, легітимація має широке і багатогранне «наукове портфоліо», що підтверджує важливість цієї категорії для наукової спільноти. Проте більшість із доробків (за незначними винятками) досліджували легітимацію досить абстрактно і швидше теоретизовано. Не заперечуючи наукової цінності побудови теоретичних конструктів, вважаємо вдалим доповненням осмислення легітимації на конкретному прикладі, котрий може створити можливість не лише емпірично апробувати теоретичні розробки, а й сприятиме практичному дослідженню важливих феноменів, зокрема в контексті реформування соціальної реальності. Оскільки на сьогоднішній день трансформація соціальної реальності пов'язана насамперед з пандемією коронавірусу, то вивчення легітимації реформованого соціального інституту медицини має особливу суспільну гостроту. Враховуючи специфіку українського контексту, вдалим прикладом для вивчення легітимації буде інститут сімейної медицини, інституціоналізаційні процеси котрого посилено тривають у сучасному українському суспільстві.

Сімейна медицина неодноразово виступала об'єктом різних соціологічних досліджень, серед яких лонгітюдне дослідження в Канаді, що проводилося з ме-

тою вивчення причин виходу користувачів із системи сімейної медицини [24]; європейське дослідження EURACT, що акцентувало увагу на вивченні можливостей стосовно зміцнення позицій сімейної медицини та лікарів у своїх країнах [16]; дослідження загального характеру, яке стосувалося вивчення медичної сфери в Україні від Міністерства Охорони Здоров'я України [17]; дослідження стану сімейної медицини в Україні Соціологічною групою «Рейтинг» [15], а також порівняльні дослідження 2016-2019 років щодо психологічних аспектів сімейної медицини Київського Міжнародного інституту соціології [18]. Квантитативний характер проведених досліджень дав можливість прослідкувати важливі тенденції у медичній сфері, однак не розкрив глибинних сенсів розуміння, сприйняття чи несприйняття пропонованих медичних реформ, зокрема, запровадження інституту сімейної медицини. Зважаючи на це, глибинне якісне дослідження вдало доповнить цю дослідницьку ділянку, дозволить встановити вдалі та успішні, проблемні та слабкі місця процесу легітимації сімейної медицини в сучасному українському суспільстві. Саме глибинне розуміння легітимізованості інституту сімейної медицини в Україні дозволить зрозуміти, що сприяє пришвидшенню реформування медичної сфери, а що, навпаки, сповільнює реформи та перешкоджає їх реалізації.

Постановка завдання. Зважаючи на зазначене вище, мета цієї роботи полягатиме у глибинному дослідженні легітимації сімейної медицини в сучасному українському суспільстві. Глибинне дослідження буде відбуватися, зокрема, шляхом виокремлення аргументів «за» і «проти» запровадження сімейної медицини, які пропонують українці як з групи прихильників, так і з групи противників цього соціального інституту в українських умовах.

Вклад основного матеріалу дослідження. Сімейна медицина – комплекс наукових і практичних заходів для організації сімейної лікувальної практики, котра передбачає тривалу опіку над здоров'ям людини в усі періоди життя, незалежно від характеру хвороби та стану організму. Сімейна медицина в українських реаліях є доволі новим феноменом, однак пандемія коронавірусу значною мірою актуалізувала процеси його інституціоналізації у сучасному українському суспільстві. Базовим та завершальним компонентом формування соціального інституту чи інституціоналізації вважають легітимацією – суспільне (не)прийняття того чи іншого явища або феномену. Ця наукова розвідка сконцентрована на вивченні особливостей суспільного прийняття чи неприйняття сімейної медицини сучасними українцями. Результати соціологічних досліджень (КМІС) стверджують, що в Україні панує доволі позитивна динаміка впровадження інституту сімейної медицини – станом на 2019 р. 78% опитаних обрали собі сімейного лікаря, з них 70% ним задоволені через злагожену роботу та швидкість реакції на звернення громадян [18]. Таким чином, у стані невизначеності станом на 2019 р. залишалися більше 20% українського

населення, незадоволеними результатами реформи було близько 30% опитаних. За даними опитування Соціологічної групи Рейтинг (2020) в рамках дослідження оцінки медичної сфери в Україні, 84% опитаних обрали свого сімейного лікаря і підписали з ним декларацію, 16% респондентів – не обрали лікаря [14]. Впродовж року кількість українського населення, котре все ще перебувало поза межами інституту сімейної медицини, зменшилася з 22% до 16%. Серед опитаних у 2020 р., 18% скоріше задоволені проведенням медичної реформи в Україні, 64% - скоріше незадоволені, 13% нічого не знають про це. Майже 60% опитаних вважають, що влада має продовжити медичну реформу з суттєвими змінами, 25% виступають за її скасування, 6% - за продовження без змін [14]. У 2020 р. респонденти були більш критично налаштованими, що, ймовірно, пов'язано з практичним досвідом користування послугами сімейних лікарів. 62% опитаних у 2020 р. вважають, що медична реформа в Україні має відбуватися методом поступових змін, 29% - за швидкі зміни [14]. Таким чином, соціальний інститут сімейної медицини в сучасних українських умовах все ще перебуває у стані формування, охоплює все більше людей, проте назбирає швидше неоднозначні оцінки. Це дає підстави стверджувати, що вивчення особливостей легітимації цього соціального інституту, зокрема, в глибинному пояснювальному форматі, має важливе значення для розуміння (не) ефективності пропонованої медичної реформи.

Теоретико-методологічною базою цієї роботи стало поєднання двох концепцій – осмислення легітимації М. Вебером, а також П. Бергером та Т. Лукманом. Згідно із М. Вебером, легітимація розуміється як процес визнання соціальними суб'єктами значущості суспільної реальності як в цілому, так і в її окремих проявах та складових; такі поняття як «визнання», «виправдання» і «обґрунтування» тлумачаться як елементи «ланцюга легітимації» і виступають свідченням прийняття того чи іншого соціального інституту в соціальну реальність пасивними суб'єктами; структурні рівні аналізу соціальної реальності, що переходять один в одного, включають «рівень актора», «рівень координації дій» та «рівень культурних ціннісних уявлень» [21]. Згідно із П. Бергером і Т. Лукманом, легітимація виникає тоді, коли наступному «поколінню» потрібно передати суб'єктивне сприйняття соціальної реальності та його пояснення; легітимація – це механізм пояснення і виправдання соціальних відносин, їхня когнітивна та нормативна інтерпретація, тобто надання суб'єктивного обґрунтування об'єктивним значенням [20]. Використовуючи назване розуміння легітимаційного процесу, а також класичну схему сприйняття та виконання, що включає когнітивний, емоційний та поведінковий аспекти, запропоновано авторське бачення легітимаційних процесів у контексті сімейної медицини (див. Таблиця 1.):

Таблиця 1.

Рівні легітимації сімейної медицини.

	Когнітивний	Емоційний	Поведінковий
Рівень актора	особисті (не)знання про те, що таке сімейна медицина, хто такий сімейний лікар тощо	позитивні/негативні враження від реформи, довіра до інституту медицини, внутрішні емоційні бар'єри тощо (внутрішні чинники)	наявність або відсутність укладеної декларації із сімейним лікарем
Рівень координації дій	знання, (не)отримані індивідами від регулятивних установ, як от лікарня, освітній заклад тощо	оціночні важелі впливу на прийняття рішень, соціальні емоційні бар'єри (зовнішні чинники)	слідкування рекомендаціям лікаря як щодо лікування, так і профілактики тощо
Рівень культурних ціннісних уявлень	знання, отримані від ЗМІ, громадської думки тощо про функціонування системи сімейної медицини	виокремлення стереотипів щодо сімейної медицини та сімейного лікаря, оцінка дієвості та актуальності існуючих норм сімейної медицини в Україні	ймовірність потрапляння під зовнішній тиск під час прийняття рішень або уникання його

На основі теоретично визначених рівнів легітимації сімейної медицини в сучасному суспільстві було сконструйовано «ідеальний тип» людини, для котрої процес легітимації сімейної медицини може вважатися завершеним (див. Таблиця 2):

Таблиця 2.

«Ідеальний тип» суб'єкта легітимації.

	Когнітивний	Емоційний	Поведінковий
Рівень актора	достатній особистісний рівень знань про те, що таке сімейна медицина, хто такий сімейний лікар тощо	відсутні внутрішні особисті емоційні бар'єри щодо прийняття сімейної медицини як інноваційної системи	укладена декларація з сімейним лікарем
Рівень координації дій	достатній для ретрансляції рівень знань та досвіду	подолані соціальні емоційні бар'єри стосовно прийняття сімейної медицини	звертається до сімейного лікаря, слідує його рекомендаціям або обґрунтовано їх спростовує
Рівень культурних ціннісних уявлень	цілісне розуміння системи сімейної медицини та свого місця в ній	розуміння факторів ймовірного впливу на власне прийняття сімейної медицини в Україні	усвідомлення та прийняття сімейної медицини як нового соціального інституту сучасного суспільства

Якщо легітимація сімейної медицини відбулася за всіма вказаними показниками, відповідає запропонованому «ідеальному типу», то її можна означити як «цілісну» легітимацію (передбачає наявність знань, позитивних оцінок та відповідної готовності до дій). Однак, ми припускаємо, що на практиці можна зустріти «часткову» легітимацію, котрій бракуватиме того чи іншого показника. Наявність потрібних знань та позитивних оцінок при відмові від жодних послідовних дій у сфері сімейної медицини дають підстави виокремити «часткову теоретичну» легітимацію; тоді як формування поведінкового компоненту на основі емоцій без відповідних знань дозволяє сформувати такий конструкт, як «часткова афективна» легітимація. Крім цього, серед сучасних людей можна зустріти таких, котрі мало знають про сімейну медицину, негативно її оцінюють, відповідно, не визнають і не приймають у своєму житті – в таких випадках можемо говорити про те, що легітимація «відсутня».

Таким чином, авторське дослідження покликане зрозуміти, яким чином відбувається легітимація сімейної медицини в українських умовах – у повному чи частковому форматах, а також за яких умов ця легітимація не відбувається взагалі. Дослідження відбувалося у вигляді виокремлення основних аргументів «за» і «проти» сімейної медицини в Україні, які в ході глибинних інтерв'ю формували як прихильники (станом на проведення інтерв'ю уклали декларації із сімейним лікарем), так і противники (станом на проведення дослідження відмовилися від укладання цієї декларації) соціального інституту сімейної медицини.

Найперше слід звернути увагу на когнітивний аспект легітимаційних процесів у галузі сімейної медицини. Однак відповідно до результатів дослідження, значних відмінностей між респондентами, котрі уклали декларацію з сімейним лікарем, і тими, хто цього не зробив, виявлено не було. Найбільш розповсюдженим є розуміння сутності сімейної медицини як можливості обрати самостійно лікаря, з яким пацієнт знаходиться у довготривалій співпраці, що сприяє якісному лікуванню та поєднує людину із системою медицини в цілому [1-13]. Спільним для більшості респондентів двох груп було те, що вони відчували брак просвітницької діяльності щодо запровадження медичної реформи серед населення [5, 8, 13]. Певні відмінності між респондентами обраних груп можна спостерігати у контексті отримання інформації у широкому суспільному контексті, зокрема, через ЗМІ. Цей канал виявився більш актуальним для тих, хто має сімейного лікаря; ці люди стверджують, що отримували відомості про сімейну медицину у матеріалах, пропонуваніх ЗМІ [3, 5, 7]. Натомість ті, хто ще не уклав декларації з лікарем, не надавали великого значення інформації ЗМІ щодо сімейної медицини, більшою мірою отримували свої знання шляхом власної цікавості та пошукової роботи в Інтернеті [10, 11, 12].

Таким чином, люди здебільшого поінформовані про сутність медичної реформи; ті, що налаштовані прихильно, сприймають інформацію, яка циркулює

у ЗМІ, тоді як противники надають перевагу самостійним інформаційним пошукам; всі разом потребують додаткових роз'яснень стосовно медичної реформи як такої. Відповідно до практично одностайної позиції опитаних, такі роз'яснення мали б виходити з офіційних джерел (Міністерство охорони здоров'я України) та підкріплюватися ЗМІ [1-13]. Очевидно, що люди потребують більше інформації про інститут сімейної медицини, а також інформаційних джерел, котрим можна довіряти. Зважаючи на це, якщо на державному рівні є політичне рішення про подальше поширення медичної реформи, то найпершим напрямком, в якому слід працювати, є поширення коректної і зрозумілої інформації серед населення. Це дозволить, з одного боку, залучити тих, хто сумнівається, а з іншого – не втратити тих, хто починає розчаровуватися.

Емоційний аспект легітимаційних процесів у галузі сімейної медицини продемонстрував більше відмінностей між тими, хто формально залучений до цієї системи, і тими, хто наразі знаходиться поза її межами. Серед респондентів, що уклали договір з сімейним лікарем, сформувалося двояке оціночне судження про медичну реформу – частина оцінює її позитивно і, відповідно, задоволена медичними нововведеннями [1, 5], інша ж частина ставиться із обережністю і навіть оцінює систему сімейної медицини критично [4, 13], що ймовірно пов'язане з певним не надто позитивним досвідом. Стосовно респондентів, котрі ще не уклали декларації, то вони демонструють зацікавлення, однак до практичного втілення наразі не готові [10, 11]. Припускаємо, що причиною може бути брак інформації про медичну реформу, про що йшлося вище.

На особливу увагу у диференціації респондентів стали внутрішні та/чи зовнішні чинники, які спонукали їх або долучитися до системи сімейної медицини і заключити договір із сімейним лікарем, або утриматися від цього. Респонденти, що мають сімейного лікаря, серед причин підписання декларації з лікарем називають примусовість порядку (необхідність знайти для себе сімейного лікаря та укласти із ним договір [2, 5]); бюрократичні перешкоди (необхідність сімейного лікаря для отримання довідки чи направлення [13]); довіра до лікаря, із яким можна було укласти декларацію [1]; пандемія covid-19, яка актуалізувала більшість процесів у медичній сфері [4, 5]. Таким чином, можна стверджувати, що мотивація до підписання декларації з сімейним лікарем ґрунтується як на зовнішніх (примусовість порядку, пандемія), так і на внутрішніх (довіра) чинниках. Респонденти, котрі станом на проведення інтерв'ю не мали сімейного лікаря, серед чинників, що спонукали утриматися від формального залучення до системи сімейної медицини, називали бюрократичні причини системного або зовнішнього (погане функціонування системи, зокрема, у контексті зміни місця проживання [12]) та особистісного або внутрішнього (брак часу для збору документів та пошуку відповідного сімейного

лікаря [8]) характеру. Таким чином, кожна з груп респондентів має об'єктивні та суб'єктивні пояснення того, для чого була підписана декларація з сімейним лікарем або причин, чому цього ще не було зроблено. У контексті запровадження медичної реформи важливо розуміти ці чинники для того, аби підтримувати те, що працює в напрямку її просування, та усувати те, що створює перешкоди. Відповідно до результатів дослідження, більше ваги у контексті прийняття умов інституту сімейної медицини відіграють зовнішні чинники, котрі пов'язані швидше з тиском, аніж з переконанням. Припускаємо, що такий шлях буде мати позитивні кількісні показники у запровадженні медичної реформи, однак може мати згубні наслідки для функціонування інституту сімейної медицини в цілому.

Цікавою в ході аналізу результатів дослідження виявилася відмінність, що пов'язана з силою зовнішнього впливу на прийняття рішення про підписання чи не підписання договору з сімейним лікарем. Для респондентів, що мають сімейного лікаря, зокрема молодшого покоління, важелем впливу було батьківське рішення [2, 4], для старшого їх власні переконання [1, 5, 13]. Натомість, для респондентів, що не мають сімейного лікаря, рішення здебільшого були самостійними, незважаючи на зовнішній тиск як з боку регулярних установ та їх працівників, так і з боку близьких та рідних [12, 13].

У ході дослідження емоційного аспекту легітимації сімейної медицини було вивчено емоційні бар'єри особистісного та соціального характеру, котрі або спонукають утриматися від залученості до системи сімейної медицини, або за умови їх подолання дозволяють стати її переконаними учасниками. Відповідно, як стверджують респонденти, що мають сімейного лікаря, ніяких емоційних бар'єрів щодо сімейної медицини вони не відчують [1, 5]. Натомість, для респондентів, що не мають сімейного лікаря, існує ряд емоційних бар'єрів, таких як страх, нерозуміння системи та її роботи, невпевненість в системі та лікарях, недовіра до лікарів, їх компетентності тощо [8, 12]. Ще одним бар'єром для розвитку сімейної медицини, відповідно до результатів дослідження, є хабарництво, котре пов'язане з низькими заробітними платами лікарів [3, 8].

Позитивним моментом у контексті просування реформи сімейної медицини є те що більшість респондентів, незалежно від підписаної чи не підписаної з сімейним лікарем декларації, вважають систему сімейної медицини актуальною і потрібною для України, однак такою, що потребує значних доопрацювань [1-13].

Вивчення поведінкового аспекту легітимаційних процесів у сфері сімейної медицини продемонструвало низку відмінностей у практиках між тими, хто уклав договір з лікарем, і тими, хто цього не зробив. Респонденти з першої групи мають досвід звернення як до дільничних лікарів, так і до приватних знайомих з дитинства; незважаючи на наявну декларацію з сімейним лікарем, звертаються до нього

не часто; стосовно рекомендацій лікаря, то поєднують їх із самолікуванням [1, 2, 5]. Респонденти другої групи в дитинстві зверталися лише до знайомих лікарів і продовжують робити це далі; лікуються вони самостійно, вдаючись до взаємодії з лікарями у крайніх випадках [6, 7, 12].

Досвід залученості до системи сімейної медицини дозволив респондентам виокремити низку критичних зауважень щодо її функціонування, серед яких велика кількість пацієнтів, відповідно, довге очікування на огляд, черги [10, 11]; труднощі, пов'язані зі зміною місця проживання пацієнта та комунікацією із сімейним лікарем в такому випадку [2, 4, 5]; труднощі, пов'язані із документами та направленнями, надмірне ускладнення зв'язку пацієнта із вузькими спеціалістами [7, 13]. Респонденти, котрі не підписали декларації, є досить критично налаштованими стосовно медичної системи в Україні. Серед її негативних аспектів вони називають велику кількість пацієнтів, відповідно, черги [3, 11, 12]; неправильно поставлений діагноз [12]; низький рівень мотивації працівників державних медичних установ [8]. Цей негатив вони переносять на нову систему сімейної медицини, пояснюючи свій вибір залишатися поза її межами.

Слід відзначити, що вибір сімейного лікаря для укладання договору здебільшого відбувався за відгуками знайомих [1, 2, 5]; крім того, серед респондентів не виявилося таких, котрі змінили свого сімейного лікаря з тих чи інших причин. Цікаво, що люди висловлюють незадоволення з різних приводів, однак не виявляють бажання щось змінювати. Однією з причин такої ситуації може бути те, що це незадоволення не є таким критичним, оскільки є значною мірою очікуваним, зважаючи на стан медицини в Україні до реформи. Це дає підстави припустити, що кардинальних змін, котрі б викликали значне розчарування, медична реформа не принесла. З іншого боку, причина не змінювати лікаря може полягати у бюрократичних труднощах, котрі неодноразово згадувалися в ході інтерв'ю. Запровадження медичної реформи і її вдала реалізація вимагає певного вирішення у бюрократичних процедурах, які гальмують легітимізаційні процеси у цій сфері.

Для респондентів обох груп спільною виявилася активізація залученості до системи сімейної медицини в ході пандемії коронавірусу [4, 5, 7, 13]. Це ймовірно пов'язане із зовнішнім тиском на людей, котрий сприятиме швидше кількісним, а не якісним показникам реалізації медичної реформи.

Таким чином, кожна з груп респондентів, незалежно від укладеного чи не укладеного на момент проведення дослідження договору з сімейним лікарем, має свої аргументи стосовно того, чому це потрібно чи не потрібно зробити. Зібравши всі висловлені думки, пропонуємо таку узагальнену картину (див. Таблиця 3):

Таблиця 3.

Аргументація «за» і «проти» сімейної медицини в Україні

	ЗА	ПРОТИ
декларація «+»	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>довготривала співпраця із лікарем,</i> ● <i>зручність,</i> ● <i>новизна самої системи, відхід від радянської,</i> ● <i>особисте знайомство із сімейним лікарем.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>низьке фінансування системи,</i> ● <i>труднощі при зміні місця проживання та контакту з лікарем,</i> ● <i>зупинка реформування загалом.</i>
декларація «-»	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>довготривала співпраця із одним фахівцем,</i> ● <i>безоплатність надання послуг,</i> ● <i>можливість бути постійно на зв'язку із сімейним лікарем.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>погана налагодженість системи,</i> ● <i>непрозорість системи,</i> ● <i>складність у розумінні, кому із лікарів довіряти,</i> ● <i>складність у пошуку лікаря.</i>

Висновки. Таким чином, можемо побачити, що респонденти обох груп аргументують свою позицію як особистісними (суб'єктивними), так і соціальними (об'єктивними) поясненнями. Це дає підстави вести мову про перебіг легітиміційних процесів щодо сімейної медицини на всіх трьох рівнях – актора, координації дій та культурних ціннісних уявлень.

Одним із завдань проведеного дослідження було з'ясування, який із видів легітиміції сімейної медицини актуальний для сучасних українських реалій. Респондентам, що мають сімейного лікаря, бракує знань про специфіку функціонування системи сімейної медицини, натомість, для них характерні емоції, зокрема позитивні (довіра, задоволеність тощо) та мінімальні поведінкові практики. Така легітиміція (відсутність когнітивного компоненту за наявності емоційного і поведінкового) була означена як «часткова афективна» і вона властива, як демонструють результати дослідження, тим, хто формально залучений до системи сімейної медицини. Респонденти, що не мають сімейного лікаря, мають певні знання щодо медичної реформи, для них властиві певні емоції, часто негативного забарвлення (недовіра), у них відсутні поведінкові практики. Така легітиміція (наявність когнітивного та емоційного компонентів, відсутність поведінкового) була названа «часткова теоретична» і вона характерна для тих, хто формально знаходиться поза системою сімейної медицини. Важливо відзначити, що двох інших видів легітиміції у сфері сімейної медицини, які демонструють крайній позитивний прояв («цілісна легітиміція») та крайній негативний прояв («відсутня легітиміція») в ході дослідження виявлено не було. Тобто можемо стверджувати, що сімейна медицина є легітимована в сучасному українському суспільстві з певними застереженнями, що дає підстави назвати

цю легітимацію частковою. Для того аби ця легітимація набула завершеного формату, необхідно врахувати ті прогалини, які продемонструвало дослідження. Перше – необхідно подбати про підсилення інформаційного роз’яснення, зокрема, для тих, хто вже є частиною системи сімейної медицини, аби ці люди не перетворилися на її противників. Друге – потрібно забезпечити формування позитивних оцінок та, відповідно, поведінкових установок серед тих, котрі все ще сумніваються, для того щоб ці люди стали переконаними прихильниками пропонованих у медичній сфері змін.

Дуже важливим спостереженням, з нашої точки зору, є те, що кожна із груп респондентів, незалежно від укладеної декларації з сімейним лікарем чи відмови від неї, має свої аргументи «за» медичну реформу та «проти» неї. Це наводить на думку про те, що інститут сімейної медицини в Україні зберігає свою неоднозначність у громадській думці. Група формальних прихильників знаходить аргументи для критики, що може бути пов’язано з певними розчаруваннями в ході отримання практичного досвіду. Група формальних противників, навпаки, бачить позитивні сторони у реалізації медичної реформи. Іншими словами, жодна із сторін не налаштована однозначно, має сумніви, що створює добрий ґрунт для просування реформи сімейної медицини. Таке просування повинно відбуватися у кількох стратегічних напрямках – не допускати розчарувань серед прихильників, спростовувати критику серед противників і підтримувати позитивний імідж реформи в суспільстві, зокрема, шляхом позитивно налаштованої інформаційної кампанії.

Список джерел та наукової літератури

1. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Галиною (25.01.2021, м. Коломия).
2. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Христиною (27.01.2021, м. Коломия).
3. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Ксенією (29.01.2021, м. Коломия).
4. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Олексієм (3.02.2021, м. Коломия).
5. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Богданою (4.02.2021, м. Коломия).
6. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Мар’яною (4.02.2021, м. Коломия).
7. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Тарасом (28.02.2021, м. Львів).
8. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Діаною (2.03.2021, м. Львів).
9. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Тетяною (2.03.2021, м. Львів).
10. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Анною (3.03.2021, м. Львів).
11. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Надією (4.03.2021, м. Львів).
12. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Дарією (5.03.2021, м. Львів).
13. Транскрипт інтерв’ю, проведеного з Орестом (5.03.2021, м. Львів).
14. Група «Рейтинг» «Оцінка медичної сфери» (липень-серпень 2020).

15. Група «Рейтинг» «Стан медичної сфери в Україні» (жовтень 2016). URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/sostoyanie_medicinskoj_sfery_v_ukraine.html (дата звернення 02.06.2021).

16. Дослідження ВООЗ EURACT в рамках програми «Здоров'я для всіх» URL: <https://euract.woncaeurope.org/> (дата звернення 02.06.2021).

17. Міністерство Охорони Здоров'я України «Безкоштовна медицина» (квітень 2016-квітень 2017 року) URL: <https://moz.gov.ua/article/statistic/rezultati-doslidzhennja-bezkoshtovna-medicina> (дата звернення 02.06.2021).

18. Міністерство Охорони Здоров'я України спільно з Київським міжнародним інститутом соціології КМІС та Групою «Рейтинг» «Як змінилось ставлення українців до системи охорони здоров'я за три роки: аналіз соціологічних опитувань 2016-2019 роки». URL: <https://moz.gov.ua/article/reform-plan/jak-zminilos-stavlennja-ukrainciv-dosistemi-ohoroni-zdorovja-za-tri-roki-analiz-sociologichnih-opituvan-2016-2019-rr> (дата звернення 2.06.2021)

19. Наказ МОЗ України від 21.03.2018 р. № 504 «Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-18#Text> (дата звернення 01.09.2021).

20. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Медиум. 1995. 323 с

21. Вебер М. Три чисті типи легітимного панування. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. К. 1998. 157-172 с.

22. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. М.: Наука. 1990. 390 с.

23. Резнік В.С. Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії. К.: Інститут соціології НАН України. 2010. 512 с.

24. College of Family Physicians of Canada «Practice intentions of exiting family medicine residents in Canada» URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6042659/> (дата звернення 02.06. 2021)

References

1. Transcription of Interview with Galyna (2021) [in Ukrainian]
2. Transcription of Interview with Kristina (2021) [in Ukrainian]
3. Transcription of Interview with Ksenya (2021) [in Ukrainian]
4. Transcription of Interview with Oleksii (2021) [in Ukrainian]
5. Transcription of Interview with Bohdana (2021) [in Ukrainian]
6. Transcription of Interview with Mariana (2021) [in Ukrainian]
7. Transcription of Interview with Taras (2021) [in Ukrainian]

8. Transcription of Interview with Diana (2021) [in Ukrainian]
9. Transcription of Interview with Tetiana (2021) [in Ukrainian]
10. Transcription of Interview with Anna (2021) [in Ukrainian]
11. Transcription of Interview with Nadia (2021) [in Ukrainian]
12. Transcription of Interview with Daria (2021) [in Ukrainian]
13. Transcription of Interview with Orest (2021) [in Ukrainian]
14. Assessment of the medical sphere (July-August 2020). All-Ukrainian poll of the sociological group «Rating». URL:http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_medicine_092020_press.pdf [in Ukrainian]
15. The state of the medical sphere in Ukraine (October 2016). All-Ukrainian poll of the sociological group «Rating». URL:http://ratinggroup.ua/research/ukraine/sostoyanie_medicinskoy_sfery_v_ukraine.html [in Ukrainian]
16. WHO EURACT study under the Health for All program. URL: <https://euract.woncaeurope.org/> [in Ukrainian]
17. Free Medicine (April 2016-April 2017). All-Ukrainian poll of the Ministry of Health of Ukraine. URL: <https://moz.gov.ua/article/statistic/rezultati-doslidzhennja-bezkoshtovna-medicina> [in Ukrainian]
18. How the attitude of Ukrainians to the health care system has changed in three years. An analysis of opinion polls 2016-2019 of the Ministry of Health of Ukraine together with the Kyiv International Institute of Sociology KIIS and the Group «Rating». URL: <https://moz.gov.ua/article/reform-plan/jak-zminilos-stavlennja-ukrainciv-dosistemih-oronni-zdorovja-za-tri-roki-analiz-sociologichnih-opituvan-2016-2019-rr> [in Ukrainian]
19. On approval of the Procedure for providing primary care. Order of the Ministry of Health of Ukraine dated March 21, 2018 № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-18#Text> [in Ukrainian]
20. Berger P., Lukman T. Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge. Moscow. 1995. 323 p. [in Russian]
21. Weber M. Three pure types of legitimate domination. Sociology. General historical analysis. Politics. K. 1998. 157-172 p. [in Ukrainian]
22. Durkheim E. On the division of social labor. Method of sociology. M.: Nauka. 1990. 390 s. [in Russian]
23. Reznik V. S. Legitimation of private property as a concept of sociological theory. K.: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2010. 512 p. [in Ukrainian]
24. College of Family Physicians of Canada «Practice intentions of exiting family medicine residents in Canada» URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6042659/>

SPECIFIC OF LEGITIMACY OF FAMILY MEDICINE IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Kalynyak O.

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine, 79000
oryslava.kalynyak@lnu.edu.ua

Kobzarieva Y.

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine, 79000
yaryna.kobzarieva@lnu.edu.ua

The article is devoted to studying the legitimacy of family medicine in modern Ukrainian society, which takes place in the context of the coronavirus pandemic. Family medicine is interpreted as a new social institution for the Ukrainian context, the institutionalization of which has become relevant due to both internal Ukrainian (introduction of medical reform) and external global (Covid-19) circumstances. The authors' attention is focused on studying the legitimacy of family medicine as one of the essential components of institutionalization. The theoretical and methodological basis of the work is a combination of two conceptual visions of legitimacy, in particular, M. Weber and P. Berger and T. Lukman. Based on the current theoretical understanding of legitimacy, the author's vision of the levels of legitimation processes in relation to family medicine is proposed, which provides three levels - actor, coordination of actions, and cultural values, which are analyzed through the prism of cognitive, emotional and behavioral aspects of acceptance or rejection by modern Ukrainians. The proposed author's scheme was tested by conducting in-depth interviews with those involved in the family medicine system (a declaration was made with the family doctor) and with those who are formally outside it (the declaration was not made). Similarities and differences were found between the two surveyed groups in cognitive (both groups signal a lack of information about family medicine), emotional (trust is typical for those involved and distrust - for those outside the system), and behavioral (signed or unsigned declaration) aspects. The legitimacy of family medicine, according to the author's formulations, is defined as «partial» - «partial affective» (for those who formally joined the medical reform) and «partial theoretical» (for those who did not show such readiness). In the study, each group named its arguments «for» and «against» family medicine, regardless of the final position on family medicine. The activity of both groups - supporters and opponents - in positive and negative arguments suggests that the discussion on the introduction of

family medicine in modern Ukrainian society is not exhaustive. Legitimacy, despite its partial nature, is active but has many challenges. It should be considered for the promotion of medical reform in modern Ukraine.

Key words: legitimacy, social institute, family medicine.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2021

Прийнята до друку 19.10.2021

**РЕЕМІГРАЦІЯ: ДО ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО
ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ**

В. М. Гойсан

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна,

email: victory.goisan@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7310-3295>

У статті розглянуто дефініції рееміграції у вітчизняному та закордонному науковому дискурсах. Виявлено, що тлумачення поняття як в Україні, так і поза її межами носить дискусійний і суперечливий характер. На основі аналізу наявних визначень і тлумачень систематизовано та згруповано три основні концептуальні підходи до трактування рееміграції – «усталений», «модифікований» та «окремий». Встановлено, що кожна група термінів повністю або частково відтворює конотацію інших понять у сфері міграції. З урахуванням можливостей компромісів із конфліктуючими термінами здійснено аргументацію вибору одного концептуального підходу. У статті подано авторське визначення рееміграції, понятійне ядро якого включає в себе просторовий, часовий, ітераційний і мотиваційний виміри. Автор пропонує визначити рееміграцію як процес повторного переміщення мігранта до тієї самої чи іншої країни у зв'язку з економічними, соціальними, політичними, культурними чи причинами особистісного характеру після того, як він повернувся на батьківщину, і перебував чи планує перебувати як у країні походження, так і країні нового призначення щонайменше три місяці.

Ключові слова: рееміграція, зворотна міграція, репатріація, циркулярна міграція, подальша міграція, вторинна міграція.

Постановка проблеми. Явище рееміграції залишається малодослідженим у сучасному науковому дискурсі, а наявні положення щодо його висвітлення є фрагментарними та дискусійними. Ймовірно тому ні серед вітчизняних,

ні серед закордонних вчених не існує одностайності щодо його тлумачення. Станом на сьогодні в міграційній термінології спостерігаємо понятійно-категоріальну невизначеність, яка базується на не лише неузгодженому, але й суперечливому в концептуальному плані плюралізмі визначень. Зі зростанням наукового знання й виникненням нових соціальних феноменів, цілком закономірно, частішають випадки, коли вчені вкладають в один термін різні сенси, що перетинаються з іншими дефініціями і призводять до формування множинності дискурсів. Однак понятійна контрверсія зумовлює ускладнене розуміння міграційних процесів та заважає реалізувати дослідницький потенціал для наукових понять. Отож для того, аби запропонувати визначення рееміграції, варто розглядати не тільки явища, що стосуються її безпосередньо, але і брати до уваги інші, які мають схожий чи тотожний характер. Такий підхід дозволить окреслити чіткі понятійні межі та уникнути дублювання змісту. До того ж, це сприятиме подальшому теоретичному та емпіричному вивченню сутності цього феномена з боку дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням феномена рееміграції займаються такі українські науковці, як Р. Рісна [1], А. Смалійчук [2], М. Романюк [3], Д. Ніконова [4], О. Пасічник і О. Овчинникова [5]. Серед закордонних науковців, які також приділяли увагу вивченню цього питання, можемо виділити таких, як А. Кукуеча-Мендоса, Х. Лара і Х. Васкес [6], А. Монті [7], С. Перейра [8], І. Штайнер [9], Л. Шустер і Н. Маджиді [10]. Уточнююче висвітлення рееміграції знаходимо в працях інших дослідників (Л. Стельмашук [11], О. Савіцька і В. Цоньо [12], А. Фігель і А. Гурни [13]), які займалися вивченням схожих міграційних явищ.

Мета статті – розглянути рееміграцію як соціальне явище, що знаходиться в сучасному полі міждисциплінарного зацікавлення, визначити межі наукової інтерпретації цього поняття в соціологічному дискурсі з урахуванням специфіки трактування та розмежування від суміжних термінів.

Виклад основного матеріалу. Спочатку розглянемо наявні визначення, що презентують явище рееміграції у вітчизняному науковому просторі.

Одну із найбільш комплексних дефініцій, яка включає в себе аспект прийняття рішення про міграцію, надає українська дослідниця Р. Рісна. Під рееміграцією вона має на увазі «процес добровільного (або і примусового) просторового руху населення, що передбачає повернення особи-емігранта (групи осіб) у місце походження чи попереднього проживання з перетином державного кордону» [1, с. 53]. Дещо ширше визначення знаходимо в А. Смалійчук, яка стверджує, що «рееміграція – процес повернення в країну населення, яке раніше емігрувало з різних причин в інші країни» [2, с. 389]. Проте, судячи з основних характеристик дефініцій, незрозумілим стає питання тривалості цього повернення, тобто чи виїжджає мігрант до рідної країни на тимчасовий період чи назавжди. Натомість за визначенням Л. Стельма-

реєміграція – це «повернення емігранта в країну початкового проживання на постійну роботу, тобто зворотна еміграція» [11, с. 63].

Виділимо також тлумачення М. Романюка, який пояснює сутність цього явища як «повернення колишніх емігрантів на історичну батьківщину, а також трудових мігрантів, які тривалий період працюють за кордоном» [3, с. 25]. Згідно з поглядами цього автора, реєміграція тісно перегукується із таким поняттям як «репатріація», яка означає (за трактуванням Міжнародної організації з міграції) «право біженця, військовополоненого або арештованого на повернення в країну, громадянином якої він є, на підставі положень, викладених у різних міжнародних документах» [14, с. 37]. Зі свого боку О. Савіцька і В. Цоньо розмежують обидва терміни через конкретизацію політичного характеру репатріації. На їхню думку, реєміграція – це «повернення емігрантів на батьківщину», а репатріація – повернення, проте «з відновленням громадянства», а також «повернення інтернованих цивільних осіб, депортованих, евакуйованих, полонених тощо» [12, с. 296]. Звідси випливає, що репатріація є вужчим поняттям і являє собою один із видів реєміграції.

Однак якщо інтерпретувати реєміграцію як повернення, то яким чином вона має узгоджуватися із поняттям «зворотна міграція» (return migration), яке активно використовується в англomовному науковому дискурсі? Цей аспект термінологічної проблеми, яка досі не є остаточно вирішеною, ще у 70-і рр. ХХ ст. підняв нідерландський учений Ф. Бовенкерк. Досліджуючи соціологічні аспекти зворотної міграції, він зауважив, що явище повернення мігранта на батьківщину часто позначають найрізноманітнішими термінами, серед яких є також реєміграція. На переконання дослідника, зворотною міграцією може вважатися перше повернення людей після еміграції до країни (чи регіону) походження. Натомість реєміграцію він тлумачить як еміграцію до тієї самої країни після того, як особа вперше повернулася на батьківщину [15, р. 4–5]. Варто зазначити, що «реєміграцію» як повернення до рідної країни сьогодні розуміють низка як російських (Л. Рибаківський [16], А. Осіна [17]), польських (М. Марковські [18], К. Слани [19]), так і інших західних дослідників (М. Жолівет, Т. Ксеноджіані, Ж.-К. Дюмон [20]).

У розумінні Ф. Бовенкерка варто виокремити два основні компоненти реєміграції – це повернення до рідної країни після еміграції та подальший виїзд із неї. Необхідно підкреслити одну важливу деталь, яка стосується пункту призначення реємігранта, адже йдеться про рух до однієї й тієї ж держави. Щоби позначити переміщення до нової країни після повернення мігранта, він використовує поняття «еміграція вдруге» (second time emigration). Якщо рух між двома місцями включає більше одного повернення, то це вже буде циркулярна міграція [15, р. 5]. У тих визначеннях, які надає вчений щодо різних типів міграцій, основні демаркаційні лінії між ними проходять саме в кількості здійснених міграційних циклів. Реємігрантом буде вважатися особа, яка здійснила в обов'язковому порядку: міграцію через кордон – повернення – наступний виїзд. Якщо кількість міграційних переміщень буде більшою, то мова йтиме про циркулярний тип міграції. Своє розрізнення між зазначеними термінами здійснює й інший дослідник міграції – Дж. Гмелч. Він вважає, що циркулярна міграція включає «часте переміщення між двома чи більшою кількістю місць», зате під «реєміграцією» розуміє процес, коли

люди «повертаються в країну походження, а потім емігрують вдруге». Зворотною міграцією науковець називає рух емігрантів назад до їхньої батьківщини задля переселення [21, р. 136]. Звідси робимо висновок, що для останнього терміна кількість повернень не грає жодної ролі, поки це повернення не буде остаточним. Такий підхід означає розуміння феномена як завершення міграційного циклу особистості, а рееміграція є одним з етапів, які його супроводжують.

Однак у сучасному світі із широкими можливостями мобільності, питання повернення для індивідів не може бути кінцево визначеним. Будь-які соціальні, економічні чи політичні потрясіння стають, як правило, тими чинниками, що зумовлюють підвищення міграційних настроїв як і в тих індивідів, які не мають міграційного досвіду, так і тих, що вже бували за кордоном. Тому сьогодні дедалі більша кількість дослідників вивчає питання стійкості повернення мігрантів до країни походження. Так, польські дослідниці А. Фігель та А. Гурни розглядають зворотну міграцію з урахуванням її постійності та тимчасовості, тобто із ймовірністю залишитися в рідній країні чи подальшого виїзду за кордон. Вони визначають реемігранта як зворотного мігранта, який знову емігрував після повернення [13]. Інші дослідники (Р. Блек, Х. Козер, К. Манк), аналізуючи чинники, що впливають на рішення біженців та шукачів притулку про добровільне повернення до країн походження, намагалися також зрозуміти його стійкість. За переконаннями науковців, рееміграція та бажання покинути межі своєї батьківщини є одними з індикаторів нестійкого повернення [22]. Такий підхід свідчить про факт, що вивчення рееміграції дає змогу доповнити розуміння явища зворотної міграції. І хоча щодо того, чи рееміграція може бути показником нестійкого повернення, триває дискусія (для прикладу, К. Кушміндер не погоджується з цим [23]), проте в нашому контексті важливим є розмежування двох термінів.

Розкриваючи сутність рееміграції, варто також звернутися до трактування Міжнародної організації з міграції (МОМ). У своєму глосарії вона означає феномен рееміграції як «рух особи, яка після повернення до країни свого походження, знову емігрує» [24, р. 170]. Натомість для позначення самого повернення використовує поняття «зворотна міграція». «У контексті міжнародної міграції вона означає рух особи, яка повертається в країну свого походження після виїзду з місця свого звичного проживання, перетнувши міжнародний кордон» [24, р. 186].

Ж.-П. Кассаріно також розділяє конотаційне значення цих явищ та надає визначення рееміграції: «Коли зворотний мігрант реемігрує, то він чи вона виїжджає за кордон знову, принаймні через три місяці після повернення до країни походження» [25, р. 134]. Науковець надає надзвичайно важливу характеристику рееміграції – необхідний період перебування в рідній країні. Завдяки часовому критерію можна відмежувати рееміграцію від короткострокових поїздок, які можуть здійснюватися ледь не щодня. Однак таке визначення не задає чіткі рамки щодо попереднього перебування за кордоном перед чи після повернення на батьківщину. Адже виїзд поза її межі в такому випадку може здійснюватися з туристичною, бізнесовою, релігійною чи лікувальною метою. Також виділимо дефініцію мексиканських дослідників (А. Кукечі-Мендоси, Х. Лари, Х. Васкеса), які, між іншим, розкривають мотиви рееміграції, а також надають інші важливі критерії для ідентифікації явища.

На їхню думку, рееміграція – «це процес, побудований людьми, які повертаються до місць свого походження й потім ідуть до того самого чи іншого пункту призначення у зв'язку із соціально-економічними чи культурними причинами, не визначаючи цей процес у часі і просторі, який має початок і не має кінця, базується на мережах у транснаціональних рамках в обох напрямках – умовного місця походження та призначення» [6, р. 98]. Попри те, що у визначенні не вказано скільки часу реемігрант мусить перебувати за кордоном і в країні походження, в інтерпретації прослідковуємо іншу, ніж у Ф. Бовенкерка, позицію щодо кількості країн-реципієнтів, які можуть бути залучені до рееміграційного процесу. Крім того, важливим акцентом є безкінечність циклів, що можуть здійснюватися реемігрантом. Такі критерії значно розширюють дискурс феномена.

Однак цей підхід формує проблему, яка полягає у перетинанні з полем іншого явища – циркулярної міграції. Зазначаючи її виміри, Ф. Пасторе підкреслює: «З погляду частоти, існує суттєва різниця між одноразовим кругообігом, тобто еміграцією, що супроводжується зворотною міграцією, та рекурсивною циркулярністю, тобто серійною формою мобільності людини, завдяки якій вона залишає та повертається до своєї країни походження кілька разів у її житті» [26, р. 3]. Схожу позицію щодо кількості циклів має К. Ньюленд. На її переконання, циркулярна міграція має включати в себе більше одного циклу, «адже мігранти, які здійснили лише одну подорож між місцями походження та призначення, зазвичай описуються як зворотні мігранти». Крім того, дослідниця зазначає, що сучасні визначення цього типу міграції, окрім ітераційного, містять у собі ще просторовий і часовий виміри. Тобто циркулярна міграція може здійснюватися в межах двох чи більше країн – між місцем походження й пунктами призначення, а також варіюватися від короткотермінових переїздів, що сягають кількох місяців, до рухів у межах зміни життєвих циклів, наприклад, серед людей, які повертаються до рідних країн на пенсію [27, р. 9].

Отже, у наявних визначеннях щодо трактування рееміграції як виїзду за кордон після повернення до країни походження прослідковуємо певні суперечності, які стосуються як повторюваності руху, так і кількості країн, в межах яких він відбувається.

Однак розглянемо ще погляди інших науковців, як-от Ф. Вадіна і М. Пірачі. Хоча дослідники розуміють під циркулярною міграцією «неодноразові переміщення туди й назад між рідною країною та однією або кількома країнами призначення», проте в контексті прийняття індивідами міграційних рішень розглядають і рееміграцію. Вони зазначають, що після повернення мігранта до рідної країни ймовірними стають два сценарії: або він оселяється там на постійній основі (автори називають це явище поняттям «зворотна міграція»), або він реемігрує, що зводиться у їхньому розумінні до циркулярної / повторної міграції, тобто руху за кордон [28, р. 1–4]. Отож дослідники розглядають рееміграцію як частину інших типів міграцій, що передбачає її означення як суто повторне переміщення з країни походження.

Далі ми проаналізуємо ще один підхід до тлумачення рееміграції, який хоч не є настільки поширеним, проте теж потребує розгляду. Його сутність полягає у визначенні цього явища як виїзду з країни призначення мігранта в нову, яка не є країною його походження.

Оскільки зворотну міграцію ми вже розглядали, виокремимо ті особливості, якими наділяють різні дослідники дефініцію «подальшої міграції». М. Келлі, аналізуючи транснаціональні траєкторії біженців, зазначає, що цей тип переміщення означає процес, коли люди залишають свою країну походження, поселяються на певний час у другій країні, а потім мігрують до третьої [30]. Аналогічного визначення дотримується А. Констант. Вона визначає подальшу міграцію як «повторну міграцію з поворотом», тобто виїзд із країни, що приймає, до наступної. Вона підкреслює, що це явище також називають різними термінами, серед яких є вторинна міграція (secondary migration) [31, р. 5].

Утім інша вчена, А. Такенака, ототожнює рееміграцію якраз із вторинною міграцією. Аналізуючи дані перепису населення в контексті імміграції до США, вона розмежовує два типи вторинної міграції – пряма міграція (зараховує сюди тих, хто прибув до США із країни, що не є країною їхнього походження) і непряма (ті, хто повернулися до рідної країни чи країни походження із третіх країн, а потім мігрували до США) [32]. Згідно з цим підходом рееміграція означає, що в її процесах окрім країни походження, можуть бути задіяні більше, ніж дві країни, а повернення не є обов'язковим компонентом, як це було в усіх попередніх визначеннях.

Важливо зазначити, що МОМ під «вторинною міграцією» має на увазі «переміщення мігранта з першої країни призначення в іншу країну, відмінну від країни, у якій він проживав спочатку, та іншої, ніж країна громадянства особи» [24, р. 194].

Здійснивши змістовний аналіз поняття «рееміграція», пропонуємо три сформовані підходи до його витлумачення, які нами позначено, як «усталений», «модифікований» та «окремий» (див. табл. 1).

Таблиця 1

Концептуальні підходи до трактування поняття «рееміграція» (авторська розробка)

№	Назва підходу	Конотація	Представники	Дублювання чи схожість зі значеннями інших термінів
1.	«усталений»	повернення мігранта на батьківщину	Р. Рісна, Л. Стельмашук, М. Романюк, О. Савіцька, В. Цоньо	зворотна міграція (return migration), репатріація (repatriation)
2.	«модифікований»	повторне переміщення особи за кордон після повернення на батьківщину	Ф. Бовенкерк, Дж. Гмелч, А. Кукуеча-Мендоса, Ж.-П. Кассаріно	циркулярна міграція (circular migration)
3.	«окремий»	виїзд із країни, у яку особа раніше мігрувала, до нової держави	А. Монті, А. Такенака	подальша міграція (onward migration), вторинна міграція (secondary migration)

«Усталений» підхід стосується трактування рееміграції як повернення мігрантів до рідної країни, що, фактично відображає поле зворотної міграції й репатріації. У межах другого підходу («модифікованого»), який визначає повторне переміщення особи за кордон після повернення на батьківщину, виникає суперечність із циркулярною міграцією. А третій, «окремий» підхід (тобто виїзд із країни, у яку особа раніше мігрувала, до нової держави), тісно переплітається із термінами «подальша» і «вторинна» міграції.

Варто зауважити, що А. Монті й А. Такенака, яких ми зарахували як представників третьої групи, репрезентують синтезовані підходи в розумінні рееміграції та аналізують її з погляду країни призначення мігрантів. Так, А. Монті другим компонентом рееміграції вбачає повернення до країни походження (тобто використовує «усталений» підхід), натомість А. Такенака – повторний виїзд за кордон після повернення до рідної країни (тобто «модифікований» підхід). Однак спільним для них є розгляд цього явища як подальшого виїзду з пункту призначення до нової країни, тому ми об'єднали їх в одну групу.

Отже, диверсифікація поняття рееміграції, що виражається в трьох підходах, ставить перед нами питання: чому все-таки дослідники вкладають різні сенси в одну назву? На нашу думку, причина такої термінологічної суперечності між науковцями може носити етимологічний характер, адже латинський префікс «ре» має два значення – «назад» і «знову» [33, р. 84]. Так, якщо розглядати рееміграцію як переміщення мігрантів на батьківщину, у визначення вкладається сенс «назад», а якщо розглядати її як повторний виїзд мігранта за кордон після повернення із рідної країни, то застосовуються цілісно одразу обидві конотації. Аналізуючи концепції А. Монті й А. Такенаки робимо висновок, що вони керувалися також двома значеннями. Проте, оскільки ці дослідники вивчали рееміграцію як окремі події (зворотну, подальшу й вторинну міграції), то міграційний процес, залежно від випадку, носить тільки один сенс – або «назад», або «знову» (за винятком непрямої вторинної міграції в А. Такенаки).

Тоді як все-таки означувати рееміграцію та як знайти компроміс між усіма термінологічними групами? Визначимо два основні критерії для вибору дефініції: крім повної реалізації етимологічного потенціалу означимо ще й узгодження з конфліктуючими термінами, які повторюють значення інших (див. табл. 2).

Таблиця 2

Реалізація критеріїв для вибору дефініції рееміграції
 в межах підходів до її трактування (авторська розробка)

№	Підхід	Реалізація етимологічного значення	Можливість компромісу із суміжними термінами
1.	«усталений» (повернення мігранта на батьківщину)	часткова («назад»)	можливий як різновид повернення
2.	«модифікований» (повторне переміщення особи за кордон після повернення на батьківщину)	повна («назад» і «знову»)	можливий як здійснення меншої кількості циклів, аніж у циркулярної міграції або як процес, що характеризує виключно переміщення за кордон із рідної країни
3.	«окремий» (визд із країни, у яку особа раніше мігрувала, до нової держави)	часткова («знову»)	неможливий

Таким чином, якщо тлумачити рееміграцію у межах «усталеного» підходу, то її значення повністю співпадає із поняттям «зворотна міграція», яке вже має за кордоном усталений статус.

Проте все-таки розгляд двох понять як повернення мігранта на батьківщину можливий у випадку, якщо, припустимо:

- 1) рееміграцію розглядати як незавершений міграційний цикл;
- 2) а зворотну – як таку, після якої особа більше не буде здійснювати переміщення за кордон, звісно, за винятком поїздок з метою туризму, лікування, релігійного паломництва чи інших короткотермінових причин.

Однак недолік цієї позиції полягає в тому, що вона не є достатньо розроблена і не знаходить популярності серед науковців.

Якщо звернутися до «модифікованого» підходу і розуміти рееміграцію як повторне переміщення мігранта за кордон після повернення до рідної країни, то, як бачимо, її значення тісно переплітається із поняттям циркулярної міграції. Тому на основі аналізу особливостей цих трактувань можемо виділити два варіанти для концептуального значення рееміграції:

- 1) вона буде тлумачитися як явище, що включає в себе виключно такі три етапи як міграція за кордон – повернення на батьківщину – наступне переміщення за межі рідної країни;
- 2) або ж незалежно від кількості циклів сприйматися виключно як рух мігранта

за кордон; інакше кажучи, якщо мігрант здійснив зворотну міграцію, то він повернувся до рідної країни, а коли вирішив знову виїхати за її межі, то він реемігрував.

Однак у першому випадку це означатиме, якщо особа після повторного переміщення за кордон вирішить знову повернулася на батьківщину, то вона буде вважатися циркулярним мігрантом, а не реемігрантом. Тому фокус досліджень буде зосереджений насамперед на тих індивідах, які залишаються за кордоном назавжди. Натомість другий варіант вказує на те, що рееміграція може бути частиною будь-якої іншої міграції (наприклад, циркулярної).

Якщо ж інтерпретувати рееміграцію у рамках виділеного «окремого» підходу, тобто як виїзд із країни, у яку особа раніше мігрувала, до нової держави, то з'являється суперечність із термінами «подальша» і «вторинна» міграції у додаток до того, що між собою вони також конкурують. Однак оскільки цей підхід не є достатньо популярним серед науковців, відповідно, не знаходимо прикладів, де можливий компроміс між цією термінологічною групою, окрім випадків, які передбачають комбінації з першими двома підходами.

Перед тим, як зробити висновки щодо доцільності того чи іншого підходу, перед нами може виникнути питання – чи варто взагалі розглядати таке явище як рееміграція? Чи не достатньо поділяти зворотну, циркулярну, вторинну чи інші види міграцій, а рееміграцію розглядати як їхні синоніми? На нашу думку, це поняття має право на самостійне існування. Адже, як зазначає британський соціолог Дж. Уррі, сьогодні соціологія повинна мати своїм предметом мобільності, які в сучасному світі набувають дедалі більшого значення [34]. Виникають нові соціальні явища, які постійно диверсифікують діяльність індивідів, надають їм більше можливостей і сприяють зростанню міграційних потоків. Крім того, з'являються нові виклики та проблеми. Яскравим прикладом стала пандемія Covid-19, яка змусила мільйони мігрантів змінити свої траєкторії. Питання моделей їхньої міграційної поведінки потребує детальнішого вивчення.

Отож, враховуючи всі аргументи на користь трьох підходів, бачимо, що найбільше компромісів із конфліктуючими термінами, а також повну реалізацію етимологічного потенціалу має другий підхід, якому ми дали назву «модифікований». Тому ми переконані, що рееміграцію потрібно розглядати в розумінні повторного переміщення особи за кордон після повернення на батьківщину.

Проте, навіть відмежувавши це явище від суміжних термінологічних груп, існує необхідність формування його понятійного ядра, оскільки в наявних дефініціях ми простежили певні суперечності. Тому важливими для формування визначення «рееміграції» є відповіді на питання, що стосуються тривалості перебування мігранта в країні призначення і в країні походження після повернення з-за кордону, кількості країн, задіяних до рееміграційного процесу, повторюваності руху, сприй-

терміну перебування в країні призначення і країні походження.

Таким чином, сформулюємо основні виміри рееміграції, які, на нашу думку, дозволять описати її сутнісні характеристики.

1) Просторовий вимір означає рух як в ту саму країну, де раніше перебував мігрант, так і в інші. Проте варто пам'ятати, якщо особа здійснює подальше переміщення з країни призначення в іншу, то цей процес матиме назву «вторинна міграція».

2) Часовий вимір визначає перебування особи в країні призначення і рідній країні після повернення з-за кордону щонайменше три місяці. Такий критерій дозволить відмежувати виїзд за кордон від туристичних, бізнесових, медичних чи релігійних поїздок, що, як правило, тривають менше зазначеного терміну. А також у випадку повернення мігрантів до країни походження допоможе відсіяти поїздки з метою короткотривалого перебування, наприклад, проведення відпустки, відвідування родичів, вирішення бюрократичних питань тощо.

3) Ітераційний вимір стосується таких послідовних міграційних етапів: виїзд з країни походження – повернення до неї – наступна міграція. Може включати в себе необмежену кількість циклів, проте обов'язковою умовою є здійснення кожного з них після повернення до рідної країни.

4) Мотиваційний вимір включає в себе особистісні, економічні, соціальні, політичні чи культурні причини переселення.

Отож «рееміграцією» ми пропонуємо вважати процес повторного переміщення мігранта до тієї самої чи іншої країни у зв'язку з економічними, соціальними, політичними, культурними чи причинами особистісного характеру після того, як він повернувся на батьківщину, і перебував чи планує перебувати як у країні походження, так і країні нового призначення щонайменше три місяці.

Висновки. На основі проведеного дослідження бачимо, що дефініція рееміграції не є усталеною і це призводить до формування множинності сенсів, які в неї вкладають науковці. Як показав аналіз літературних джерел, здебільшого проблема стосується західного дискурсу, де ми виділили три основні підходи до розуміння феномена, який вивчаємо. Їхньою спільною рисою є розгляд рееміграції як соціального явища, яке обов'язково включає в себе попередній міграційний досвід. Так, «усталений» підхід означає повернення мігранта на батьківщину; другий («модифікований») описує повторний виїзд за кордон з рідної країни; а третій («окремий») стосується виїзду з країни, в яку раніше прибув мігрант, до нової. Проте популярність в Україні та пострадянському просторі тлумачення рееміграції як повернення мігранта до країни походження ускладнює порозуміння із західними науковцями, незважаючи на факт популярності й цього підходу серед них.

Наявність розмитого дефінітивного поля явища зумовлює в рамках кожного підходу суперечності із суміжними термінологічними групами, як-от зворотна міграція, репатріація, циркулярна міграція, подальша і вторинна міграції. Етимологічний аналіз і можливість компромісу із кожним терміном дозволив зробити висновок про доцільність пояснення рееміграції як повторного виїзду особи за кордон після повернення на батьківщину.

З метою подолання розбіжностей в межах цього підходу нами було виокремлено

основні виміри реєміграції, що дозволили сформувати її понятійне ядро. Згідно із зазначеними принципами, обов'язковою складовою реєміграції є повернення мігранта до рідної країни та наступний виїзд за кордон. Задля розширення дискурсу феномена, нами була висунута пропозиція вважати реєміграцією рух особи як в ту саму країну, де вона перебувала, так і в нові. Крім того, важливим критерієм є безкінечна кількість циклів, які може здійснювати індивід, і термін перебування у країні-донорі і реципієнті щонайменше три місяці, щоб відмежувати реєміграцію від короткострокових поїздок. Основною відмінністю такого підходу від циркулярної міграції є те, що реєміграція є її обов'язковою складовою. Тобто циркулярний мігрант повертається в країну походження, а потім знову реємігрує.

Список використаної літератури:

1. Рісна Р. Р. Трудова реєміграція в системі забезпечення соціально-економічного розвитку регіону : дис. ... канд. ек. наук : 08.00.07 / Національна академія наук України ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього». Львів, 2016. 256 с.
2. Смалійчук А. В. Вплив реєміграції на інноваційний розвиток України. Соціально-трудова відносина: теорія та практика, 2014. №2. С. 387–391
3. Романюк М. Д. Закордонна трудова міграція та реєміграція в контексті національної безпеки України. Регіональна економіка, 2016. №4. С. 22–30.
4. Ніконова Д. О. Реєміграція внутрішньо переміщених осіб як складова механізму відтворення соціально-економічного потенціалу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносина та світове господарство, 2015. № 4. С. 73–75
5. Пасічник О. А., Овчиннікова О. Р. Дослідження факторів впливу на реєміграційні настрої. Наука й економіка, 2014. №1 (33). С. 187–192.
6. Cuecuecha-Mendoza A., Lara J., Vázquez J. The Re-emigration of American children living in Mexico. Papeles de Población, 2017. № 91. P. 93–116.
7. Monti A. Re-emigration of foreign-born residents from Sweden: 1990–2015. Population, Space and Place, 2018. № 26.
8. Pereira S. Immigrant workers' (im)mobilities and their re-emigration strategies. Employee Relations, 2012. № 34(6). P. 642–657.
9. Steiner I. Settlement or mobility? Immigrants' re-migration decision-making process in a high-income country setting. Journal of International Migration and Integration, 2019. Vol. 20, no. 1. P. 223–245
10. Schuster L., Majidi N. Deportation Stigma and Re-migration. Journal of Ethnic and Migration Studies, 2015. № 41(4). P. 635–652. doi: 10.1080/1369183X.2014.957174
11. Стельмащук Л. С. Особливості прояву сучасних видів міграції населення. Молодий вчений, 2015. № 4 (2). С. 62–66.
12. Савіцька О. П., Цоньо В. В. Особливості міграційних процесів населення в умовах глобалізації. Науковий вісник НЛТУ України, 2013. Вип. 23.17. С. 295–303.
13. Górny A., Fihel A. To settle or to leave again? Patterns of return migration to Poland during the transition period. Central and Eastern European Migration Review, 2013. № 2. P. 55–76.

14. Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник. Київ: Бланк-Прес, 2015. 100 с.
15. Vovenkerk F. The sociology of return migration: A bibliographic essay, 1974. 67 p.
16. Демографический понятийный словарь/ под ред. Л. Л. Рыбаковского. Москва: Центр Социального прогнозирования, 2003. 352 с.
17. Осина А. И. Стимулирование процесса реэмиграции ученых как необходимые инвестиции государства: опыт России и других стран. Вестник Челябинского государственного университета, 2013. №31. С. 80–85.
18. Reemigracja kobiet z województwa lubelskiego/ Red. K. Markowski. Lublin, 2010. 174 s.
19. Slany K. Reemigracje w perspektywie historycznej i demograficzno socjologicznej (od 1918 do 1989 roku). Poakcesyjne migracje powrotne Polaków: geneza, przyczyny i konsekwencje. Biuletyn RPO – Materiały. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 2010. S. 46–75.
20. Jolivet M., Xenog T., Dumont J.-C. Measuring Return Migration: Some Preliminary Findings in Times of Crisis. Conference of European Statisticians. Geneva: Economic Commission for Europe, 2012. 12 p.
21. Gmelch G. Return migration. Annual review of anthropology, 1980. №9 (1). P. 135–159
22. Black R., Koser K., Munk K., Atfield G., D’Onofrio L., Tiemoko R. Understanding voluntary return, 2004. 80 p.
23. Kuschminder K. Interrogating the relationship between remigration and sustainable return. International Migration, 2017. № 55. P. 107–121.
24. International Organization for Migration. International Migration Law. Glossary on Migration, 2019. №34. P. 236
25. Cassarino J. P. Return Migrants to the Maghreb Countries: Reintegration and development challenges. MIREM Project, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, EUI, Florence, 2008.
26. Pastore F. Circular Migration. Background note for the Meeting of Experts on Legal Migration (Rabat, 3-4 March 2008).
27. Newland K. Circular Migration and Human Development. Human Development Research Paper (HDRP), 2009. Vol. 42.
28. Vadean F. P., Piracha M. Circular migration or permanent return: What determines different forms of migration? Department of Economics Discussion Paper, 2009. No. 09/12. 27 p.
29. Nekby L. The emigration of immigrants, return vs onward migration: evidence from Sweden. Journal of Population Economics, 2006. № 19(2). P 197-226.
30. Kelly M. Onward Migration: The Transnational Trajectories of Iranians Leaving Sweden. Department of Social and Economic Geography. Geographica 1, 2013. 334 pp. Uppsala. ISBN 978-91-506-2341-3.
31. Constant A. F. Return, Circular, and Onward Migration Decisions in a Knowledge Society, GLO Discussion Paper. Global Labor Organization (GLO), Essen, 2019. No. 411. 26 p.

32. Takenaka A. Secondary migration: Who re-migrates and why these migrants matter. Migration Information Source, 2007. P. 1–13.

33. Borror D. Dictionary of Word Roots and Combining Forms, 1988. 134 p.

34. Урри Дж. Социология за пределами обществ. Виды мобильности для XXI столетия. М.: Высшая школа экономики, 2012. 336 с.

References:

1. Risna, R. R. (2016). Labor Re-emigration in the System of Guaranteeing Socioeconomic Development. (Candidate's thesis). Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine, Lviv. [in Ukrainian]

2. Smalychuk, A. V. (2014). The impact of re-emigration on the innovative development of Ukraine. Social and Labour Relations: theory and practice, №2, 387–391. [in Ukrainian]

3. Romanyuk, M. D. (2016). Foreign labor migration and re-emigration in the context of national security of Ukraine. Regional Economy, №4, 22–30. [in Ukrainian]

4. Nikonova, D. O. (2015). The repatriation of internally displaced persons as a component of the reproduction mechanism of social and economic potential. Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: International Economic Relations and World Economy, № 4, 73–75. [in Ukrainian]

5. Pasichnyk, O. A., Ovchinnikova, O. R. (2014). Research of influence factors on re-emigration moods. Science and Economics, №1 (33), 187–192. [in Ukrainian]

6. Cuecuecha-Mendoza, A., Lara, J., Vázquez, J. (2017). The Re-emigration of American children living in Mexico. Papeles de Población, № 91, 93–116.

7. Monti, A. (2018). Re-emigration of foreign-born residents from Sweden: 1990–2015. Population, Space and Place. № 26.

8. Pereira, S. (2012). Immigrant workers' (im)mobilities and their re-emigration strategies. Employee Relations, 34(6), 642–657.

9. Steiner, I. (2019). Settlement or mobility? Immigrants' re-migration decision-making process in a high-income country setting. Journal of International Migration and Integration, vol. 20, no. 1, 223–245.

10. Schuster, L., Majidi, N. (2015). Deportation Stigma and Re-migration. Journal of Ethnic and Migration Studies, 41(4), pp. 635–652. doi: 10.1080/1369183X.2014.957174

11. Stelmashchuk, L. S. (2015). Features of modern forms of migration. Young Scientist, № 4 (2), 62–66. [in Ukrainian]

12. Savitska, O. P., Tsonio, V. V. (2013). Features population migration in the process of globalization, vol. 23, № 17, 295–303. [in Ukrainian]

13. Gómy, A., Fihel, A. To settle or to leave again? Patterns of return migration to Poland during the transition period. Central and Eastern European Migration Review. 2013. № 2. P. 55–76.

14. Ukrainian-English dictionary of international terminology in the field of migration. (2015). Blank-Press. [in Ukrainian]

15. Bovenkerk, F. (1974). The sociology of return migration: A bibliographic essay. 67 p.

16. Rybakovsky, L. L. (Ed.). (2003). Demographic Conceptual Dictionary. Center of

social forecasting, Moscow, 352 p. [in Russian]

17. Osina, A. I. (2013). Stimulating the process of re-emigration of scientists as a necessary investment of the state: the experience of Russia and other countries. *Bulletin of Chelyabinsk State University. Philosophy. Sociology. Culturology*, №31, 80–85. [in Russian]

18. Markowski, K. (Ed.). (2010). *Reemigracja kobiet z województwa lubelskiego*, Lublin. 174 p. [in Polish]

19. Slany, K. (2010). *Reemigracje w perspektywie historycznej i demograficzno socjologicznej (od 1918 do 1989 roku). Poakcesyjne migracje powrotne Polaków: geneza, przyczyny i konsekwencje*. *Biuletyn RPO – Materiały*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 46–75. [in Polish]

20. Jolivet, M., Xenog, T., Dumont, J.-C. (2012). *Measuring Return Migration: Some Preliminary Findings In Times Of Crisis*. Conference of European Statisticians. Geneva: Economic Commission for Europe, p. 12.

21. Gmelch, G. (1980). Return migration. *Annual review of anthropology*, №9 (1), 135–159.

22. Black, R., Koser, K., Munk, K., Atfield, G., D'Onofrio, L., Tiemoko, R. (2004). *Understanding voluntary return*. 80 p.

23. Kuschminder, K. (2017). Interrogating the relationship between remigration and sustainable return. *International Migration*, № 55, 107–121.

24. International Organization for Migration. (2019). *International Migration Law. Glossary on Migration*, №34. P. 236.

25. Cassarino, J. P. (2008). *Return Migrants to the Maghreb Countries: Reintegration and development challenges*. MIREM Project, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, EUI, Florence.

26. Pastore, F. (2008). *Circular Migration. Background note for the Meeting of Experts on Legal Migration*, Rabat, 3-4 March.

27. Newland, K. (2009). *Circular Migration and Human Development*. Human Development Research Paper (HDRP), Vol. 42.

28. Vadean, F. P., Piracha, M. (2009). *Circular migration or permanent return: What determines different forms of migration?* Department of Economics Discussion Paper, No. 09/12.

29. Nekby, L. (2006). The emigration of immigrants, return vs onward migration: evidence from Sweden. *Journal of Population Economics*, 19(2), 197-226.

30. Kelly, M. (2013). *Onward Migration: The Transnational Trajectories of Iranians Leaving Sweden*. Department of Social and Economic Geography. *Geographica* 1. 334 pp. Uppsala. ISBN 978-91-506-2341-3.

31. Constant, A. F. (2019). *Return, Circular, and Onward Migration Decisions in a Knowledge Society*, GLO Discussion Paper, No. 411, Global Labor Organization (GLO), Essen.

32. Takenaka, A. (2007). *Secondary migration: Who re-migrates and why these migrants matter*. *Migration Information Source*, 26, 1–13.

33. Borror, D. (1988). *Dictionary of Word Roots and Combining Forms*, 134 p.

34. Urry, J. (2012). *Sociology beyond societies. Mobilities for the twenty-first century*,

Moscow: HSE Publishing House. [in Russian]

RE-EMIGRATION: TOWARDS THE PROBLEM OF CONCEPTUAL DEFINITION OF THE NOTION

Hoisan V. M.

Ivan Franko National University of Lviv,

Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine,

email: victory.goisan@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7310-3295>

Article examines the definitions of re-emigration both in international and Ukrainian academic discourse. It has emerged that the interpretation of the notion is controversial and contradictory both in Ukraine and abroad. Premised on the analysis of existing definitions and interpretations, re-emigration is theorized and classified using three central conceptual approaches, in particular, «established», «modified» and «separate». The «established» approach means a return of a migrant to his/her country of origin; the «modified» approach describes a process when a person after returning to a homeland, emigrates again; and the «separate» refers to leaving a destination country and moving to a new one. The study demonstrates that each set of terms reproduces in full or in part the meaning of other notions in the field of migration. It is found out that there is a collision with the terms «return migration» and «repatriation» within the first approach. In the second one, there is a contradiction with «circular migration». And in the third approach there is a conflict with «onward» and «secondary» migration. Considering possible compromises with conflicting terms, the arguments for choosing one conceptual approach are presented. The article offers the author's definition of re-emigration, the conceptual core of which includes spatial, temporal, iterative and motivational dimensions. Thus, the author proposes to define re-emigration as the process of a migrant's repeated move to the same or another country for economic, social, political, cultural or personal reasons after he/she returned home and still stays or plans to stay either in the country of origin or in the new destination country for at least three months.

Key words: re-emigration, return migration, repatriation, circular migration, onward migration, secondary migration.

Стаття надійшла до редколегії 14.08.2021

Прийнята до друку 21.09.2021

**BOTH A HOT TOPIC AND A HOT BUTTON:
MIGRANTS, SECURITY, ECONOMY AND CULTURAL IDENTITY
VIA UKRAINIAN TOP MEDIA**

Yuzva L. L.

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Ukraine, 03022, Kyiv, Glushkova Avenue 4d
email: anna.tashchenko@knu.ua
ORCID: 0000-0003-1448-5478

Tashchenko A. Iu.

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Ukraine, 03022, Kyiv, Glushkova Avenue 4d
email: anna.tashchenko@knu.ua
ORCID: 0000-0002-6038-7337

Due to rapid informatisation and excessive media consumption, the media continue to shape public opinion as the agents of ‘soft power’. The authors of the article conducted a study of media coverage of migrants and migration in accordance with the logic of sociological discourse analysis based on a sample of fifteen leading Ukrainian media. In the period from 2015 to 2018, the greatest attention of the researched media was focused on the relevant topic in a broad sense, without detailing certain types of migration, and the labor migrants were the least interesting for the media. Qualitative content analysis of media texts of every second month in each year from 2015 to 2018 showed that the positive presented hidden meanings of media messages characterised migrants as people who were protected from various threats or were just looking for quiet life; also those meanings emphasised the absence of the threats of social divisions’ as well as terrorist attacks and bad behavior, highlighted the positive economic consequences and the dignity of migrated workers and the successful migrants’ assimilation of the required level, etc. The negative presented hidden meanings of media messages convinced that migrants supported terrorists, threatened the lives of other people, cheated and violated the law, became victims of robbery and exploitation, were uncontrolled in their numbers, contributed to the destruction of the economy, experienced difficulties with empowerment or language or integration regarding their values, etc. At the same time, there was no

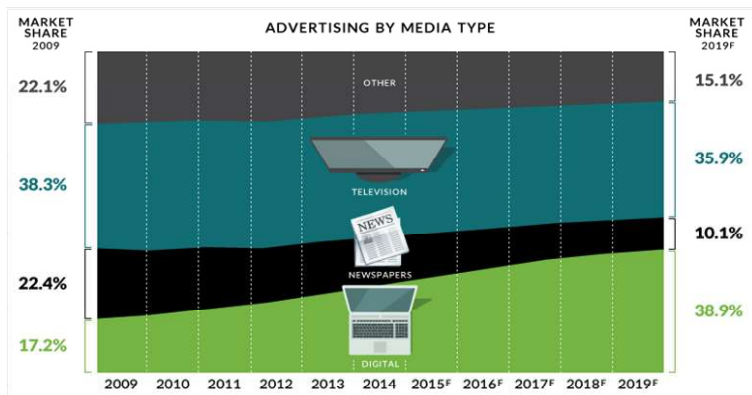
category of migrants, which was described by any media type as an exclusively ‘good’ one, but, in total, both positive and negative consequences of migration were most often broadcasted by private television channels. An important conclusion of the authors’ was the finding that, in terms of means, the media coverage of migrants and migration was about both attracting the attention of Ukrainians with allusion to their life priorities and reflecting their values through the media.

Keywords: media discourse, migration, sociological discourse analysis, hidden meanings.

Modern societies are characterised by rapid informatisation and excessive consumption of media products, which was vividly illustrated by J. Desjardins [23]. He predicted the traditional media’s extinction and the new media’s development (see Figure 1). In any case, all the media types still shape the opinion of the ‘average person’. Back in 1990, J. Nye had proposed the concept of ‘soft power’ which was opposed to armed force, and that concept has become widespread. In J. Nye’s meaning, the use of soft power implies voluntary submission through persuasion and propaganda, that is, using discourse [39]; and M. Foucault had combined the concept of power with the concept of discourse long before J. Nye. According to M. Foucault, power is a multiple relation of force, when strategic attitudes are realised through various discourses [26, p. 203-204]. Today, the media are the agents of soft power, according to J. Nye, or agents of power over society through the discourse they present, according to M. Foucault. Special topicality and painfulness of the media discourse on migration and migrants in Ukraine are driven, first of all, by the latest political events in the EU, the USA and Ukraine itself, although we support the call to move away from pan-politicisation, paying more attention to cultural issues regarding Ukraine [19], and when considering migration as well.

Fig. 1.

The dynamics of development of different media types. Source: (Desjardins 2016)

The content analysis is the one of the most powerful methods to study media texts in the social sciences [15; 31; 32]. Therefore, it was our basic method in the research of media information coverage of migrants / migration, refugees, IDP and migrant workers in the leading Ukrainian media due to MAD project [8], and according to the logic of sociological discourse analysis highlighted by J. Ruiz Ruiz [41]. The timeframe of our study covered four years – from January 1, 2015 to December 31, 2018. The sample consisted of the most popular fifteen Ukrainian media; those were: 1) print media – Uryadovyy kur"yer (Uriadovy Courier), Vesti (News), Shehodka (Today), Den' (Day), Hazeta po-ukrayins'ky (Newspaper in Ukrainian); 2) TV channels – UA:Pershyy (UA:First), Ukrayina (Ukraine), 1+1, Inter, ICTV; 3) Internet media – Ukrayins'ka Pravda (Ukrainian Truth), Tsenzor.net (Censor.Net), Radio Svoboda (Radio Liberty), Strana (Country), and 24.ua.

The quantitative content analysis was the first sub-method on the list as a 'textual analysis' beginning. The key words were: migrants, refugees, migrants, IDP (internally displaced people) and zarobitchany (i.e., labor (migrant) workers as a nationally labeled concept). The sample was built on the basis of the Mediateka tool and automated, since that step was carried out in collaboration with the Center for Content Analysis [3] which was able to provide that procedure. In total, more than 39,000 key word publications were recorded in the selected media during the selected period, which third part of (about 12,000) were processed on the basis of step-by-step selection. Coding was latent, manual, and the technique of coding the key words' posts was applied.

The greatest attention of the Ukrainian top media was focused on the topic of migration and migrants in a broad sense, without detailing certain types of migration, and the media were the least interested in the labor (migrant) workers' topics. This was caused by lots of reflections on so-called migration crisis experienced by European countries and the US, as well as enormous attention paid to migrants from Donbas (IDP). The topic of refugees itself was the third one regarding its popularity. The illegal migrants were often assigned to refugees (the authors of the publications in the Ukrainian media used them as synonyms and distinguished between these concepts rarely); and the asylum seekers from Donbas in Russian Federation, Poland and other countries sometimes were also named as refugees. The periodic mention of this group was initiated by other (mostly internal) reasons as well (e.g., the stories with M. Saakashvili or V. Kas'kiv). Mostly, the positive media posts were about migrants from Donbas, and the negative ones were about illegal migrants and refugees in the EU (see Figure 2; it also illustrates that positive messages reached the audience a little more often than others). The vast majority of reports on illegal migrants from the Middle East were neutral. Generally, if for the migrants at all the media formed a neutral image with some negativity, for IDP-migrants there was a neutral image with some positivity. The topic on labor (migrant) workers

could be considered as a quite marginal one (see Figure 3), despite the real number of them, which was significantly higher than the number of IDP. It was noteworthy that the migrants became the only group which won a significant share of positive publications in an immigrant's success story genre.

Fig. 2.

General tone picture of the top media reports with keywords studied, 2015-2018.

Source: The Center for Content Analysis, by request of the authors

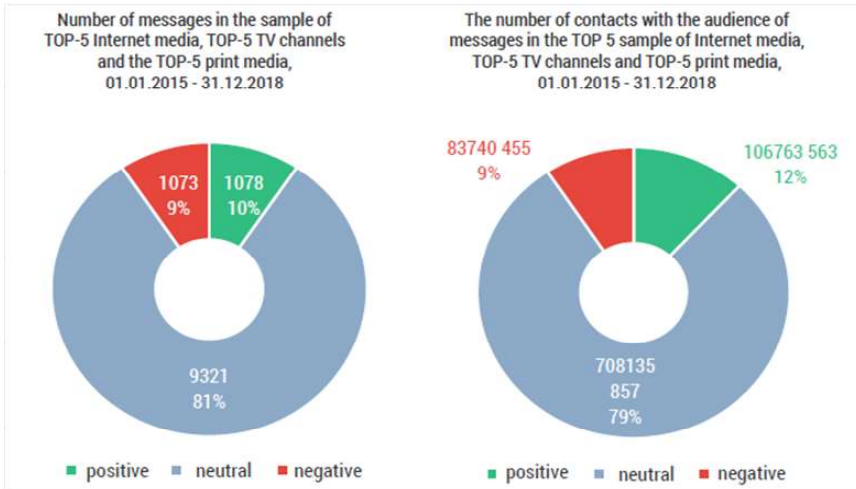

Fig. 3.

Media attention and tone distribution regarding keywords in more detail,

Source: The Center for Content Analysis, by request of the authors

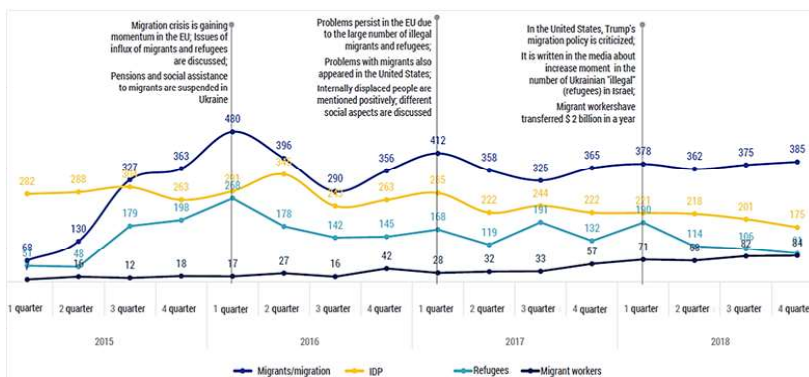

Throughout the 2015-2018 period in the Ukrainian top media, coverage of the migrants' issue had been steadily declining, while the labor (migrant) workers' one had been growing. The migrants' topics had not disappeared from newspapers, television and Internet. According to the number of reports, it was ahead of even the domestic hot topic – IDP from Donbas and Crimea. The IDP issue took the undisputed first place until September 2015, but lost it after the start of the war in Syria, which caused a large 'influx' of refugees / illegal migrants to European countries. In the following years, the media's interest in that topic slowly but steadily declined: it lost about a third of its average monthly memory. The publications on the active life of IDP were in the minority – dominantly, they were portrayed as victims of circumstances, ones who were waiting for help and being in need of compassion. This also negatively affected the state (e.g., the Ministry of Temporarily Occupied Territories and Internally Displaced Persons of Ukraine) which did not fulfill its social obligations. The zarobitchany's issue was paid the least attention. The interest in it was sporadic, and there was a slight but steady increase in the number of its mentions during the 2015-2018. In 2018, the average monthly number of mentions was four times higher than in 2015 due to the visa-free regime's introduction with the EU, which facilitated the employment of Ukrainians abroad and contributed to the labor migration's intensification (see Figure 4).

Fig. 4.

The dynamics of media coverage of key topics regarding migration, 2015-2018.

Source: The Center for Content Analysis, by request of the authors

Regarding Februarys' media texts, we applied the qualitative content analysis – after selecting every tenth text from the general set, the sample consisted of 355 units – due to T. A. van Dijk's drawing attention to the importance of text's implications, i.e., hidden meanings. Successful identification of implications is both easy and difficult procedure: one needs the language knowledge and world knowledge corresponding to the horizons of a certain community [50; 51]. Identifying implications is a necessary procedure for an adequate perception of social relations that may be influenced by discourse: '[T]he complete, subjective meanings of a discourse as assigned by speakers or recipients, is in their mental model of an event or situation. By general pragmatic rule, only some of the propositions (schemas, concepts) of such a mental model need to be expressed in discourse, namely the information that is as yet unknown and cannot be inferred by the recipients. Methodologically, implications are important in semantic discourse analysis because they represent meanings that are construed in their mental models by all language users with the same world knowledge, that is, the members of the same epistemic community, but speakers may claim they never actually said what was implied. That is, implicit meanings can be denied – a deniability that may be crucial in many forms of political discourse about a sensitive theme such as migration' [51, p. 239]. We noted the same danger in the media discourse and looked for relatively independent implications' groups. To have the mentioned search done, we principally focused on characterisation of migrants through issues on security, economy and cultural identity that were already recognised as very worthy of attention [24; 25; 27; 29; 33; 38]. The relevant results are presented in the Table 1.

In case of positive security issues in media texts, migrants were mostly presented as the persons who had been protected (by military, lawyers, courts, international organisations, politicians, diplomats, activists and ordinary people, etc.) and were looking for quiet life, peace, and well-being. Their presence was told not to have threaten societies / countries with disintegration, terrorist attacks and bad behavior at all. In case of negative security issues, migrants were mostly told to have supported terrorists, threatened the lives of other migrants, civilians and volunteers, carried out fraud with documents and used illegal migration routes. In addition, the audience was often instructed that the number of migrants was too large, i.e., 'too uncontrollable / dangerous'. The variations of both positive and negative implications were equal in their concreteness; however, there were more variations of negative ones, which had a greater chance of affecting the trust towards migrants.

All the positive implications about migrants and economic issues were repeated three times out of four possible (the only exception was the once-appeared implication about the dignity of labor migrants). Almost the same thing happened with the negative ones: the implication about 'robberies' and exploitation appeared regularly (4/4, i.e., throughout all observation's years), the impending destruction of the economy was also mentioned almost in every February (3/4), and the financial tricks were only offered to be seen exclusively in February 2016. Thus, the media pleased the supporters of both positions, and it might be even good news, because it meant that our top media had done more than just trying to irritate the 'precaritised mind', that G. Standing wrote about: 'The precariat is not a class-for-itself, partly because it is at war with itself. One group in it may blame another for its vulnerability and indignity. A temporary low-wage worker may be induced to see the 'welfare

scrounger’ as obtaining more, unfairly and at his or her expense. A long-term resident of a low-income urban area will easily be led to see incoming migrants as taking better jobs and leaping to head the queue for benefits’ [42, p. 25]. So, it could be assumed that media-owners in Ukraine, who had even been considered as some mythical powerful creatures [10; 12], were only partially interested in manipulations based on the economically colored ‘migrant / non-migrant’ social division.

Messages about cultural identity could be classified as rarely articulated and highly multidirectional. If we looked at the whole picture, it could be noted that among the positive and negative implications taken together there were slightly more ones related either to language (the influence of language knowledge on employment and emotional condition of migrants, and the influence of language practicing on consciousness and integration) or the culture of a certain type of settlements. Actually, the media signaled that the common opinion about assimilation, which was the least contrary to the so-called liberal values, had not changed, and that not only every country, but every city / village had its own atmosphere, that would either win over migrants or be defeated by them (thus, we met a variation on ‘to kill the dragon’ theme, because one becomes a value enforcer by conquering dominant values).

Table 1.

Groups of security-, economy-, and culture-related implications found.

Source: own research

POSITIVE MEDIA IMPLICATIONS	NEGATIVE MEDIA IMPLICATIONS
SECURITY	
<p>1. ‘Everyone is not indifferent to migrants, they are protected’: a wide variety of subjects who were told to have saved migrants, convinced others of the need to open borders to migrants, negotiated and united for the protection of migrants.</p> <p>2. ‘Migrants are peaceful people caught in the sight of madmen’: migrants as in fact vulnerable, non-conflict and hoping for good people who, in one way or another, simply had become victims of some madmen among the military, authorities and the media.</p> <p>3. ‘Even if migrants are cunning, it will be noticed’: improving the control over the number of illegal migrants, border trespassers and smuggled goods.</p>	<p>1. ‘Problems for migrants, problems from migrants – problems anyway’: the protest activity of migrants assessed in different ways – there was indignation rather with the protests themselves as well as indignation rather that migrants are given a reason for protests (but, as it is said in one popular anecdote, ‘the sediment remains’ – in any case, migrants were associated with the mention of problems, and, therefore, with the problems itself).</p> <p>2. ‘They will crush others with their numbers’: both specially emphasised and semi-hinting indications that the number of migrants was very high, and this should have made non-migrants uneasy pondering how to protect themselves.</p> <p>3. ‘Migrants are criminals’: references to various crimes committed by migrants.</p> <p>‘Migrants are defenseless’: migrants were threatened by someone / scared of something, and they hardly could have been helped to cope with those dangers.</p> <p>4. ‘Being a migrant is a murderer’s mask’: mass migration was difficult to control, and it was easy enough for the military, terrorists and special agents to impersonate refugees.</p> <p>5. ‘Migrants bring crisis, hardship and deterioration’: the increase in the number of migrants and the need to express some attitude towards them undermined geopolitical alliances, provided the most powerful governments with an opportunity to increase their power and made politicians worry about the future of foreign policy.</p>

Table 1. cont.

POSITIVE MEDIA IMPLICATIONS	NEGATIVE MEDIA IMPLICATIONS
ECONOMY	
<p>1. 'Migrants won't take anyone's bread': everything necessary for migrants was available, the expenses were foreseen, regular and significant, migrants had someone to receive material support from and were offered to have it (= international organisations / country leaders / local authorities kept it under control and there was no reason to fear that someone would become robbed by state in favor of migrants).</p> <p>2. 'There are enough opportunities to encourage migrants to work': special payments and redistribution systems, social services, employment programs, grants and courses / seminars / retraining programs to give migrants a boost for their own efforts.</p> <p>3. 'Migrants are labor heroes': migrants earned a lot of money through self-sacrificing working and contributed to the enrichment of both their families and their countries.</p> <p>4. 'Migrants both strive to work and cherish their dignity (= are poor but proud)': although labor migrants would like to flee abroad, they were not ready to take on some job which was traditionally said to be 'humiliating' and 'dirty'.</p>	<p>1. 'Migrants are robbed and exploited': a wide variety of abuses by states and employers against migrants, that is, 'disappearing into nowhere' of payments / pensions / benefits / salaries / work opportunities / employee rights / normal working conditions, etc. (but, again, 'the sediment remains' – migrants were associated with problems in society, humiliation and their own readiness for it).</p> <p>2. 'Corruption and financial fraud rampant because of migrants': the emergence of new migrants became a new cover for unscrupulous people stealing money from the state, that migrants deceived both their own and foreign states for the sake of earning money and gave bribes.</p> <p>3. 'Migrants will destroy the country's economy': dissatisfaction with the facts that the state did not have enough money to support migrants, that a lot of money had already been spent on migrants, that the state's economy was not in the best condition even without migrants, and that labor migrants did not think about the economy of their own country.</p>

CULTURAL IDENTITY	
<p>1. 'Migrants are diligent': migrants had fulfilled / had been fulfilling the required minimum of assimilation (i.e., language assimilation).</p> <p>2. 'Migrants are supportive and healing for the culture of the place': approval that migrants successfully fit into life with a different rhythm and different customs.</p> <p>3. 'Migrants understand the shady side of life': recognition by migrants of meso-level and micro-level immoral social things happening in host communities as well as migrants' readiness to follow those things.</p> <p>4. 'Migrants enjoy a different cuisine': describing the excellence of another country's cuisine because high-status food had become accessible.</p>	<p>1. 'The blacksmith nails a horseshoe to the horse, and the frog foists its paw to him': migrants flocked to other countries without knowing the language of those countries to their own trouble, or that the mother-tongue of migrants was associated with politically stimulated mental clouding and senseless protests.</p> <p>2. 'Migrants are doughfaced': shaming one part of society by another due to the fact that it was partially not ready to accept different people (who were too good-natured to stand up for themselves).</p> <p>3. 'Migrants will make copy of their home from our home': migrants' desire to remake a city that was new for them into a city completely identical to their native one.</p> <p>4. 'Migrants are weak complainants': migrants who (in)directly expressed contempt for the culture of a new place of living or for being perceived by some individuals as a 'trash' due to origin from a certain region.</p> <p>5. 'Migrants suffer but do not return': migrants strived to cook and eat their own national dishes in conditions not intended for that at all.</p> <p>6. 'Migration requires mental sacrifice': people outside the homeland were incomprehensible in thinking and this could only be solved by special appeals or returning home.</p>

Our final findings were born from the ‘sociological interpretation’ of discourse expressed in the critical discourse analysis (CDA): ‘What is of interest to the analyst in this type of interpretation is the subject’s particular viewpoint. This viewpoint is not considered to be a subjectivist bias of the discourse but an indication of ideological constructs, which are understood as intersubjective modes of perceiving the world and finding one’s place in it; a process common to subjects immersed in concrete social and historical contexts’ [41]. The CDA approaches are being positioned ambiguously. In some literature, we found a clear division of CDA practices into a number of scientific schools: M. Halliday’s (‘socio-semiotic’) school, N. Fairclough’s (‘dialectical-relational’) school, T. van Dijk’s (‘sociocognitive’) school, R. Wodak’s (‘discursive-historical’ / ‘discursive-sociolinguistic’ / ‘historical’) school, etc. [18; 40; 47; 53; 56]. In other sources, certain ‘utilitarian’ synthesis of these approaches was either being proclaimed or practiced by the authors that were guided by rather arbitrary and / or eclectic ideas about CDA [28; 35; 43; 52; 54]. In addition, the critical and ideological assessment of this method itself is ripe now. The discourse analysis in general was noted to have been hardly meeting the requirements of academic culture [13] and ‘emerged in a context where ignoring the corpora, which had been associated with traditional hermeneutic practices, was a way to position and legitimate oneself’ [34]. As for CDA, it was noted that this method ‘considers the pragmatic effects of discourse in relation to the immediate social context, but does not link it to the broader social context’ [41] and ‘have traditionally served the interests of liberal globalisation’ [18]. But the same authors observe that CDA ‘can also be considered a potential mechanism of liberation’ [41] and, in contrast, ‘is increasingly being used against leading actors of this [i.e., liberal globalisation] geopolitical process’ [18]. Therefore, we would like to touch upon a few points of this method.

First, we were looking for signs of the ‘justification of inequality’, which involves ‘two complementary strategies, namely the positive representation of the own group, and the negative representation of the Others’ [49, p. 263]. As we found, the positiveness of the corresponding media messaging was more instrumental than terminal messaging – that is, we assume that the goal was not to improve attitudes towards migrants, but to strengthen the position of media-owners in the Ukrainian media-market. There was no such category of migrants among those proposed by us – with the conscious risk of such categories’ creation [14, p. 186], – that was characterised as exclusively ‘good’ by any category of media. But we noticed one media type, in which positive implications about migrants were present more often than in other ones: it was a private TV. Thus, the ‘positive migrants’ could be concluded to have become a ‘commodity in demand’, because ‘transforming Ukrainian TV into a high-quality and competitive product was carried by private TV channels, financed by a small group of local oligarchs: Victor Pinchuk, Rinat Akhmetov, Ihor Kolomoyskiy and Petro Poroshenko. <...> Ukraine’s private channels

advanced to a quite decent level, compared to other countries of Central Eastern Europe’ [12]. Migrants became a symbolic honorary donor of capitalism in Ukraine, like other audiovisually traded categories of people. Internal migrants in Ukraine and Ukrainian emigrants turned out to be the most salable, and this partly coincided with our hypothesis: the positive attitude towards migrants would decrease as we move down the list in the table below (see Table 2). Given the situation emerged with negative implications about migrants, previous conclusion would seem even too optimistic (see Table 3): again, migrants’ images looked more like tools to attract the attention of readers / viewers – the negative itself is applied more often than another tool for mass entertainment, – and private TV was again among the leaders, but no longer at the first place, thanks to the Internet media.

Table 2.

Picture of the positive implications’ presence / absence. Source: own research

<i>Positive issues related to migrants</i>		The most trusted / watched / read top media (Februarys 2015–2018, sample)							
		Print media			Television			Internet media	
		Sehodnia	Vesti	1+1	ICTV	Ukr. pravda	Tsenzor. net		
Internal migrants in Ukraine	<i>Security</i>								
	<i>Economy</i>								
	<i>Cultural identity</i>								
From-Ukraine migrants	<i>Security</i>								
	<i>Economy</i>								
	<i>Cultural identity</i>								
Into-Ukraine migrants	<i>Security</i>								
	<i>Economy</i>								
	<i>Cultural identity</i>								
Migrants fr.-o.-in.-o. countries	<i>Security</i>								
	<i>Economy</i>								
	<i>Cultural identity</i>								
<i>Positive issues related to migrants</i>		Less trusted / watched / read top media (Februarys 2015–2018, sample)							
		Print media			Television			Internet media	
		State Uryad. kur'ier	Private Den'	Private Haz. po-ukr.	State UA:Per-shyy	Private Ukra-yina	Inter	State Radio Svob.	Private Strana
Internal migrants in Ukraine	<i>Security</i>								
	<i>Economy</i>								
	<i>Cultural identity</i>								
From-Ukraine migrants	<i>Security</i>								
	<i>Economy</i>								
	<i>Cultural identity</i>								
Into-Ukraine migrants	<i>Security</i>								
	<i>Economy</i>								
	<i>Cultural identity</i>								
Migrants fr.-o.-in.-o. countries	<i>Security</i>								
	<i>Economy</i>								
	<i>Cultural identity</i>								

According to our hypothesis, it was just another face of capitalism: ‘[W]hen online media outlets started to pop up like mushrooms, the level of responsibility for what they were publishing decreased in proportion. So, online media outlets often turn into so-called ‘drain tanks’ (that is, websites that publish everything from everyone, even better for them, if they are paid to do so), publishing untrue, fake news and spawning pools of covertly commissioned materials (so-called ‘dzhynsa’). Although, there is a certain number of information websites that can be trusted, IMI [Institute of Mass Information] has conducted thorough research on dzhynsa over the years and has concrete data on the price list for publication of dzhynsa practically at all major portals’ [10].

Table 3.

Picture of the negative implications’ presence / absence. Source: own research

Negative issues related to migrants		The most trusted / watched / read top media (Februarys 2015–2018, sample)								
		Print media			Television			Internet media		
		Sehodaia	Vesti	1+1	ICTV	Ukr. pravda	Tsensor. net			
Internal migrants in Ukraine	Security									
	Economy									
	Cultural identity									
From-Ukraine migrants	Security									
	Economy									
	Cultural identity									
Into-Ukraine migrants	Security									
	Economy									
	Cultural identity									
Migrants fr.-o.-in.-o. countries	Security									
	Economy									
	Cultural identity									
Negative issues related to migrants		Less trusted / watched / read top media (Februarys 2015–2018, sample)								
		Print media			Television			Internet media		
		State	Private	State	Private	State	Private	Radio Svob.	Strana	24. ua
		Uryad. kur'ier	Den	Haz. po-ukr.	UA:Per-shyy	Ukrai-yina	Inter			
Internal migrants in Ukraine	Security									
	Economy									
	Cultural identity									
From-Ukraine migrants	Security									
	Economy									
	Cultural identity									
Into-Ukraine migrants	Security									
	Economy									
	Cultural identity									
Migrants fr.-o.-in.-o. countries	Security									
	Economy									
	Cultural identity									

Why was private television also so involved in negativity? '[W]hile promising complete deliverance for all groups oppressed by traditional society, capitalism never brings the matter to full equality. Even when the old structures of oppression collapse under the onslaught of capital, new ones quickly grow in their place, fully meeting the new requirements. <...> As a rule, such segregation is being tried to justify 'retroactively' with the help of negative stereotypes towards oppressed groups (lazy blacks, stupid women)' [30]. The same principle works for the presentation of someone in the media: even if it is profitable to sell your positive images, this does not mean that you will not be offended in no less profitable cases presented most often in relation to Ukrainian emigrants. In the second place after them there were migrants 'from other countries to other countries', who were not spoiled by the situational fondness of private television to the positive about them to the same extent. In addition, we explained this by copying from foreign media of what has been named as 'hysteria', 'panic' and 'fear', and the latter mentioned had been criticised through other foreign media – for example, the Guardian (37; 51, p. 238), which was indicative of the fact that media criticism (regarding those who present themselves in the media as concerned about migrants) is also a political tool.

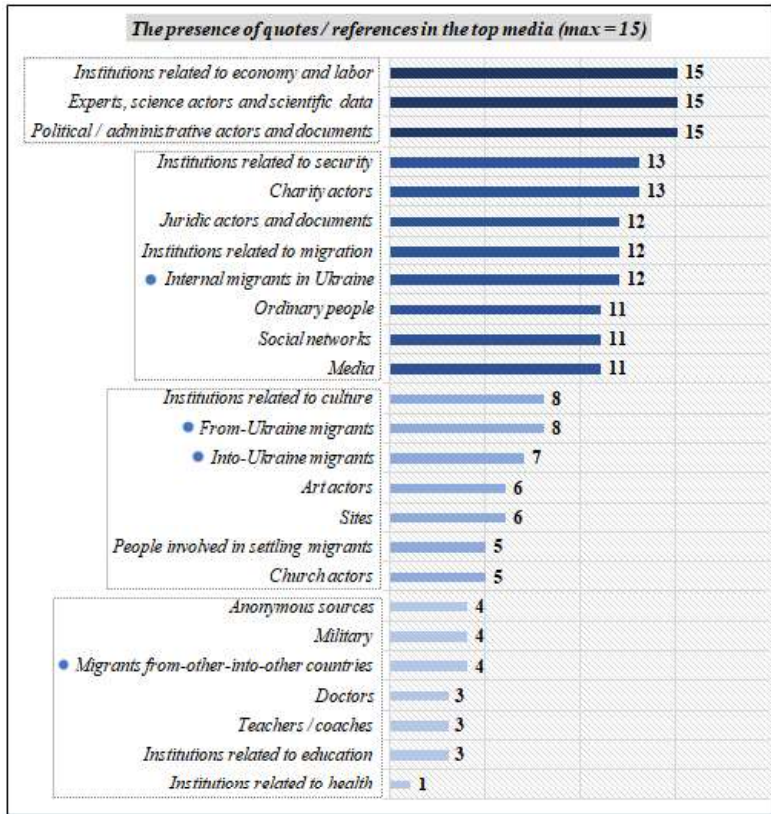
Second, we found out which actors had an advantage in being quoted, because 'quoting credible witnesses, sources or experts' is an important element of indoctrination [49, p. 263]. As we have already understood, there was no reason to call some group of migrants confidently 'good' regarding presentations its image in the media. There was inequality everywhere, although we admitted that most of the capitalism (un)happiness – to be ignored by players of Braudel-discovered 'opaque market area' [20, p. 19] – went to Ukrainian immigrants, most often not mentioned among both positive and negative implications related to security, economy and cultural identity. Having checked the presence / absence of direct and indirect quotes from various actors and documents in the Ukrainian top media, we saw that, according to P. Bourdieu's concept of social space and its fields [16; 17], almost all media relied primarily on the recognised importance and objectivity of just four fields. We want to emphasise that this concept does not fully fit into, but is very close to critical discourse analysis: 'The ideological interpretation of discourse is also characteristic of Pierre BOURDIEU's analysis <...> Social discourses will not only vary, in the sense that they will depend on the social position of the individual who engages in them, but they will also have a different social value' [41]. When quoting and referring to, the media used rather the simulacrum of this value, created by inertia, because the media bowed to representatives of the bureaucratic, scientific and economic fields of social space. It was very likely that in 2015–2018 the real social value in the eyes of Ukrainians was developing in favor of volunteers, journalists / bloggers and OOC participants [22]. But we are very careful in this conclusion, because the actors' list of the sociological monitoring 'Ukrainian Society' and our actors' list were not fully identical,

and yet there were some matches (see Figure 5). We saw that, in general, the media were well-insured while speaking about migrants and migration: in the top of ones being quoted / referenced, there were sources of both ‘serious’ (1-4th, 6-7th, 11th positions) and ‘sincere’ (5th, 8-9th positions) and ‘ultramodern’ (10th position) information.

Fig. 5.

Actors who were referred to when talking about migration and migrants in the media.

Source: own research

Could a mass audience protect themselves from such a massive blow? T. A. van Dijk was sure that yes: ‘If dominant groups, and especially their elites, largely control public discourse and its structures, they thus also have more control over the minds of the public

at large. However, such control has its limits. The complexity of comprehension, and the formation and change of beliefs, are such that one cannot always predict which features of a specific text or talk will have which effects on the minds of specific recipients' [46, p. 358]. Or, as we are told by researchers engaged in framing theory, an 'alternative possibility, however, is that people engage in more conscious evaluations of the issues by considering, for example, the politicians or interest groups behind the issues' [21]. And the results of focus group discussions on attitudes towards media in 2017-2019 [48, p. 13-38] testified that the Ukrainians' trust was hard to catch even by the most trusted media.

While speaking about the prospects for further research, more attention should be paid to the (de)humanisation of migrants in the light of other indications. For example, it seemed sufficient for us to identify additionally both implications about sociodemographic portrait of migrants and semantic cores among those sociodemographic characteristics related to age, sex, marital / family status, city / village, center / periphery dimensions. In all the years considered, the humanisation of migrants went parallel with non-empathic detachment, i.e., the emphasis on the fact that migrants were 'someone's family members', which could soften the hearts of many people, went parallel with artificial impersonal protrusion of some migrant groups, which could lead to aggressive perception – e.g., as if they had been given too much [36]. On the one hand, the images of migrants were connected with the images of their family members and considered in terms of family roles (father / dad, mother / mam, husband, wife, grandfather, grandmother, son, daughter, brother, sister, grandchildren, etc.). On the other hand, there was an 'anonymous & separated' implication: specific migrants' families were shown as a 'series of families'; children and older people (primarily them) were shown as ones existing as if by themselves or living on 'bonuses' from benefactors, suffering from rights violations, etc. An automated semantic analysis via Adevgo revealed that the most frequently used words were child and family (see Figure 6).

Fig. 6. Semantic core for sociodemographic migrants' features of media discourse, 2015-2018.

Source: own research

Images of children are one of the means used by the media to manipulate the reaction of the audience. There had been at least one high-profile child-rights-scandal in the Ukrainian media which led to the preparation of a report on situations where the media cooperated with children [55]. However, the practice of using children in the media continues itself in Ukraine to enhance the emotional perception of broadcasted content. In particular, the Institute of Mass Media did research on how the leading national online media covered the topic of minors [7]. According to their results, the top themes with children-mentioning included medicine (25%), crime, traffic accidents, missing children, accidents (22%), show business (8%). Therefore, the topics of childhood, children's images, etc., were expectedly used in covering the topics of migration as well. Children had become just another tool used by the Ukrainian top media to enhance the emotional perception of migration. Also, here we traced the appeal to the family as a traditional value of Ukrainians. According to the annual monitoring of the Institute of Sociology of NASU, the 'family' had been occupying the second value ranking position for young people for a long time [4]. The A. Tashchenko's research on values and morality of the Ukrainian society also testified that the best options had been selected by Ukrainians principally for the family [44; 45]. Thus, the media depiction of migrants' topic was a mean of attracting attention of the Ukrainians with the reference to their priorities, as well as a simultaneous reflection of their values through the media. Who knows, will the topic of migration still be filled with a significant amount of negative tone and appealing to emotions through various descriptions of the migrants' plight, or not. In any case, at the end of our research story, we would like to express our deep gratitude to the other countries' teams in the MAD project [2] and the experts invited to speak at the MAD project's workshops – Dr. William Ludwig Allen [1], Dr. Svitlana Babenko [6], Dr. Oleh Ivanov [9], Dr. Bernadette Nadya Jaworsky [5] and Dr. Rafal Zaborowski [11] – their reports filled our past years of research with amazing professional discoveries and extremely positive emotions.

References

1. «About – William L Allen.» n.d. William L Allen. Accessed November 17, 2021. <http://www.wlallen.com/>.
2. «About Project – Civitas.» n.d. Civitas. Accessed November 17, 2021. <http://projectmad.civitas.edu.pl/about-project/>.
3. «About Us – Center for Content Analysis.» n.d. Center for Content Analysis. Accessed November 19, 2021. <https://ukrcontent.com/en/about.html>.
4. «Annual Report on the Situation of Young People.» n.d. Ministry of Youth and Sports of Ukraine. Accessed November 17, 2021. <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/baza-doslidzhen/shchorichna-dopovid-pro-stanovishche-molodi>.

5. «B. Nadya Jaworsky Expert Profile.» n.d. CrossMigration. Accessed November 17, 2021. <https://migrationresearch.com/experts/b-nadya-jaworsky/2067>.
6. «Dr. Svitlana Babenko.» n.d. Google Sites. Accessed November 17, 2021. <https://sites.google.com/site/sbabenko/Home>.
7. «How Online Media Cover Children in Their Materials.» 2020. Institute Mass Information, December 24, 2020. <https://imi.org.ua/monitorings/yak-onlajn-media-vysvitlyuyut-ditej-u-svoyih-materialah-i36873>.
8. «Migrants. Analysis of Media Discourse on Migrants in Poland, the United Kingdom, Ukraine, Albania and Czech Republic (MAD) – Collegium Civitas.» n.d. Collegium Civitas. Accessed November 17, 2021. <https://www.civitas.edu.pl/en/research/migrants-analysis-of-media-discourse-on-migrants-in-poland-the-united-kingdom-ukraine-albania-czech-republic-mad/migrants-analysis-of-media-discourse-on-migrants-in-poland-the-united-kingdom-ukraine-albania-and-czech-republic-mad>.
9. «Oleh Ivanov | National University of «Kyiv-Mohyla Academy».» n.d. Academia.edu.» Accessed November 17, 2021. <https://ukma.academia.edu/OlehIvanov>.
10. «Online Media Market.» n.d. Media Ownership Monitor. Accessed November 17, 2021. <http://ukraine.mom-rsf.org/en/media/online/>.
11. «Rafal Zaborowski.» n.d. Google Scholar. Accessed November 17, 2021. https://scholar.google.co.uk/citations?hl=en&user=oyiBdWkAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate.
12. «Television.» n.d. Media Ownership Monitor. Accessed November 17, 2021. <http://ukraine.mom-rsf.org/en/media/tv/>.
13. «What Is Discourse Analysis?» n.d. In *Discourse Analysis*, 2–17. 2455 Teller Road, Thousand Oaks California 91320 United States of America: SAGE Publications, Inc. Accessed November 17, 2021. <https://doi.org/10.4135/9781412983921.n1>.
14. Allen, William L. 2020. «Mobility, Media, and Data Politics.» In *The SAGE Handbook of Media and Migration*, 180–91. 1 Oliver’s Yard, 55 City Road London EC1Y 1SP: SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781526476982.n23>.
15. Bataieva, Kateryna, Valerii Ivanov, Nadiia Korytnikova, Nataliia Kostenko, Orest Semotiuk, and Liudmyla Yuzva. 2018. *Modern Methodics of Content Analysis: A Textbook*. Edited by Nataliia Kostenko, Kateryna Bataieva, and Valerii Ivanov. Kyiv: Condor Publishing House. First published 2018.
16. Bourdieu, Pierre. 2005a. *Social Space: Fields and Practices*. Edited by Nataliya Shmatko. Translated by Nataliya Shmatko. St. Petersburg & Moscow: Aletejya & Institute of Experimental Sociology.
17. Bourdieu, Pierre. 2005b. *Sociology of Social Space*. Edited by Nataliya Shmatko. Translated by Nataliya Shmatko. St. Petersburg & Moscow: Aletejya & Institute of Experimental Sociology.

18. Budaev, Eduard. 2019. «Critical Discourse Analysis of Mass Media: Main Approaches to Research in Foreign Linguistics.» *Sovremennyyj Diskurs-Analiz* 1 (22): 7–12. <http://www.discourseanalysis.org/ada22/st239.shtml>.
19. Canadian Institute of Ukrainian Studies. 2017. «Rory Finin | Ukrainian Studies Today: War, Ethics, and the Importance of the Humanities.» YouTube, December 14, 2017. Video, 17:16. <https://www.youtube.com/watch?v=N92HJCBnLKs>.
20. Cheshev, Vladislav. 2014. «Fernand Braudel About the History of Capitalism.» *Ideji I Idealy* 1 (21): 19–28.
21. Chong, Dennis, and James N. Druckman. 2007. «A Theory of Framing and Opinion Formation in Competitive Elite Environments.» *Journal of Communication* 57, no. 1 (March): 99–118. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2006.00331.x>.
22. Dembickij, Sergej (@serhii.dembitskyi). 2021. «Only the old politician is worse than the old one. And in general, the old politician is a horror. The graph shows the balance of positive and negative...» Facebook, January 16, 2021. <https://www.facebook.com/groups/247760866094943/permalink/762779294593095/>.
23. Desjardins, Jeff. 2016. «Chart: The Slow Death of Traditional Media.» *Visual Capitalist*, October 7, 2016. http://www.visualcapitalist.com/chart-slow-death-traditional-media/?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=SocialWarfare.
24. Eberl, Jakob-Moritz, Christine E. Meltzer, Tobias Heidenreich, Beatrice Herrero, Nora Theorin, Fabienne Lind, Rosa Berganza, Hajo G. Boomgaarden, Christian Schemer, and Jesper Strömbäck. 2018. «The European Media Discourse on Immigration and Its Effects: A Literature Review.» *Annals of the International Communication Association* 42, no. 3 (July): 207–23. <https://doi.org/10.1080/23808985.2018.1497452>.
25. Estevens, João. 2018. «Migration Crisis in the EU: Developing a Framework for Analysis of National Security and Defence Strategies.» *Comparative Migration Studies* 6, no. 1 (October). <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0093-3>.
26. Foucault, Paul-Michel. 1996. *The Will to Truth: Beyond Knowledge, Power and Sexuality. Works From Various Years*. Edited by Svetlana Tabachnikova. Translated by Svetlana Tabachnikova. Moscow: Magisterium-Kastal'.
27. Hellwig, Timothy, and Abdulkader Sinno. 2016. «Different Groups, Different Threats: Public Attitudes Towards Immigrants.» *Journal of Ethnic and Migration Studies* 43, no. 3 (July): 339–58. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2016.1202749>.
28. Herus, Olha. 2017. «The Discourse-Analytical Approach Application in Commercial Advertising Study». *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods»*; 390 (February 23, 2018): 101-109.
29. Holzberg, Billy, Kristina Kolbe, and Rafal Zaborowski. 2018. «Figures of Crisis:

The Delineation of (Un)Deserving Refugees in the German Media.» *Sociology* 52, no. 3 (June): 534–50. <https://doi.org/10.1177/0038038518759460>.

30. Horbach, Denys. 2011. «On a Woman’s Day.» Commons, March 7, 2011. <https://commons.com.ua/en/na-zhenskom-dne/>.

31. Kostenko, Nataliia, and Valerii Ivanov. 2003. *Content Analysis Experience: Models and Practices*. Kyiv: Free Press Center. First published 2003.

32. Krippendorff, Klaus. 2004. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. 2nd ed. Thousand Oaks, Calif: Sage.

33. Luša, Đana, Florijan Bašić, and Bruno Rukavina. 2018. «European Migration Crisis: Political Discourse, Construction of Stereotypes and Securitisation of Migrations at the University of Zagreb.» *Teorija in Praksa* 55 (2): 388–418.

34. Maingueneau, Dominique. 2017. «The Heterogeneity of Discourse: Expanding the Field of Discourse Analysis.» *Palgrave Communications* 3, no. 1 (July). <https://doi.org/10.1057/palcomms.2017.58>.

35. Matytcina, Marina. 2018. «Immigrant vs Emigrant - A Review of British Newspapers From the Positions of Critical Discourse Analysis.» *Yazyk i kul’tura*, no. 42 (June): 100–117. <https://doi.org/10.17223/19996195/42/6>.

36. McLaughlin, Carly. 2017. «‘They Don’t Look Like Children’: Child Asylum-Seekers, the Dubs Amendment and the Politics of Childhood.» *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44, no. 11 (December): 1757–73. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2017.1417027>.

37. Mehta, Suketu. 2019. «Immigration Panic: How the West Fell for Manufactured Rage.» *the Guardian*, August 27, 2019. <https://www.theguardian.com/uk-news/2019/aug/27/immigration-panic-how-the-west-fell-for-manufactured-rage>.

38. New Literary Observer. 2013. «Chapters | Educational Systems and Problems of Language Adaptation of Migrants» *PostNauka*, May 30, 2013. <https://postnauka.ru/longreads/12758>.

39. Nye, Joseph S. 2008. «Public Diplomacy and Soft Power.» *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 616, no. 1 (March): 94–109. <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>.

40. Pahalyuk, Konstantin. 2018. «What Is the Critical Analysis of Discourse? Research Programs and Protest Practice.» *Mihail Gefter*, January 29, 2018. <http://gefter.ru/archive/23864>.

41. Ruiz Ruiz, Jorge. “Sociological Discourse Analysis: Methods and Logic”. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 10, no. 2 (May 30, 2009). <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1298>.

42. Standing, Guy. 2011. *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.

43. Suci, Lavinia. 2019. «Introductory Chapter: Discourse and Discourse Analysis. A Retrospective Approach.» In *Advances in Discourse Analysis*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.82823>.
44. Tashchenko, Anna. 2019. «Cultural Code of Morality ‘In Ukrainian Style’.» Research & Branding Group, March 22, 2019. <http://rb.com.ua/blog/kulturnyj-kod-morali-po-ukrainski/>.
45. Tashchenko, Anna. 2021. «(In)equality of Obligations: The Moral Licenses of Ukrainians.» Research & Branding Group, January 19, 2021. <http://rb.com.ua/uk/blog-uk/omnibus-uk/ne-rivnist-zobov-jazan-jaki-v-ukrainciv-moralni-licenzii/>.
46. *The Handbook of Discourse Analysis (Blackwell Handbooks in Linguistics)*. 2003. Blackwell Publishing Limited.
47. Titscher, Stefan, Michael Meyer, Eva Vetter, and Ruth Wodak. 2000. *Methods of Text and Discourse Analysis: In Search of Meaning*. Sage Publications Ltd.
48. USAID-Internews. 2019. «Attitude of the Population to the Media and Consumption of Different Types of Media in 2019.» NGO Detector Media, October 22, 2019. <https://detector.media/infospace/article/171769/2019-10-22-stavlennya-naselennya-do-zmi-ta-spozhyvannya-riznykh-tyviv-media-u-2019-r/>.
49. van Dijk, Teun A. 1993. «Principles of Critical Discourse Analysis.» *Discourse & Society* 4, no. 2 (April): 249–83. <https://doi.org/10.1177/0957926593004002006>.
50. van Dijk, Teun A. 2011. «Discourse, Knowledge, Power and Politics.» In *Critical Discourse Studies in Context and Cognition*, 27–64. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/dapsac.43.03van>.
51. van Dijk, Teun A. 2018. «Discourse and Migration.» In *IMISCOE Research Series*, 227–45. Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76861-8_13.
52. Verbilovich, Ol'ga. 2018. «Discourse Analysis.» Internet and Society Funs' Club, Online School of Internet Studies, http://clubforinternet.net/school_18/discourse_analysis.
53. Wodak, Ruth. 2011. «Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis.» In *Discursive pragmatics*, 50–70. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/hoph.8.04wod>.
54. Wodak, Ruth. 2006. «Mediation Between Discourse and Society: Assessing Cognitive Approaches in CDA.» *Discourse Studies* 8, no. 1 (February): 179–90. <https://doi.org/10.1177/1461445606059566>.
55. Zakusylo, Mariana, Liubov Naidonova, and Maryna Dorosh. 2016. *Children in the Media: How to Cover and Follow the Rules*. Edited by Nataliia Lyhachova and Diana Dutsyk. Design by Yana Dobrianska. Page-proofs by Mykola Shymanskyi. Kyiv: NGO 'Telecritic'. https://ms.detector.media/content/files/deti_v_media_web_new.pdf.

56. Zotzmann, Karin, and John P. O'Regan. 2016. «Critical Discourse Analysis and Identity.» In *The Routledge Handbook of Language and Identity*, 113–28. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781315669816-17>.

**«ГАРЯЧА» І ЧУТЛИВА ТЕМА ВОДНОЧАС:
МІГРАНТИ, БЕЗПЕКА, ЕКОНОМІКА
ТА КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА**

Юзва Л.Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, Київ, пр. Глушкова 4д,
email: anna.tashchenko@knu.ua
ORCID: 0000-0003-1448-5478

Ташченко А, Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, Київ, пр. Глушкова 4д,
email: anna.tashchenko@knu.ua
ORCID: 0000-0002-6038-7337

За умов інформатизації та надмірного медіаспоживання медіа продовжують формувати громадську думку, будучи агентами «м'якої сили». Актуальність і сенситивність медіадискурсу про мігрантів та міграцію зумовлена останніми політичними подіями в ЄС, США та Україні. Авторки здійснили дослідження медіависвітлення мігрантів та міграції відповідно до логіки соціологічного дискурс-аналізу на основі вибірки з п'ятнадцяти провідних українських ЗМІ. Найбільша увага досліджених медіа у період з 2015 по 2018 рр. була зосереджена на відповідній темі у широкому сенсі, без деталізації окремих видів міграції, найменшу зацікавленість медіа виявляли до трудових мігрантів. Якісний контент-аналіз медіатекстів показав, що наявні позитивні приховані сенси медіаповідомлень характеризували мігрантів як людей, які є захищеними від різноманітних загроз або ж шукають саме такого – спокійного – життя; також ці сенси підкреслювали відсутність загрози суспільних розколів, терористичних атак чи поганої поведінки, наголошували на позитивних економічних наслідках, гідності трудових мігрантів, успішній асиміляції необхідного рівня тощо. Негативні приховані сенси медіаповідомлень переконували, що мігранти підтримували терористів, загрожували життю інших людей, шахраювали та порушували закон, ставали жертвами пограбувань та експлуатації, сприяли кризі економіки, зазнавали складнощів із працевлаштуванням тощо. Та

кож зафіксоване копіювання інфопаніки із зарубіжних ЗМІ. Досліджені українські топ-медіа були добре підстраховані цитуваннями та посиланнями, що стосувались типів джерел згідно з умовною авторською типологізацією – «серйозні», «щирі» та «ультрасучасні» джерела. Однак не завжди можна передбачити складнощі розуміння прихованих сенсів та можливі зміни переконань аудиторії, і дослідникам слід більше уваги приділяти (де)гуманізації мігрантів у світлі інших ознак. Зокрема, важливим висновком авторського дослідження стало те, що висвітлення у ЗМІ теми мігрантів та міграції було водночас і засобом привернення уваги українців з аллюзією на їхні пріоритети, і засобом відображення їх цінностей через ЗМІ.

Ключові слова: медіа-дискурс, міграція, соціологічний дискурс-аналіз, приховані смисли.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2021

Прийнята до друку 21.11.2021

**MODERN UKRAINIAN LABOR MIGRANTS STEREOTYPES
ABOUT THE OTHER, “OURS”, AND “THEIRS”
(according to the results of the author’s empirical research)**

Khymovych O. S.

Ivan Franko Lviv national university,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
email: o.khymovych@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>

The article is devoted to the study of the images of the Other, one’s own and someone else’s in the author’s sociological research. Since the topic of images of the Other, one’s own and someone else’s is in demand and quite discussed in national sociology, as Ukraine is currently moving towards European integration, which means that the issue of tolerance and acceptance of the Other, in particular ethnically and nationally, will be quite acute. The purpose of the article is to determine the impact of labour migration on the peculiarities of ethnic and national stereotypes, in particular, the formation of images of the Other, one’s own and someone else’s, among labour migrants from Ukraine. The paper analyses the materials collected by the author and interviews for the presence of images and basic traits attributed to labour migrants. Using the images portrayed by the respondents, ten main pairs of key characteristics were identified (generous/greedy, patriots/non-patriots, hardworking/lazy, religious/non-religious, rich/poor, democratic/non-democratic, non-aggressive/aggressive, tolerant/intolerant, sincere/hypocritical, liberal/conservative).

Keywords: labour migration, stereotype, Other, stranger, own, ethno-social distance, interview.

According to the data of the Ukrainian Ministry of Social Policy, in 2019, there were 3.2 million migrant workers. In 2020, according to the chairman of the National Bank of Ukraine, there were about 3 million migrant workers. During the year, 400-500 thousand people returned to Ukraine, but mainly due to the coronavirus pandemic, when the EU countries closed to lockdown, people lost their jobs, and were forced to return home. Last year, 3,259 Ukrainians went abroad for permanent residence. Also due to the pandemic, the figure dropped. In 2021, according to the Plukha Institute for Demography and Social Studies at the National Academy of Sciences of Ukraine, the number of migrant workers is 2.5-3 million. «I think because of the pandemic, some people have postponed migration

plans -- now it is just harder to find a job that will allow them to live abroad for a long time,» said Ella Libanova, director of the Institute. [1]

Therefore, we diagnose the high level of interaction of Ukrainians with representatives of different national and ethnic groups, which in one way or another influence the formation of images of the Other, Ours and Theirs \ the Alien \ the Foreign

Analysis of scholarly literature. \ Scholarly literature review. Migration processes have been studied by Western and national scholars. In particular, the influence of labor migration on the economic situation of the population is studied by M. Boyd, T. Bush, P. Di Maggio, X. Zlotnik, N. Kibria, D. Massey, M. Mills, K. Newman, A. Portes, I. Pribytkova, O. Malinovska and others; causes and motives of migration are investigated by H. Berry, O. Blinova, I. Bourhis, J. Goss, V. Bakirov, V. Yevtukh, O. Kizilov, A. Ruchka, L. Shamilov, M. Shulga, N. Yaryntsev, etc.; changes in the legal and political field are studied by V. Bannykh, O. Belyaev, V. Vasylychenko, T. Petrova, O. Yemets, V. Novik, etc .; the influence of labor migration on the idea of family roles is researched by V. Volodko and others.[2][3][4][10]

Interest in stereotypes as one of the ways of perceiving social reality was formed in the 1920s. under the influence of W. Lippman's work «Public Opinion». T. Adorno, R. Binkley, K. Brayley, J. Dollard, D. Katz, O. Kleinberg, W. Clark, W. Olbig, G. Allport, M. Gorkheimer and others. [3][5][6][7][8] made a significant contribution to the development of the research. In Ukrainian sociology, V. Arbenin, V. Krasnykh, A. Ruchka, V. Sereda, Y. Soroka, and others study stereotypes. M. Verber, V. Yadov, in particular, V. Krasnykh, Yu. consider the term stereotype through the prism of socio-cultural approach, studying the construction of images of Ours, and Theirs \ the Alien \ the Foreign in today's multicultural environment. [14][15].

Thus, taking into account the theoretical and empirical material on this topic, the purpose of this article is to determine the impact of labor migration on the characteristics of ethnic and national stereotypes, including the formation of images of the Other, Ours, and Theirs \ the Alien \ the Foreign, among labor migrants from Ukraine.

Presenting main material. \ Argument. Given the complexity of the subject matter the author's research was carried in order to study it more thoroughly.

We analyzed the interviews for the presence of migrant workers with images of residents of both the countries they visited and a representative of their own country, and the basic features attributed to them. Next, features / characteristics were ranked by frequency of occurrence. Using the images depicted by the respondents, we identified 10 pairs of key characteristics: generous - greedy, patriots - not patriots, hardworking - lazy, religious - non-religious, rich - poor, democratic - undemocratic, non-aggressive - aggressive, tolerant - intolerant, sincere - liberal - conservative. As you can see, the list of proposed features differs significantly from the classical lists used in other studies

of interethnic stereotypes (R. Gardner, D. Taylor, G. Ktsoeva), because it has a political component. However, this component turned out to be important for our respondents, labor migrants. It should be noted that all the above features correspond to the classification of stereotypes in the spheres of human life, namely:

- political features include patriotism, democracy, liberalism / conservatism;
- to economic: generosity / greed, wealth / poverty, diligence / laziness;
- to cultural: non-aggression / aggression, tolerance / intolerance, sincerity / hypocrisy;
- to religious: religiosity / non-religiosity.

All of the above spheres have their reflection in the plane of identity. For example, patriotism is an important element that is inextricably linked to nationality or ethnicity, as are religious or economic components. We find similar ideas in the works of nationalism theorists B. Anderson and E. Gellner, because these authors were among the first to draw attention to the fact that nationalism (and its derivative - national identity) arise at the intersection of political and cultural factors. There is also another area where national and political are intertwined - citizenship. It was very difficult for our respondents to separate nationality and citizenship. Therefore, when describing other national / ethnic groups by migrant workers, sometimes these two parameters actively intersected and complemented each other.

We collected 55 semi-structured interviews. All respondents we interviewed lived in the Lviv region, namely in Lviv and Mykolayiv, because according to the State Statistics Committee, these cities are among the settlements with a high level of population involvement in labor migration. (Source. State Statistics Committee. The age of the respondents ranged from 22 to 65 years. The search for respondents was carried out using the «snowball» method. The interview was conducted using a semi-structured questionnaire, which included the following blocks: demographics (date and place of birth, status, children, etc.); description of the family from which the respondent comes; questions about the settlement, region, environment from which the respondent comes; respondent's education; reasons for labor migration; reflections on staying abroad, returning and adapting; relationships with the local population in the recipient country. The use of these blocks allowed us to model the environment of migrant workers before and after the trip to work, as well as to establish the level of contacts with representatives of other national / ethnic groups, and their impact directly on the migrants themselves.

One of our tasks is to find out the changes in the perceptions of migrant workers towards certain national / ethnic groups on the basis of interviews with «workers» and to identify existing national / ethnic stereotypes. However, to begin with, we consider it necessary to briefly describe the migrant workers we interviewed, their features and specifics.

Therefore, first of all, it should be noted that according to our observations, migrants mostly live a «double» life: they regularly maintain social contacts in two or more countries, speak several languages, through active interaction they accumulate their knowledge and capital both at home and abroad. . Let's try to trace the extent to which migrants are included in the socio-cultural systems of the “Other” society, because, in our opinion, migrants are most interested in actively adapting and maintaining contacts with representatives of the “Other” ethnic / national group. It is important for us that a well-adapted migrant has a high level of interaction and maintains close contacts with representatives of the “Other” country, as well as with “their” national group. However, the experience of labor migration is quite different, so it should be noted that even in a situation of low level of adaptability, as well as separation from the donor country, our respondents form clear images of «their» and «others».

From the presented results we can conclude that the problem of «otherness», or rather - the perception of others in Ukrainian society, has a special place. And in this case, we will not outline the problem of interethnic / interethnic conflicts, but will try to outline the socio-cultural situation in Ukraine, taking into account the experience of migrant workers. After all, due to the growth of globalization trends in society, there is a great need to establish contacts and communication with representatives of «Other» cultures, namely nations / ethnic groups. But for this we need to get rid of the stereotypes that prevail in our society in order to avoid generalizations about the representatives of other ethnic / national groups. It is categorization and simplification that adjust our perception to delimitation and repulsion from foreign cultures. Let's try to find out what is the attitude to other migrant workers, to people who have directly visited another cultural environment, where they found themselves in the role of the Other? And have they become more tolerant, because they continue to tend to create negative generalized images of «Others»?

Today, the practice of studying the differences between representatives of different national groups is gaining popularity in domestic sociology. Being in guest societies, ie in a different socio-cultural environment, all migrants have some information about different national or ethnic groups. They are characterized by the accumulation of relevant knowledge about the relations between different nations and ethnic groups, as well as the ability to assess what is seen and compare with what is in Ukraine. Most of this information remains at the level of knowledge, expanding their worldview and influencing the level of contacts with representatives of other groups. However, some part conveys their experience, thereby influencing others and changing their reality.

Therefore, we will analyze the results in order to obtain images of generalized «Others», «own» and «foreign» in the minds of modern Ukrainian labor migrants in Lviv region.

The first category of traits «Generous - Greedy», the so-called economic. Most migrant workers emphasize the generosity of their employers. This is especially true of those migrants who lived in the families of their employers and had a high level of interaction with them: «for my Italian women, I have already become my own, I have lived in the family for 8 years.» Most of them received gifts from their employers for the holidays, as well as bonuses. It is also worth noting that women are more positive about the recipient country than men. We also emphasize that we meet much less positive feedback than negative ones. Here are some examples: “Personally, I quarreled with that gentleman because he didn’t want to ... Because he didn’t pay us. We planted a very hard bean, we planted such a bean plantation, and he didn’t pay us for this bean, he said: «Poco, poco, you have peony, the bean is growing»; there are those who are still hungry, and are not allowed to eat, and are mocked. And this happens ... Very greedy owners saved on us, Ukrainian women, and lined up themselves ... ”; “I worked for both Poles and Russians, so I can say that they are as greedy as Jews, they know how to count well. But, however, they did not count. « Thus, we can observe that the attitude of employers to migrant workers had a significant impact on their well-being, the emphasis was on the financial situation of workers. This led to the formation of stereotypes among migrant workers. The group becomes closed. Accordingly, the level of communication with representatives of others decreases. As we mentioned earlier, the individual experience of interaction is automatically transferred to the whole ethnic / national group, which creates a high level of distance.

We can also pay attention to the comparisons made by migrants: «Russian-Jews», «Polish-Jews». This may indicate the existence of a stereotype about such a national group as Jews, which in this context is manifested rather as a positive stereotype: «they know how to count well... But, however, did not count.» We have a question: where does the knowledge about this group and its attitude to money come from, a person who previously stated that he had no contact with them and never worked. Thus, we can assume that such an image is formed in the society where the respondent comes from, because this is not the only comment on the «economic opportunities» of this ethnic group.

«Patriots - Non-patriots». Being abroad at work, the feeling of patriotism and love for the Motherland is significantly sharpened. However, the paradox in this situation is that more responsibility is increased and transferred to the state and the government, which must take care of its citizens, and not only for themselves: . There is something that respects our workers, there is something that most (laughs) help our people ... We have to give a job in our state, and we have to be, well, with children, somewhere abroad. We wanted our country to prosper as well as other countries abroad, such as Italy or Germany ... or the Czech Republic, as well as Poland ... We are all future generations (laughs)

help our people ... We have to give a job in our state, and we have to be, well, with children, somewhere abroad. We wanted our country to prosper as well as other countries abroad, such as Italy or Germany ... or the Czech Republic, as well as Poland ... We are all future generations (laughs) and our children would live in our prosperous Ukraine ”. This tendency is inherent in almost all migrant workers, because the ideas of paternalism are widespread in Ukrainian society. This practice is more related to the socialist past, where «everything was decided and taken care of by the state.» Since the majority of migrant workers belong to the middle age category, this idea is quite deeply rooted in the minds of Ukrainians. The exception is the younger generation, for whom the Motherland is associated more with home than with the state. «And what a state, good at home, mother at home, friends, I miss them, and it’s so normal,» - said only those respondents who socialized during the independence of Ukraine.

Also quite often in our interviews the phrase “well, we are Ukrainians, where else can you find such?” and heterostereotypes: «Italians only wanted a Ukrainian woman because I had a Romanian woman working for me. We are very clean and hardworking, so they said they were very dirty. And what are they? The same gypsies.» national group by humiliating others, although they themselves are in a situation of oppression of their own nationality.

«Hardworking - Lazy.» As for such traits as diligence and laziness, the relations between migrant workers and employers had a great influence. After all, this relationship has an impact on all other characteristics / traits: “The first time we came across very good gentlemen, they received us very hospitably, they were very happy with our work, because since we, as she said, there is no working people ... such working people as Ukrainians «.» These Italians are so lazy, they don’t want to do anything, even to change the elementary, there is a light bulb, they call a master... It’s just ridiculous, we even have women doing that. ” It should be emphasized that the key factor in this characteristic is the national factor. According to Mr. Stepan, only Ukrainians are the most hard-working people: They don’t really know how to do anything... Look: they came up with different professions, there are all kinds of designers, they don’t take money for it, and our people do everything, they do any job ”.

«Religious - Non-religious.» In the case of describing the religiosity of a national / ethnic group, in particular among Italians, Poles, Czechs, Spaniards and English, it should be noted that this feature is identified by migrant workers as positive and emphasize its importance in educating future generations, indicating high development. culture of these nations. “Oh, they (the British - OH) are very religious, they go to church all the time. Their children come out of the temple to say hello, very friendly. ” “We see that children have never been raised to church there... 11 o’clock is not for children, there are children... whether it wants to or not, maybe it has no desire, it goes. We don’t have

that. And where would I be, whether in Wroclaw, or in Warsaw, or in Lublin, or in, like him? In Ozharov. Wherever I am, in any corner of Poland, there is religion in the first place, I think so, that's my opinion, because I saw that children go, because it's early in school, so children go to church in the morning, and no child will pass. Although I am a stranger in them, in their field, I am a stranger, but they... no child will pass, as the «day of good» will not say to you. It was also important for migrant workers that employers did not prohibit or even support our migrant workers in their desire to attend church and follow traditions. "Well, if I wanted to pray and go to church on Sunday. There, there it was not forbidden, there on the contrary even the lady came, well here the mistress, and added: maybe someone will go to church with her. Didn't anyone forbid it there, everyone has their own free choice and distribution".

In the case of the Russian national group, virtually all migrants who have worked in Russia report a low level of religiosity, which they believe affects the level of culture of the entire nation. «Oh, and they (Russians - OH) are communists... They planted potatoes on Easter...». for them it means more than Christmas, can you imagine?! «. And since 2013/2014, the situation has worsened due to the political component: «and what kind of brothers they take from us, they are murderers, ... they will never be their own .... it's just a neighbor with whom we were unlucky.»

So, we see a situation where our respondents believe that religiosity is directly related to the development of the level of culture: the more religious a nation or ethnic group, the higher the level of culture. In our opinion, the relationship between religion, tradition and level of culture, or rather the influence of religion on the development of the state and the church is one of the most ingrained stereotypes in Ukrainian society.

«Rich - Poor.» In analyzing the interviews we collected, one of the main emphases in describing a particular national group, respondents focused on the economic situation of employers of Ukrainian migrant workers, which automatically identified and imposed on all members of this nationality. "My grandmother (a Pole - OH) told me a lot of things: how their childhood went, how they had many cows in the village, how they were too ... how, when, as they say, they hired ... Also they went to work, they also earned money for themselves. ut 2 thousand,... their pension corresponds to their salary and their products. The products there are cheap, you can equate a lot of things that we have, and some of them there, as well as their water is expensive, and their rent is more expensive, but the corresponding salary is what they still have left, and our money. There people live and have time to rest, and have something to go to rest. My lady was there too... we told her, they were in the Crimea. They are very satisfied with Crimea, they went from Poland to the sea, they were there ... And they also have the Baltic Sea ... ". We can also note that for migrant workers, in addition to a high level of social contacts, the level of satisfaction of physiological needs is also decisive.» There, as Christmas,

Easter was given to me, to me, to my children always, so I was satisfied, and there was a lot to eat ... Sometimes so much food was thrown out, there were cakes, and my heart ached, because my children didn't even see that, and for them it is unnecessary. «

The discourse also develops around the topic of comparing the economic situation of the country and its inhabitants. "Look at England, the culture there is so high, while the country has no natural resources. And what stability they have! That people are rich. And what about us? We have so many natural resources, and we have to work for those British people." "They (the Czechs – O.Kh.) are very rich. Look, I live in Ukraine, and I haven't been to the Crimea yet, and they can afford to travel there, because their country cares about its residents."

«Democratic - Non-Democratic» and - «Liberal - Conservative». We decided to combine the category of democratic and non-democratic traits with such a cohort as liberals and conservatives, because of the connection between them. When the migrant workers we interviewed used the terms «democratic» or «undemocratic», they applied them to the country in which the migrants were, ie at the macro level: «England is a very democratic country»; In Russia, there is no smell of democracy, everything there is like a zombie, whatever Putin says, they do, even at school in his honor (the curriculum includes lessons in studying the biography of Vladimir Putin - OH), just like communists, and Poland is no longer the Democrats. ”

For personal characteristics inherent in a particular migration group at the meso level, use the terms «liberal» and «conservative»: «They (Germans - OH) are very lenient to children, all allow... liberal in education. If a child does not want to do something, then it is not necessary”. We find similar statements in the explanation of the behavior of the British: - «The British are great conservatives and Catholics», as well as Poles, Spaniards, Greeks, Americans in various spheres of life: family, household, cultural, social and so on.

«Non-aggressive - Aggressive.» An important factor influencing the formation of the relationship between migrant workers and the locals in the receiving country is the presence or absence of aggression. It is worth noting that we are more aggressive towards those members of national or ethnic groups who differ in appearance, culture or religion. In the course of our analysis, it was found that foreign workers manifest some kind of aggression -- greater or lesser -- towards almost everyone, and especially towards the representatives of the national or ethnic group of the host country. However, there are cases of aggression against one's own national group: "Our people (Ukrainians - O.Kh.) become evil and inhuman there, sometimes they don't even want to know you. I once met some girls from Mykolayiv, and they just ran away from me."

Also, in the interview there are manifestations of aggressive attitudes towards black people in Africa, Muslims and Roma, with whom most migrant workers did not work, but when telling or describing certain groups used as a contrast: «For them (Italians - OH)

we like the barbarians who had just fled Africa. They think we don't even know what TV is «,» But we (Ukrainians - OH) are a developed nation, not some mute Arabs who know nothing but to fight «,» And who are they (Italians) - OH) such? Dirty gypsies ». Respondents in the interview also opposed themselves to the Jewish community, which manifested itself in the negative color of such comparisons: «Are we (Ukrainians - OH) sho Jews or what?».

«Tolerant - Intolerant». As with the characteristics of aggression and non-aggression, tolerance and intolerance are manifested as a reaction to behavior or acquired knowledge about a particular national or ethnic community. “When I came here from Poland, I saw that Poland has a much more developed culture. We really liked people there who were so punctual, polite ...” “Italians. I would describe them because, despite their hypocrisy and cunning, on the one hand, they are very open to others and very tolerant.” However, Ms. Oksana, for example, who moved to the Czech Republic with her family, believes that they are “uneducated, cruel and impudent. They love only themselves, and others for them are cattle.

«Sincere - Hypocritical.» The last category of traits that we highlighted in our work is sincerity and hypocrisy. This category is closely intertwined with the level of relationships that have developed at the micro level, which respondents extended to the whole group: “But the majority is very sympathetic to people (Poles - OH). And that I am with no one, that I would have any... annoying... me, and in the store, and on holidays greeted me. Also, for the first time in the study in this category of traits, the respondents we surveyed gender-segregate representatives of other nationalities / ethnic groups. In particular, migrant women endow other men with more positive traits, such as sincerity, caring, and commitment: «Where they are (Italian men - OH) are so sincere...»; “Men there treat our women completely differently. They are trained there. For example, my senior had 2 sons and a daughter. Those sons all live separately. They called every day: “How did you sleep, mom? Are you feeling well? Did you eat? «. Very much respect for my parents and the same, because I did in two families. Then she worked for that young family. Roberto also came from work there, he immediately, he hadn't even had dinner yet, he was already picking up the phone and calling: «How did you, mom, feel all day, what were you doing?». As for the migrant men we interviewed, they generally describe the whole group without dividing them by gender. Mr. Igor points to the hypocrisy and audacity of both Russians and Poles, calling them «cunning, hypocritical and deceitful.» We find a similar description in five other men. However, it should be noted that women, especially those who have visited Italy, consider the Italian population extremely «cunning» and «hypocritical»: «They are very cunning and hypocritical.»

Therefore, we see that the features we have identified create a generalized stereotypical image of Others. In the minds of migrant workers, this image is manifested

at the evaluative level. There is a greater friendliness to the representatives of Western Europe, in particular Italians, Poles, Portuguese and others, and a lesser one to Russians. In addition, it should be noted that migrant women workers are more positive about the local male population than the female population. They more often compare themselves with representatives of one or another local national group. In the case of men, they did not gender-divide the host country's Others, but described a national / ethnic group in general.

According to the results of the author's research, the following conclusions were obtained. At the macro level, the following pattern is observed. The level of distance from representatives of different ethnic / national groups is influenced by the level of contacts. That is, with increasing contact level, the level of distance decreases and vice versa. The lower level of distance is manifested to those ethnic / national groups to which labor migration is most often carried out. It was found that in the meso-level analysis the image of a Russian is more positive than in the micro-level analysis. It can also be argued that the level of distance is influenced by the political situation in the country.

When talking about other national groups, respondents very often put labels and characterize representatives of other national / ethnic groups with whom they did not come into direct contact. For example, Mr. Stepan, without ever contacting Moldovans, described them: "But those churks can't do anything, they just cut the grass and looked where else to go... No, we didn't do it with them, the owner told us about his previous ones workers, then we saw them at a nearby building... They were from Moldova. « It is well known that there is no such national or ethnic group as the Churki, there are Moldovans. This fragment traces the discriminatory practices of other groups. It is paradoxical that they themselves are in the position of the Other, but this fact is leveled by them and imposed on the «stranger».

Despite many years of cooperation, relations between Ukrainian migrant workers and foreign employers remain, in our opinion, at the level of latent conflict, and extremely rarely open; the latter being only possible if migrant workers were given the legal status and had a good knowledge of their rights and responsibilities, which, unfortunately, is problematic due to the very lack of knowledge and some other factors. All these circumstances contribute to the emergence of new ethnic / national stereotypes rather than undermine them. Hence, this situation exacerbates migrant workers' feeling of injustice towards them. Confrontation with other national groups and responsibility for their situation, they tend to transfer onto the entire national group.

Therefore, our micro-level analysis confirmed that the formation of stereotypes among migrant workers is significantly influenced by the level of interaction of migrant workers with representatives of other national groups. In particular, this is manifested in three dimensions of social reality: in social institutions, social practices and cultural

meanings. According to the first dimension, this influence affects such social institutions as the family (affects both one's own family and the family of the migrant worker in the case of female labor migration), education, religion, politics, state, economy, etc. In the case of the second dimension, the impact of migration is on the civic and cultural activity of migrant workers, as there is a situation of increasing social participation of migrants in everyday life and communication with different ethnic and national groups. In addition, there is a change in cultural values, because it is the experience of labor migration affects the formation of positive or negative images of the Other. However, the results of the study show that we should talk about the situation of formation of Otherness, ie a social situation in which migrants do not construct the image of the Other purposefully, but simply rely on differences in their own «self-image», which affects sociocultural tolerance, social cohesion and society taken individuals.

References:

1. Labor migration: how many Ukrainians worked abroad in 2019-2020. Access mode: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudova-mihracziya-skilky-ukrayincziv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021-rokax>.
2. Między jednością a wielością. Integracja odmiennych grup i kategorii imigrantów w Polsce. [pod redakcją A. Grzymały-Kazimierskiej]. — Warszawa: OBM, ZWP MPiPS, 2008 — 305 s, C. 11.
3. Malinowska O. Labor migration from Ukraine: according to research in 1994 and 2002 in Kyiv, Chernivtsi and p. Prylbychi, Yavoriv district, Lviv region. Ukrainian labor migration in the context of changes in the modern world / [under. ed. I. Markov]. - L. : Manuscript company, 2005. — P. 110–125.
4. Rovenchak O., Volodko V. Ukrainian labor migration to Greece (gender aspect) [Electronic resource]: Western Analytical Group - 02.01.2010. - Data access mode: <http://www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=3491>
5. Lippman W. Public Opinion. New York, 1950. 156 p.
6. Binkley R. C. The Common Concept of Public Opinion in the Social Sciences. Social Forces. 1928. Vol.6. 405 p.
7. Adorno T., Horkheimer M. Dialectics of education. M., 1997. S. 210 - 256.
8. Dollard J., Doob L. W., Miller N. E., Mower O., Sears R. R. Frustration and Aggression. New Haven : Yale Univ. Press, 1939 p. 40-56.
9. Katz D. K. Braly Racial Stereotypes in One Hundred College Students / Journal of Abnormal and Social Psychology. 1933. Vol. 28. — 305 p.
10. Klenberg O. The Scientific Study of National Stereotypes. UNESCO International Social Science Bulletin. — 1951. — Vol. 11 — P. 93
11. Albig W. Modern Public Opinion. NY : McGraw-Hill, 1946 p. 48.
12. Allport G. W. Gordon W. The nature of prejudice. Reading, MA. : Addison-Wesley, 1954. 576 p.
13. Arbenina VL Ethnosociology: textbook. way. Kh. : KhNU named after VN Karazin, 2009. 360 p.
14. Krasnykh VV «Own» among «others»: myth or reality? — M. : ITDGG “Gnosis”, 2003. — 375 p.

15. Soroka Yu. Own, foreign, different: socio-cultural perspective of perception of the Other: monograph — Kh. : KhNU named after VN Karazin, 2012. — 332 p.

16. Sereda V. Influence of Polish and Ukrainian school textbooks on history on the formation of Polish-Ukrainian ethnic stereotypes. Visnyk of Lviv National University. 2000. Vip. 35-36. Pp. 387-399.

17. State Statistics Service of Ukraine: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

**СТЕРЕОТИПИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ
ЩОДО «ІНШОГО», «СВОГО» ТА «ЧУЖОГО»
(за результатами авторського емпіричного дослідження)**

Химович О. С.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна,
o.khymovych@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>

Стаття присвячена вивченню образів Іншого, свого та чужого в авторському соціологічному дослідженні. Оскільки тема образів Іншого, свого та чужого є затребуваною та доволі обговорюваною у вітчизняній соціології, адже України сьогодні рухається в напрямку Євронтеграції, а це означає, що питання толерантності та прийняття Іншого, зокрема етнічно та національно стоятиме доволі гостро. Мета статті - визначення впливу трудової міграції на особливості проявів етнічних та національних стереотипів, зокрема формування образів Іншого, свого та чужого, у трудових мігрантів з України. В роботі проаналізовано матеріали, зібраних автором, інтерв'ю на предмет наявності у трудових мігрантів образів та базових рис, які їм приписувалися. З допомогою змальованих респондентами образів було виділено десять основних пар ключових характеристик (щедрі / жадібні, патріоти / не патріоти, працьовиті / ледачі, релігійні / нерелігійні, багаті / бідні, демократичні / недемократичні, неагресивні / агресивні, толерантні / нетолерантні, щирі / лицемірні, ліберальні / консервативні). На основі проведеного дослідження виведено образи узагальнених "Інших", "своїх" та "чужих" в уявленнях сучасних українських трудових мігрантів Львівщини.

Ключові слова: трудова міграція, стереотип, Інший, чужий, свій, етносоціальна дистанція, інтерв'ю.

Стаття надійшла до редколегії 24.10.2021

Прийнята до друку 03.12.2021

Наукове життя

Міжнародна наукова конференція «Урядування у практичному вимірі», 26.05.2021 р.

26.05.2021 року відбулася в онлайн форматі Міжнародна наукова конференція «Урядування у практичному вимірі» («Administracja w praktyce»), організаторами якої виступили кафедра соціології Львівського національного університету імені Івана Франка та Інститут міжнародних відносин Державної вищої техніко-економічної школи ім. Кс. Броніслава Маркевича в Ярославі (Польща). Відкриваючи конференцію завідувач кафедри соціології Ю. Пачковський наголосив, що процеси, які відбуваються в сучасному урядуванні, потребують поглибленого осмислення, адже їх стрімкий розвиток має системний вплив на усю життєдіяльність суспільства, яке змушене адаптуватися до нових пандемічних умов, шукати неординарних шляхів у ділових взаємодіях зі своїми громадянами, а також враховувати глобальні та інформаційно-комунікативні впливи. Директор Інституту міжнародних відносин д-р Б. Петрецька (B. Petrecka) звернула увагу на важливість поєднання зусиль польських та українських дослідників у царині прикладних аспектів вивчення практик різного змісту і спрямування в урядуванні та публічному просторі, враховуючи набутий європейський досвід. Підкреслила вагомість таких міжнародних ініціатив як наукова конференція, які дозволяють поглиблювати кооперацію в спільних дослідницьких пошуках та обмінюватися конструктивними думками у розв'язку управлінських завдань різної складності. У подальшому під час свого виступу професори О. Сухий та К. Рейман (K. Rejman) торкнулися положень теорії та практики реформи місцевого самоврядування з урахуванням процесів, що відбулися останнім часом в Україні та Польщі. Виокремили низку проблем управлінського та ментального характеру, а також окреслили можливі точки дотику у цьому складному процесі, що стосується життєдіяльності як територіальних, так і локальних громад. Д-р К. Чубоха (K. Czubocho) у своїй доповіді акцентував на наявні і можливі виклики для польських адміністрацій місцевого самоврядування у зв'язку з пандемією коронавірусу Sars-CoV-2 та наголосив на проблемі інформаційного виключення з процесів електронного урядування представників старших вікових груп. Професори Ю. Пачковський і Н. Коваліско звернули увагу на соціальних особливостях розвитку інформаційного суспільства та його

наслідках впливу на формування систем е-урядування у порівняльному зрізі Україна-Польща. Д-р М. Вісьнєвські (M. Wiśniewski) розкрив місце і значення неурядових громадських організацій у творенні середовища співпраці з адміністраціями місцевого самоврядування з урахуванням польсько-українського транскордонного контексту. Проф. В. Швець розширив виміри урядування до процесів громадського контролю за ринком землі в Україні, наводячи низку аргументів з історичного досвіду щодо оцінки та продажу земельних ресурсів. Науковий співробітник сектору транскордонного співробітництва ІРД НАНУ, к. соціол. н. А. Максименко у своїй доповіді розглянула множинні форми участі громадян у місцевому самоврядуванні на прикладі об'єднаних територіальних громад України, спираючись на результати власних соціологічних досліджень. Директор Центру досліджень місцевого самоврядування (м. Львів) д-р В. Брегілевич, ґрунтуючись на реалізованих міжнародних проєктах, наглядно показав активуючу роль громадських ініціатив мешканців міста у створенні житлових товариств (ОСББ) та реалізації принципів місцевого самоврядування в умовах децентралізації. Д-р М. Хацкевич (M. Chackiewicz) з Академії військового мистецтва у Варшаві систематизувала і розкрила низку проблемних питань, що стосуються роботи державних адміністративних органів зі збору податків під час пандемії коронавірусу. Х. Ілик, к. соціол. н, керівник центру моніторингу та І. Іваночко, доц., к. юрид. н., керівник центру забезпечення якості освіти Львівського університету у своїй доповіді наголосили на специфіці урядування в системі української вищої освіти, зосередившись на опитуванні як інструменті дієвого обстеження громадської думки в системі «студент-викладач-керівник кафедри (підрозділу)» у ЗВО. Д-р Т. Котлінські (T. Kotliński) і магістр І. Павляк (I. Pawlak) зосередилися на окремих адміністративно-правових питаннях поховань в Галичині та окреслили перспективи подальших наукових розвідок з цього питання.

Міжнародна конференція викликала значну зацікавленість у науковому та студентському колах, що знайшло своє відображення у дискусіях та обговореннях виголошених доповідей та рефератів. Під час підведення підсумків роботи конференції її учасники висловили побажання зробити такий формат наукової дискусії щорічним.

Б. Петрецька, Ю. Ф. Пачковський

ХІІ Львівський соціологічний форум «Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації»

2 квітня 2021 року у Львівському університеті імені Івана Франка відбувся ХІІ Львівський соціологічний форум «Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації» у форматі онлайн. Відкриваючи Форум, Ректор Університету, член-кореспондент НАН України, професор Володимир Мельник зазначив, що кожна наука має дві важливі складові своєї інституціоналізації, а саме: історичний розвиток та філософсько-методологічні традиції. Соціологія у Львівського університеті включає і першу, і другу. Цьому сприяла діяльність Михайла Грушевського, його соціологічна спадщина, який вперше використав історико-генетичний метод для обґрунтування витоків суспільного розвитку та заклав наукові соціологічні основи аналізу українського суспільства. Переломним етапом в інституціоналізації соціології у Львівському університеті був 1990 рік, коли відбувся перший набір студентів за напрямом «Соціологія», а в 1991 році була заснована кафедра соціології на економічному факультеті. Я радий щиро вітати серед нас першого завідувача кафедри соціології професора Андрія Гнатовича Хоронжого і побажати йому міцного здоров'я та подальших наукових здобутків. Відтоді минуло багато років і сьогодні ми можемо говорити про міцні наукові традиції Львівської соціологічної школи, яка академічно сформувалася саме в стінах Львівського університету. Ректор зацентрував увагу на етапності розвитку соціології у Львівському університеті, а також на наявності сучасних соціологічних освітніх програм, що відповідають вимогам часу у підготовці бакалаврів, магістрів, докторантів, що забезпечує сьогодні кафедра соціології на історичному факультеті. На його думку, соціології як науці вдалося не зійти у крайнощі абстрактно-спекулятивного понятійного теоретизування, так і не звести досліджувані проблеми виключно до емпіричного аналізу. Про це свідчить запропонована тематика доповідей Форуму (<https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Programa-LSF-20211.pdf>), яка дає підстави оптимістичного характеру. Перше, тому що об'єктом соціологічного аналізу є проблеми сьогодення, це і цифрове суспільство, і соціально-психологічні зрушення в суспільній та індивідуальній свідомості в умовах формування «коронавірусного універсу»; онлайн освіта як процес деперсоналізації освітнього процесу і інші проблеми, які сьогодні визначають пріоритети суспільного поступу. Важливі теми дослідження - це і проблематика сучасних суспільно-політичних дисгармоній та антогонізмів в українському суспільстві. І, очевидно, соціологічна думка має і здійснює аналіз таких процесів для того, щоб на фоні не завжди правильних, з нашої точки зору,

© Пачковський Ю.Ф., Лапан Т. Д., 2021.

рішень, які впливають на суспільний процес, давати добрі орієнтири для нашого владного керівництва. Бажаю колегам-соціологам продуктивної праці та вагомих результатів під час роботи на планерному і секційних засіданнях.

У своєму вітальному слові до учасників Форуму Президент Соціологічної асоціації України, академік НАН України, професор, Ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Віль Бакіров відзначив можливість соціологів в он-лайн форматі обговорити велику кількість дослідницьких сюжетів. Саме суспільна проблематика, запропонована для обговорення в межах Форуму, засвідчує розвиток сучасної соціології в Україні. Президент соціологічної асоціації України наголосив на важливості для соціологічної спільноти щорічної участі у Львівських соціологічних форумах. Зазначив насиченість програми Форуму у пошуках відповідей на складні виклики, подолання яких сьогодні шукають не лише політики, але і інтелектуали України, у т. ч. й соціологи, що ставить на порядок денний популяризацію у суспільстві наукових знань.

Соціолог, випускник Львівського університету, директор соціологічної групи «РЕЙТИНГ» (м. Київ), член Правління Соціологічної асоціації України Олексій Антипович у своєму вітальному слові до учасників Форуму наголосив на глибоких змінах у суспільстві, зокрема, пов'язаних з пандемією коронавірусу. Відзначив, що сучасні соціологи не можуть аналізувати суспільство «з сьогодні на сьогодні». Соціологія має стати першоджерелом для подальших більш широких узагальнень міждисциплінарного аналізу суспільних трансформацій, адже є потужним засобом соціального прогнозування та моделювання. Це відкриває шлях для формування депозитаріїв великих масивів даних, що в перспективі буде запобігати загрозам, дасть змогу вибудовувати конструктивні стратегії в прийнятті рішень.

Професор, завідувач кафедри соціології Львівського університету Юрій Пачковський від імені організаторів Форуму у своєму вступному слові «30 років академічної соціології у Львівському університеті» зазначив на важливості соціології як інструменту дослідження нових викликів та загроз, що стоять перед сучасним українським суспільством. Це актуалізує спектр обговорюваних проблем не лише на глобальному, але на національному та локальному рівнях. Соціологи Львівського університету є продовжувачами академічних традицій, закладених у Львівському університеті 100 років тому, які потребують ще свого подальшого глибшого дослідження та осмислення. Варто хоча б згадати тут діяльність лабораторії конкретно-соціологічних досліджень, кафедри соціології та кафедри історії та теорії соціології у різні часові періоди. Соціологія – це наука, яка покликана відповідати запитам сьогодення, вивчати повсякденність у всіх її проявах та накреслювати (прогнозувати) напрями розвитку суспільних процесів. Усвідомлення складності та пошуки механізмів розвитку сучасного суспільства залишається надалі акту-

ним завданням для соціологічної науки, яка, на думку М. Грушевського (1921), яка виходить за межі чисто описових завдань. Основне завдання соціології, за М. Грушевським, полягає у тому, щоб відкинути усе випадкове та відбір основного, що характеризуватиме ритм соціального життя....

Цьогорічний Форум викликав широку зацікавленість соціологічної спільноти як в Україні, так і за кордоном. Загалом, для участі у роботі конференції було заявлено 114 учасників, подано 75 тез доповідей (Збірник тез доповідей, розміщений на сайті кафедри соціології: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Zbirnyk-tez-KNII-Lvivskoho-sotsiologichnoho-forumu_2021.pdf), понад 200 осіб переглянули он-лайн трансляцію у Фейсбук.

Широкий публічний резонанс та обговорення викликали виголошені на планерному засіданні доповіді: «Цифрове суспільство; порядок денний соціології» (В. Бакіров, Президент Соціологічної асоціації України), «Теоретичні підходи до вивчення сучасних суспільних трансформацій» (Є. Головаха, член-кореспондент НАН України, заступник директора з наукової роботи Інституту соціології НАН України, м. Київ), «Коронавірус і соціологія: подвійна контекстуалізація» (Н. Черниш, професор кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка), «Онлайн-освіта в сучасному світі: переваги та загрози» (Л. Сокурняська, професор, завідувачка кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна).

Робота форуму була організована за чотирма напрямками: Сесія 1. «Соціологічна наука і сучасне суспільство: від теоретизування до реалії сьогодення»; Сесія 2. «Діалектика трансформаційних змін у світлі теоретичної й емпіричної соціології», Сесія 3. «Соціальні трансформації у глобалізованому суспільстві: світовий досвід і виклики для України», Сесія 4. «Покоління в аналізі локальних трансформацій соціальної структури українського суспільства».

У рамках Форуму було презентовано монографію: Оксамитна С., Симончук О. (Ред.) Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними міжнародної програми соціальних досліджень 2009-2019: колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України; Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2020. 262 с. Авторки наголосили на важливості подальших досліджень соціальних нерівностей, зокрема в сучасному суспільстві, що є можливим за широкої участі українських соціологів у міжнародному дослідницькому проєкті International Social Survey Programme (ISSP).

Професор кафедри соціології Львівського університету Наталія Коваліско представила новий дослідницький проєкт «Ровесники незалежності», який розпочатий Інститутом соціології НАН України у 2021 році і до якого залучені соціологи з різних міст України, у т. ч. і соціологи Університету.

ISSN 2078-144X (print). Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2021. Випуск 15.
ISSN 2664-1844 (on-line). Visnyk of the Lviv University. Series Sociology. 2021. Issue 15.

Форум був проведений на основі широкого представництва соціологів з України, та з-за її меж. Відзначимо також започаткування нового технічного формату роботи конференції.

Ю.Ф. Пачковський, Т.Д. Лапан.

Рецензія на монографію: Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації / Н. Коваліско, Ю. Пачковський, Г. Кудринська та ін. ; за ред. проф. Н. Коваліско, проф. Ю. Пачковського. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка; 2021. – 208с.

В умовах сучасного суспільства, внаслідок розширення можливостей вибору та зростання невизначеності, посилюються різнопланові соціальні ризики, які пов'язані із загрозами для суспільства і водночас дають змогу побачити зсуви між «бажаним майбутнім» та «справжнім майбутнім», ідентифікувати майбутні загрози у сьогоденні. Монографія «Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації» увібрала в себе науковий доробок професорсько-викладацького складу кафедри соціології та членів Львівського відділення Соціологічної Асоціації України. Основна ідея монографії – охопити різнобічність сучасних суспільних трансформацій, у яких переплетаются стихійність та цілеспрямованість, «зсуви» і деформації масової свідомості, а також соціальні наслідки реформ, різні типи і форми інноваційної поведінки, структурні економічні, політичні та соціальні зміни на локальному, національному та наднаціональному рівнях. Пропонована читачеві монографія складається з двох розділів. Перший розділ «Глобальні трансформації у сучасному суспільному дискурсі» присвячений теоретикоприкладним аспектам вивчення глобальних соціальних трансформацій у сучасному суспільному дискурсі, а автори підрозділів роблять спробу розкрити її крізь призму різних теоретичних підходів та сучасних трендів.

Об'єднуючим для охопленої у монографії тематики текстом є розвідка Ю. Пачковського (Суспільна безпека в аксіологічному вимірі), що на теоретичному рівні звертається до проблеми цінності суспільної безпеки, глибинне розуміння якої можливе лише у контексті аналізу таких складових, як особистість, громада, суспільство, правова свідомість, держава, громадянське суспільство, людство, сталий розвиток. Суспільна безпека є базовою цінністю, формування якої є складним багаторівневим і структурованим процесом, що закладає фундамент для партнерських відносин, заснованих на особистій свободі, толерантному ставленню один до одного, соціальному діалозі та партнерстві.

М. Бліхар (Духовно-ціннісний контекст аналізу глобалізаційних процесів) розкриває ціннісний контекст постмодерних соціальних змін та важливість дослідження аксіологічного фактору, пов'язаного з формуванням нових ціннісних систем у постмодерному соціумі під впливом сучасних глобальних викликів, які стоять перед людством. Дослідниця наголошує на тому, що кардинальні зміни, які відбулися і відбуваються в сучасному українському суспільстві, поставили на порядок денний проблему духовності та духовних цінностей, які є невіддільними від

духовного поступу та морального самовдосконалення. І саме цінності в сучасних умовах є визначальним чинником, який здатний не тільки інтегрувати суспільство, але й протидіяти глобалізаційним викликам, які стоять перед людством.

О. Калиняк (Інституціоналізація дистанційності в умовах сучасного соціуму: від опції до необхідності) розглядає особливості інституціоналізаційних процесів у сфері дистанційного способу життя сучасного суспільства, що склався в умовах пандемії коронавірусу. Обґрунтовано висновок про первинну інституціоналізацію дистанційності як соціального інституту та спрогнозовано продовження названого процесу, поглиблення легітимізації дистанційності у різних формах у свідомості сучасних людей.

Х. Ілік та В. Полуйко (Екологічна міграція як соціальний феномен) аналізують особливості кліматичної міграції як соціального феномену, який актуалізує необхідність широкої співпраці на міжнародному, національному та регіональному рівнях. Акцентовано на загрозах і дисфункційних аспектах кліматичної міграції, яка може спричинити низку негативних наслідків глобального масштабу: перерозподіл людського капіталу та трудових ресурсів, підрив демократії та верховенства права, посилення соціальної напруженості серед бідних та багатих, зростання ролі великих транснаціональних спільнот у вирішенні даної проблеми та ін.

О. Сенюра (Особливості публічного простору в соціологічному дискурсі) розглядає поняття публічного простору – середовища у якому актуалізуються усі названі аспекти соціальних трансформацій, загроз та ризиків у сучасному суспільстві. Автор наголошує на тому, що, власне, публічний простір є продуцентом унікальної інформації для соціологів про соціальні відносини, притаманні конкретному осередку, в конкретній ситуації взаємодії, більш того, на суспільному рівні загалом.

У розвідці І. Гордняк (Аналіз споживання продуктів харчування домогосподарствами України та країн Центрально-Східної Європи) розглянуто особливості споживання продуктів харчування вітчизняними домогосподарствами. З'ясовано, що видатки домогосподарств на споживання свідчать про високий рівень бідності населення країни, а споживання вітчизняними домогосподарствами продуктів харчування потребує подальшого дослідження та ґрунтового аналізу, особливо в сучасних соціально-економічних умовах.

Соціальні особливості відображення об'єктивних соціальних проблем у дзеркалі медіа з теоретико-методологічних позицій конструкціонізму та фрейм-аналізу аналізуються у розвідці Л. Климанської та І. Бойко (Соціологічні дослідження медіадискурсу бідності з конструкціоністських позицій). Із застосуванням авторської методики емпіричного дослідження обґрунтовано принцип синхронізації динаміки медіадискурсів бідності та політичного процесу.

Другий розділ монографії (Локальні специфікації глобальних викликів: досвід українського суспільства) містить прикладні аспекти вивчення локальних специфікацій глобальних викликів. Представлено результати емпіричних досліджень Н. Коваліско та С. Бубняк (Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві) О. Іванкової-Стецюк (Соціально-психологічні наслідки військового конфлікту та вимушених переселень в сучасній Україні), Т. Лапан та О. Химович (Гендерні стереотипи (про)жінок у повсякденних практиках російсько-українського збройного конфлікту), О. Герус (Особливості впливу лідерів думок на формування соціальних практик), Г. Кудринської та Т. Шевчук (Особливості споживання в сьогочасному суспільстві: тренди та практики), А. Максименко (Механізми залучення громадян до здійснення місцевого самоврядування на рівні об'єднаних територіальних громад), Т. Марусяк (Тенденції розвитку соціального інституту освіти в сучасному українському суспільстві в контексті трансформації) та ін. у яких практично реалізуються теоретико-методологічні підходи окреслені у першому розділі монографії. Виразним є акцент авторів на інноваційних соціологічних підходах, новітніх інструментах емпіричних досліджень, розширенні предметного поля соціології та охопленні таких тем як нова соціальна економіка та бізнес, соціальні наслідки Інтернету, соціальна відповідальність інституцій, соціальні практики та технології, що націлюють на формування нових систем відносин, які б відповідали вимогам часу.

Монографію можна рекомендувати науковцям, студентам та викладачам і усім тим, хто прагне поглибити розуміння сучасних суспільних трансформацій на локальному, національному та наднаціональному рівнях.

Демків О. Б.

ЗМІСТ

Соціологія освіти та молоді

<i>Сокурянська Л. Г.</i> Онлайн-освіта як соціальна та індивідуальна проблема 4	
<i>Черниш Н.Й., Красуля К.Ю.</i> Конструювання віртуальної ідентичності субгрупи кідалтів у соціальних мережах.....19	
<i>Марусяк Т. С.</i> Правосвідомість молоді у сучасному українському суспільстві: емпіричний вимір 35	
<i>Химович О. С., Тишина А.</i> (А)політичність української молоді у контексті сучасних ціннісних трансформацій 48	

Соціальне самопочуття населення

<i>Мажак І. М.</i> Соціальні нерівності у здоров'ї серед населення України працездатного віку.....60	
<i>Демків О. Б., Кіржецька М. С., Кіржецький Ю. І.</i> Толерантність до невизначеності осіб віку пізньої дорослості у контексті проблеми успішного старіння.....81	
<i>Шевель І. П., Костира І. О.</i> Соціальні зміни які призводять до соціальних конфліктів серед населення в глобалізаційному просторі 93	
<i>Сальнікова С. А., Кривопалий Д. В., Лазоренко М. К.</i> Релігійні інститути в період Covid-19 у дзеркалі української політики (контент-аналітичне дослідження ЗМІ).....102	
<i>Калиняк О.Т., Калиновська Д.В.</i> Специфіка формування дискурсивного сприйняття та конструювання поведінкових моделей (на прикладі пандемії коронавірусу).....114	
<i>Калиняк О.Т., Кобзарєва Я.С.</i> Специфіка легітимації сімейної медицини у сучасному українському суспільстві.....131	

Соціологія міграції

Гойсан В. М. Реєміграція: до проблеми концептуального визначення поняття.....147

Yuzva L. L., Tashchenko A. Iu. Both a hot topic and a hot button: migrants, security, economy and cultural identity via Ukrainian top media.....162

Кхитович О. С. Modern Ukrainian labor migrants stereotypes about the other, “ours”, and “theirs”. (according to the results of the author’s empirical research)....183

Наукове життя

Петрецька Б., Пачковський Ю. Ф. Міжнародна наукова конференція «Урядовання у практичному вимірі», 26.05.2021 р.....195

Пачковський Ю. Ф., Лапан Т. Д. XII Львівський соціологічний форум «Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації».....197

Демків О. Рецензія на монографію: Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації 201